

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR verse 1041

DARVASI LÁSZLÓ: A könnyemutatványosok legendája (*Részlet a regényből*) 1043

HÁY JÁNOS verse 1053

FORGÁCH ANDRÁS: Az angyalarcú kígyó 1055

GÁL FERENC versei 1062

*

GUSTAW HERLING-GRUDZIŃSKI: Ugolone da Todi

(*Egy filozófus nekrológja*) 1065

HELLER ÁGNES: Filozófia mint luxus 1072

BACSO BÉLA: Válasz Boros Jánosnak 1075

WOLFGANG WELSCH: Esztétizálódási folyamatok 1079

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: A nyugalom völgyében (*Mulasics László festészetéről*) 1095

GYŐRI LÁSZLÓ versei 1100

MAKAY IDA versei 1103

KIBÉDI VARGA ÁRON versei 1104

SÁNDOR IVÁN: Megalvadva és megkövesedve (*Részlet egy regényből, II.*) 1106

MELIORISZ BÉLA versei 1122

KROMMER BALÁZS: A nyelv, ami történik (*Egy Parti Nagy Lajos-novella poétikai megközelítése*) 1124

*

BOMBITZ ATTILA: Kinek nevezzetek, Sárbogárdi Jolán? 1128

BÁTHORI CSABA: Sötét verem és mindent legyőz (*Két kritika Parti Nagy Lajos: Sárbogárdi Jolán: A test angyala című könyvről*) 1133

DÉCSI TAMÁS: Puzzle (*Sándor Iván két regényéről*) 1137

RUGÁSI GYULA: Az utolsó kapunál (*Bacsó Béla: A szó árnyéka*) 1140

KOVÁCS ESZTER: Egy bohóc magánélete (*Kemény István: Család, gyerekek, autó*) 1150

1997

NOVEMBER

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

*A Jelenkor az újságospavilonokon kívül
a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható*

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Móricz Zsigmond Könyvesbolt, Széchenyi tér 17. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlelén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléd:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrassy út 5-7. – **Kaposvárott:** József Attila Könyvesbolt, Fő út 33. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – **Kazinczy**

Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyvesbolt,** Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyvgaléria, Fő u. 174-176. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Iskola u. 27. – **JATE bölcsészkar könyvtára** – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprém:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttősy u. 7.

BUDAPESTEN: Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

<http://www.jppe.hu/pecs/jelenkor/>

JELENKOR

XL. ÉVFOLYAM

11. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, NAGY BOGLÁRKA

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
SZUNDY ZOLTÁNNÉ

*

A szerkesztőség munkatársai

BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ, PARTI NAGY LAJOS,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673.
Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),
a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros Alapítvány,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága
és a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 720,- Ft, a II. félévre 600,- Ft,
egy évre belföldre: 1320,- Ft, külföldre: 2200,- Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ a Carl Orff *Carmina Burana* című oratóriumára írt ballestet, Herczog István munkáját, november 14-én a nagyszínházban mutatja be. Ugyanitt láthatja a közönség Arthur Miller *Az ügynök halála* című drámájának premierjét december 5-én Balikó Tamás rendezésében.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Műcsarnok az *Orosz non-konformista művészet 1960 – 1990* című kiállítást október 10. és november 16. között mutatja be. – Az Ernst Múzeumban *Rejtőzködő* címmel a Fiala Művészek Stúdiójának kiállítása volt látható szeptember 16-tól október 12-ig. – Ugyanitt *Váli Dezső* újabb festményeit október 22. és november 23. között, míg *Pérel Zsuzsa* kiállítását október 24. és november 23. között tekintheti meg a közönség. – A Dorottya Galériában *Carlo Carrà* rajzeit és nyomatait október 3-tól 26-ig láthatták az érdeklődők. – A Budapest Galéria október 3-án rendezte meg a *Fekete mosogató* című kiállítás akcióját az özdi Kék acél étteremben. – A Budapest Kiállítóteremben *Dengyel Tibor* festőművész kiállítása október 30. és november 30. között látható. – A Budapest Galéria Kiállítóházában október 22-től november 23-ig látogatható az Első Magyar Látványtárral közösen rendezett *Erotika* című kiállítás. – Az ARTE Galéria és Aukciós Iroda *Frey Krisztián* festőművész 60-as években készült papírmunkáiból válogatott tárlata november 3-tól 14-ig látogatható. – A székesfehérvári Szent István Király Múzeum *Köves Éva* festőművész kiállítását szeptember 19. és október 19. között mutatta be. A megnyitón a kiállító művész *Gábor Eszter* művészettörténésztől átvette a Smohay János Alapítvány 1997. évi díját. – A székesfehérvári Csók István Képtárban *Eln Ferenc*, *Guy Jouaville*, *Rosta József* és *Somlósi Lajos* kiállítása szeptember 20-tól november 23-ig tekinthető meg. – A Pécsi Galéria zágrábi képzőművészek alkotásait mutatja be október 30. és november 23. között. – A Pécsi Kisgaléria november 6-tól 30-ig *Keresztes Dóra* munkáiból rendez kiállítást.

*

A LETTRE INTERNATIONALE őszi számának tartalmából: Kultúrázás – Márkus György: *A kultúra antinómiái*, Heller Ágnes: *Európai kulturális identitás, modernitás és történelmi emlékezet*, Konrád György: *A*

sokemeletes tudat, Maria Janion: *A romantikus paradigma alkonya*, Viktor Jerofejev: *Az orosz irodalom filozófiája*, Boris Groys: *Poszt-szovjet posztmodern*, továbbá Jean Baudrillard, Maurice Blanchot, George Steiner írásai, Darvasi László regényrészlete, Petri György verse és versfordításai Ivan Ahmetjev költeményeiből, Michel Tremblay/Parti Nagy Lajos: *Sógornők* című drámája. – A számot a pécsi Művészetek Házában október 17-én Bacsó Béla, Farkas Zsolt, Garaczi László, Parti Nagy Lajos, valamint a folyóirat főszerkesztője, Karádi Éva mutatta be.

*

TANDORI DEZSŐ MUNKÁSSÁGÁRÓL rendezett konferenciát az MTA Irodalomtudományi Intézetének Modern Magyar Irodalmi Osztálya október 15-16-án, az intézet könyvtárában. A konferenciát *Szörényi László*, az intézet igazgatója nyitotta meg. Az első napon *Bata Imre*, *Széles Klára*, *Domokos Mátyás*, *Szigeti Csaba*, *Doboss Gyula*, *Odorics Ferenc* és *Farkas Zsolt*, a másodikon *Bányai János*, *Tarján Tamás*, *Valastyán Tamás*, *Müllner András*, *Tábor Ádám*, *Kappanyos András* és *Fekete Zoltán* adtak elő.

*

AZ IRODALOMTUDOMÁNY MŰHELYEI című beszélgetéssorozat keretében a pécsi Művészetek Házában szeptember 26-án Bécsy Tamással *Kalandok a drámával* (Magyar dráma 1945 – 1989) című könyvről *Nagy Imre* beszélgetett. – A sorozat folytatásaként ugyancsak ő kérdezte október 31-én Bókay Antalt az *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban* című könyvről.

*

A PANNÓNIA KÖNYVEK sorozatában az utóbbi időben megjelent Arató Károly *Hol a dallam?*, valamint Czigány György *Itt van Pompeji* című verseskötete, továbbá Hallama Erzsébet *Találkozás a delfinnel* című, hátrahagyott tárcákat, publicisztikákat és karcolatokat tartalmazó kötete.

*

HIBAIGAZÍTÁS. A folyóirat szeptemberi számában, Mendöl Zsuzsa *Forbát Alfréd munkásságáról* című tanulmányában a szerkesztőség hibájából tévesen szerepelt Arnhold Nándor neve. Az érintettektől és az olvasóktól elnézést kérünk.

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Clair de Lune, Montmartre, 1907

(A Guillaume K.)

Francia költőben
Csodáltam a lengyelt
Aznap
 Annyi fickót
Sampányt
 Senki sem
Nyelt –
Kitántorgott
 Ő is
A friss levegőre
Kacarászva
 Kérlelt
Kissé legyenek őre –
Lézengtünk
 Az éjben
Úgy ellágyult
 Guillaume
Letettem
 Egy padra
Hogy egyedül ríjjon –
Dü
 Lön
 Gél
 Tiink
 Én
Meg a kapatos polyák
Sápadtan
 Pislogtak
Ránk
 Pilledt pocsolyák –
Ő voltam
 Én néha
Janusként

Ő volt
 Én
 Fölvilágolt
 Orcánk
 Mint ezüstlő holdfény -
 Bús
 Vértanúk
 Hegyén
 Két ragyogó
 Mártír
 Mennyekekből
 Sem csöppent
 Sebeinkre várt ír -
 Csak a tollászkodó
 Kurvák
 Utcálámpák
 Bámulták
 Meg a két
 Botló
 Rusnya
 Csámpát -
 Nem tudta
 A négy kéz
 Hogy mit tesz
 A lábam
 Lobogtunk
 Suhogtunk
 Szét
 Nagy éjszakában -
 Nem tudtuk
 Már
 Miért
 Merre
 Meddig
 Hova
 Lődörgünk
 Még
 Együtt
 Gyűrt ég alján
 Tova -
 Csattogtunk
 Sötéten
 Mint versben
 Gyászlovak

Maros-Vásárhely, 1908. január 21.

A könnyemutatványosok legendája

(regényrészlet)

A világhíres enyickei csata után Kassa város kapitányát, Spankau generális urat a hajánál fogva mentik ki szolgálai a vérfürdőből. A Wesselényi-féle összeesküvés kudarca csak tovább hergeli a rebellis magyarokban a gyűlölet vadállatát. Nem kevésbé dühre és bosszúvágyra ösztökél, hogy a katolikus Habsburg-hatalom protestáns lelkészeket ad el gályaraboknak. A kuruc felkelők párducoknak nevezik magukat, de párducot nem láttak, és soha nem is fognak látni, legfeljebb sárban fetrengő sertéseket vagy horpadt oldalú marhákat. Évek óta Apafi Mihály erdélyi fejedelem és a Porta kétséges oltalmát élvezik. Komoly terhei ők a folyamatos belválsággal küszködő erdélyi politikának. A Porta is csak akkor számol velük, ha céljai szerint használni tudja őket. A franciák is támogatják a mozgalmat, ám a francia zsold inkább nem érkezik meg, mint megérkezik, másfelől pedig figyelemreméltó sajátossága, hogy szemmel megbecsülve mindig többnek látszik, mint amennyi a marokban. Nyugat-Magyarország és a Felvidék a Habsburg-császárság uralma alatt áll. Az ország hasából pedig akkorát harapott ki a Félhold Birodalmának Vadállata, hogy sem megrágni, sem lenyelni nem tudja, csak tartja rettentő pofájában a hatalmas koncot, s nem engedi. Az erdélyi fejedelemség nem kevés adóért a fényes arcú padisah kegyeltje. A kurucok föltett szándéka, hogy Észak-Magyarországból a bécsi szőlőkig úzzék a császári zsoldosokat. S ha másként nem megy, hát a török segedelmével. Fölötte kétségesnek tűnik, hogy néhány ezer ember karjából kisarjadhat olyan erő, amely képes Felső-Magyarország átvételére. A felkelők sűrűn kicsapnak Erdély dombjai mögül, s a hetvenes évek második fele úgy telik, hogy gyakorta megjelennek Felső-Magyarország kanyargós útjain is. Elborulásra is van ok, kedvtelenségre is. Akkoriban sokat gyilkolnak. Lőporral, vassal, puszta kézzel is ölnek a kurucok. Lőcse, Kassa, Késmárk és Eperjes szakadatlanul gyászol miattuk.

Mígnem az 1677-es esztendő végén fiatal ember jelenik meg a kurucok didergő, zúzmara befúttá táborában. A fiatalembernek szőke a bajsza és szőke a sarjadó szakállja. Egyenesen az Absolon-birtokról jön, mely nincs többé. Az Absolon-birtokon kósza, hideg szél fú. Kopár, most már soha ki nem zöldellő fák fagytak görcsbe az udvarán. Öles gerendák és emberi sorsok rohadnak a dögszagú földben. A fiatalember a hóna alatt egy ládikát tart. Csatos és aranypán-

A készülőben lévő regény részletei a *Jelenkor* korábbi számaiban: 1996/7–8.; 9.; 10.; 1997/1.; 9.; 10.

tos. Nem nagy, de bizony, van súlya. Mennyire ismerős nekünk ez a ládika! Tud zenélni ez a ládika, és öt pici figura mozog, sír és mutatványoskodik benne.

Ő az, a fiatal gróf!

Thököly Imre 1657-ben születik, s már nyolcesztendősen Máramaros főispánja. Ősei ritkán szóló, sokat köpködő marhapásztorok a múlt században. Nemességet is ebben az időben nyer a família, ám a felemelkedés feltartóztatathatatlán. Thököly apja, István már Erdélyország legnagyobb borisszája, ami mindenképpen figyelmet érdemlő teljesítmény. Nagyszerű tulajdonságokkal bíró ember. Életében nem viaskodott a katzenjammerral, mindig sikerült megelőznie. 1674-ben a bujdosók a harsányi gyűlésről követet küldenek Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez, hogy engedje végre hozzájuk a fiatal Thökölyt. A követek egyelőre hiába könyörögnek, hiába csuláztatják csalódottságukban a földet. Továbbá mélyen hallgatnak arról, hogy útközben rozoga szekér jár az övéik nyomában, s abból valójában nem különös, ám a szemeik, a nézéseik miatt mégiscsak furcsa figurák pislognak feléjük. Aminek azonban meg kell történnie, az megtörténik. Egy nap a fiatalember azt álmodja, hogy a párdúc úgy játszódik a szívével, ahogy macskák a gombolyaggal. Isten se tartóztatná többé.

Thököly Imre tehát 1677 telén érkezik a bujdosókhoz, s már az első hetekben bejárja az összes kuruc tábort. Fiatal még, tud állva aludni, nyitott szemmel inni, lát a hóviharban, s a farkasokat úgy megszelídítik a szavai, hogy azok a lábához dörgölődve vinnyognak. A rongyos és kiéhezett katonáknak csatakos asszonyölről, meleg fehér cipőkről és veresboros flaskákról beszél. Viszont soha nem tagadja, hogy ha követik őt, a nyomukban a halál liheg majd. A felzaklatott kurucok a következő évben vészes hirtelenséggel birtokba veszik Felső-Magyarországot. A pestis Felső-Magyarország városaiban is nagy kedvvel pusztít. Köztudott, hogy a kórtól a császáriak úgy rettegnek, mint semmi mástól. A kurucok között közkedvelt téma, hogy a pápista papok a pokolból feltörő lélegzetnek tartják a pestist. Csoda-e, hogy a császáriak feleannyiszor vesznek lélegzetet ezekben a hónapokban? Csoda-e, hogy legyengülnek a félelemtől? Nem csoda. Egyáltalán nem az. Győz a pestis, majd ahogy szokta, visszavonul. Nyomában ott törtetnek a kuruc csapatok, s bevonulnak Felső-Magyarország több városába. A győzelmek azonban nincsenek megalapozva. Az 1678-as esztendő novemberének első napján vereséget szenvednek a barsszentkereszti csatában, s újra kiszorulnak a bányavárosokból. A győzelemre még várni kell. Nem sokkal e vesztés ütközet után, a kurucok táborában látjuk Pilinger Ferencet és a jó Jánosy György kapitányt, aki azóta szintúgy Thököly katonája lett, s aki úgy rajong a fiatal fejedelemért, hogy egyszer, legalábbis így mesélik, a kardjával szabdalt darabokra egy ügyetlen felhőt, ami árnyékot merészelt vonni a homlokára.

– Gond gyötri, kapitány uram – jegyzi meg szórakozottan Pilinger, ám meg is bánja nyomban. Az öreg katona a fogát összeszorítva hallgat. Nagy szenvedélyek és feszültségek dúlnak Jánosy kapitányban.

– Aki nem mondja, az hallgat – bólint Pilinger Ferenc, aki ugyan még fiatal ember, de már sokat látott a szívével. A minapi ütközetben látta, hogy a kapitány egyszerre három labanccal veszi föl a küzdelmet. Kettő elfuthatott, a harmadikat már siratja az édesanyja, az asszonya, a kölykei és a kutyája. Hah, kutyá?! Miféle kutyáról van szó már megint?

Jánossy kapitány morogva fölpillant.

– Egy kutyafejű tatár az arcomba szart – mondja végre, s gyanúsán nagyot szív az orrán. Pilinger bólint, már tudja a dolgot. A kapitány folyvást ismétlődő, mindig visszatérő témája ez. Pedig menekült volna előle, de nem volt hová. A szegény a leghűségesebb kutya. Hiába tüntette ki magát Jánossy György megannyi hősi cselekedettel, vakmerő kicsapással és bátor helytállással, hiába járt elől tűzesőben, vérfürdőben. Hiába űzött szakadékbba egyszer egymaga tucatnyi labancot, hiába hívta, s mutatta a keselyűknek a saját nyelvükön, hol fekszenek a tetemek, hiába keresett megnyugvást naponta másik asszonyölben, hiába aludt éjszakánként labancok lemeztelenített tetemén, a szegény parazsa úgy égette a lelkét, hogy megnyugvása hóbortos ábrándnak tetszett csupán. Ez a borzasztó szegény abban az időben érte, amikor a gyászos emléké első Rákóczi fejedelem lába nyomát szolgálta fiatal kapitányként. A fejedelmet válogatott erdélyi hadakkal Lengyelországba csalták, ahol aztán Erdély színe-javát, legjobb harcosait bekerítették a tatárok, ő pedig, Jánossy György kapitány az egyik kutyafejű vezér személyes foglya lett. Azóta sem érti, miért. Napokig kínozták, szomjajztatták, hol a földbe ásta, hol a levegőbe lógatta a tatár, s durva kutyaanyelvén folyvást követelt tőle valamit. De mi a szentséget, a kénköves kirelejumát! A kapitány akkor sem tudta, és most sem tudja. Csak annyit tud, hogy szenvedése mondatot írt az ég tükrére, mégis tűrt. Nincs mit szépíteni a dolgon. Az ember nem tűrhet örökké. És az sem igaz, hogy az ember mindent kibír. Az ember inkább keveset bír ki, mint többet, s ebből a szempontból Jánossy kapitány maga állhatatosságával kivételnek számított. Amíg bírta szusszal. A kutyafejű végül lekötöztette, és az arcába székelt. Hát akkor ő, Jánossy kapitány olyanokat mondott, tegyük hozzá, tatárszaros ábrázattal, hogy minden kiejtett szót azon nyomban megbánt. Mégsem tudott a szívének és a lelkének parancsolni. Megátkozta a kutyafejű tatár dögöt, s átkozza most is. S úgy hiszi, az átok fogott. S ha van a kapitánynak nehézkedés a szívében, hát az azért van, mert Thököly fejedelem rendre szövetséget köt ezzel a szir-szar tatár népséggel is, hogy nyelne el őket az ég. Nem. Inkább a föld nyelje el őket.

Hanem ómenje Pilinger Ferencnek is akad. A tűzkeresztségen, melyet vérkeresztségnak kell inkább mondani, ő is hamarosan átesik, midőn a kurucok közé áll. A vérkeresztség nem egyebet jelent, mint hogy ő gyilkol, s nem őt gyilkolják le. Semmi kis csetepaté ez a bereziri hegyoldalon, bővebb taglalásra nem lenne érdemes. Ám mégis szót kell ejteni arról a vágásról, melyet egy névtelen császári dragonyos ejt testvérünk ölén. A dragonyos persze vasat kap a szívébe. Pilinger egy pillanatra elámul, hogy ilyen ez.

Ölni.

Milyen? Semmilyen. Egy szúrás az egész. Már előtte hever a test, lassan csuklott össze, s csak egyet rándult a földön, ahogy kibőffentette a lelkét. Olyan, mint egy kép. Távol van, ha közel is. De nincsen sok idő gondolkodni. Aki háborúban a halálon álmélkodik, csakhamar a prédája lesz annak. Hanem amíg összeakaszknak, a dragonyos is felé sújt. S kardjának hegye végigszánt Pilinger hasa előtt. A fiú akkor ezt észbe sem veszi, annyira fiatal még, meg aztán nem is fáj neki. Csak a szálláshelyükre visszaérvén tapasztalja gatyája elején a tenyérszerű vérfoltot. Nyúl magához nyomban, s bár nem sajog, azt azért érzi,

hogy valami nincsen rendjén. Bosszús lesz, csöbör víz mellett magát lemeztele-níti, és megvizsgálja. No hiszen! Csak egy cérvékony bőrkeszál tartja a fity-mát! Az vérzett!

Hogy megvágta a farkát!

Vakuljon meg az ég!

Piha!

Tűnődik erősen, szégyen-e ez, vagy inkább szerencse. Hiszen minden más, eperpiros makk, szelíden kígyózó erek, a súlyos herék épségben maradtak. Test-vérünk letépi a bőrkét, és a tábori kutyáknak dobja. Nem érti, miért jó valami meleg, zavart mosoly az arcára közben. Nemde figyelmeztető ómen is. Miért ne, mi tudjuk, az valóban.

Aztán megesik még egy epizód, mely nem kevésbé különös, mint az eddigi-ek. Ha ugyan nem különösebb. Éppen Debrecen környékén portyáznak Pilingerek. Az ölen megmetszett Pilinger Ferenc esete a kurucok táborában közkedvelt téma. Közneveltség tárgya. Hanem most máson is kacagnak a legények. Furcsa kis teremtményt csíp nyakon az őrszolgálat. Akkora, mint egy gyermek, de nem az, egyáltalán nem, elég az arcába tekinteni, hogy jól lássék, vénséges öregember már. Csúnya hegyi manó talán. Különösebb képzelőerő sem kell ahhoz, hogy spionnak nézzék a nyomorultat. Nem is teketóriáznak sokat. A törpe csak pislog. Nem szól még, ami mindenképpen előnye neki. Ha elfogatása pillanatában kiáltozik és jajveszékkel, nyomban vassal szúrják át a szívét, s darabokra vagdalják, a húsát pedig a feneketlen hortobágyi kutakba dobálják. Tudja már a törpe is, hogy mikor beszélhet és mikor nem. Hiszen ismerjük őt mi is, a neve Pep Velemir. A rettenetesen csúnya, a púpjától még tovább csúfított, hadaró beszédű nyomorultat a tábori örök persze fel akarják lógatni. Aznap jócskán iszogattak, mulatoztak a legények. Van rá okuk. Zsákmányt ejtettek eleget. Hóhó! A mulatság jobb irányba folytatódhat. Nem kell nyomban fellógatni a törpét. Ját-szódjon vele előbb a nagyfejű Pilinger. A törpét nagy derűtség közepette Pilinger elé terelik. Testvérünk dühödten feléjük rúg, mire azok röhögve hátrálnak, s feledik nyomban a tréfát. Isznak, és mulatoznak tovább. Pilinger csodálkozás nélkül bámul Pep Velemir öregember arcába. A törpének ettől bizodalma tá-mad. Komolyan bólint.

– Nem jártam még Velencében – recsegi.

– Én meg már jártam – komorodik el testvérünk. Valami hideg kúszik a szíve köré. Nagyot sóhajt, kiköp. Hohó, hiszen milyen régen nem vette eszébe azt a másik törpét, aki egyszer Velence városában karon ragadta, s mindenféle siká-torokon keresztül hurcolva megmutatta neki őket. Kiket? Nem, a nevüket nem mondja ki. Elege van belőlük! Nem akar velük törődni, ő vitéz, hadfi. Tágas ég alatt és tágas földön szeretne élni. Lám, Absolon Demeter úrral is mi lett! Pedig milyen érzékeny és bölcs ember volt! Mi lett Rudicával, a világszép oláh lány-nyal?!

– Szeretek beszélni, uram – nyekergi Pep Velemir.

Olyan a hangja, mintha köveket csikorgatnának egymáshoz.

– Ostobaságot is? – mosolyodik el Pilinger.

– Az korántsem baj, ha valami elsőre érthetetlen.

Pilinger Ferenc hirtelen indulattal arra gondol, hogy kirugdossa a táborból

ezt a tolakodó kis senkit. De látja közben a vitézek kárörvendő képét, akik újra feléjük pislognak. Basszák meg! Hát azért is kitart. Testvérünk minden idegszálával gondolkodik. Ez itten, néz Pep Velemir öregember arcába, talán pénzeket akar. Aranytallérokat, rablott ékszert. Egy kuructól?! Ugyan honnan lenne neki az?! A segge is jószerivel kifehérlík a gatyájából, valamirevaló értéke a kardja csupán, azt meg úgyse adja.

– Néha hallok ám egy madarat! – ordítja a törpe.

És akkor Pep Velemir mint valami tébolyodott, károgni kezd.

– Mit csinálsz te, csúf kicsi ember? – hörög Pilinger.

– Énekelek!

– Minek a hangján? – kiabál Pilinger, de érzi, hogy hevesen dobog a szíve közben.

– Szélkiáltó madár hangján.

– Szélkiáltó madár! – hűl el a fiatal férfi. – Szélkiáltó madár.

Hányszor hallotta ő is ezt a hangot!

Mit jelent ez?

Miféle üzenetet?

– Most pedig simogasd meg a púpomat – adja ki a parancsot Pep Velemir. De ez már sok. Néhány lépésre tőlük Jánossy kapitány percek óta ezer kínok közt vonaglik a törpe karattyolásától. Nem bírja tovább. Hívja az őrseget, penderítés ki a táborból. Pep Velemirt elragadják. Az őrök a biztonság kedvéért fölkötik. Aki akasztott törpét már, annak tudnia kell, hogy a dolog könnyűnek tetszik, ám mégsem az. Pep Velemir másnap reggel is él még. Ringatózik az ágon, ahová fölfüggesztették. Markolja a nyakába hurkolt kötelet, miközben olyan rettenetes arcot vág, hogy még a sokat tapasztalt kurucok is megszánják, s leveszik. Pedig nem is könyörög Pep Velemir. Nem szokása a könyörgés. S miután újra földet tapos a lába, megy vissza a táborba, olyan céltudatos határozottsággal, mintha közéjük tartozna. Testvérünket keresi újra, aki elgondolkodva, akárha poéta lenne, hűlő parazsat bámul s boros kupával játszik szórakozottan. Elkerülte az álom éjjel. A koravén törpe megáll előtte. Arcán megvetés és undor.

– Volt időm meggondolni a dolgot – recsegi Pep Velemir. – Fiatal ember vagy még, uram, és a fejed formája sem véletlenül emlékeztet az érett dinnye alakjára. Látom én rajtad, ha kőlapra pöksz, addig marad meg a helye, míg azt a követ odább nem hengergetik. A kő nehéz, a munka sziszifuszi, továbbá semmi bizonyosságod nem lesz arra, hogy van elégtétel. Még egyszer kérdezem, megsimogatod-e a púpomat?

Pilingernek fel se kell pillantani, hogy a törpe arcába nézzen.

– Megsimogatom – mondja.

– Én meg szeretek beszélni – így Pep Velemir.

– Hallgatlak.

Pep Velemir leheveredik a fűbe. Fogai közé fűszálat illeszt.

– Énnekem van tudományom is, vitéz úr. A hús, az a tudományom, uram, hogy nagyon tudok húst dobálni. De nekem csak a bűdös hús kell. Az kell, ami zöldül már, buggyan a lé rajta és beköpte a légy is. Látom a romlás fátylát rajta. Látom, hogy már nem is emlékszik, hogy élt. Ilyenkor, mint egy gazdag úr, olyan vagyok. Gazdagság vagyok, uram. Enyém a világ, én utcám, kicsi házaim,

bástyás váraim, enyém egy falu is, ég és föld és folyók és pagonyok, cakk, cakk. Megyek, édes vitézem, haduram. Lé pötyög utánam, rózsaszín, babapiros dög-lé. Levecske marad utánam a porban, a kockakövön, mint az idő, sok kicsi pötty, cakk, cakk. Hallom, ahogy megyek, a lépések, az én lépteim, senki más, csak én, én, én. És akkor megállok egy vártéren, és a Nap a szemembe ragyog. Fehér és vak tér, és az üres piacsor. Harang kong egyszerre. Veri a vigasz a dobhártyát. És én csak állok, és aztán bemutatom a tudományom. Cakk, cakk. Vakon előveszem a húst, és egész nap, amíg ki nem borul az ég asztalán a véres pohárka, mutatványoskodok.

Pep Velemir megpihen. Sóhajt, de folytatja máris.

– Egyszer egy mutatványos kompániát láttam. Volt kígyó, afrikai kismajom is náluk. Elvittek volna Brazíliába, de én nem mentem velük. Az egyikük, egy kétméteres, bajuszos nő égő hasábokat dobált a magasba, az ég alá. Akkor gondoltam, ezt én is megcsinálom. De nem hasábokkal, hanem a hússal kell mutatványoskodni. Cirkusz van mindig az ég alatt, vitéz úr, ki nem tudja ezt! Hohó, vagy csak legyen cirkusz, ha nincs! De én, Pep Velemir, nyomorult undok törpe, csakis tiszta ég alatt dobálom a húst. Felhővel nem versenyzem. Tiszta ég kell nekem, akár a szem, ha álomtalan. Öt húst is dobálok, vagy hatot. Megtanultam, kigyakoroltam. Csak szél ne fújjon, vitéz úr. A szél a húst is elfújja, megmondta a Jézuska, úgy fúj, ahogy ő akarja. Megmondta a Jézuska, hogy a szél minden bűdös likba befúj.

Pep Velemir hirtelen kipillant a beszédfolyamból.

– De biztosan érdekli ez, vitéz úr?

– Érdekel – motyog Pilinger Ferenc.

– Jól van. Hét hússal is sikerült mutatványkodni, de akkor szélalvás volt, vibrált a lég, mintha aranyhuzalokon járna a föld felett az erő. Hét bűdös hússal dobáltam egy vak téren, és harangszó is volt. Könnyű húsokat kellett választani, hét hús a magasban, zöld parajka, combocska, farocska keringett az ég alatt. Cakk, cakk. Ilyenkor én mozgatok mindent, mint egy törpe isten.

Pilinger egyszerre belefárad a sipító hangzavarba.

– És miért lehet mutatványoskodni? – kérdi.

– Azért lehet mutatványoskodni – gondolkodik el Pep Velemir, s ezt már lassan és tagoltan mondja –, mert a hús nem kell az égnek. Mert kinek kell a hús? Nem kell senkinek a hús, csak ha éhes, meg ha baszik.

– Mi másra kelhet még? – kérdezi Pilinger.

A törpe megvonja a vállát.

– Hohó, hát hiszen a hús palota.

– Vagy börtön – tűnődik Pilinger.

– Na igen. Egyszer eszembe jutott, hogy emberhússal kéne dobálni. Ilyen bolondul okos is vagyok – mosolyog szerényen Pep Velemir. – És dobálnám, míg egyszerre összeállna ott fent minden, amit külön dobtam, és egy egész ember hullna vissza. Az lenne csak a mutatvány. De kinek kell ilyen mutatvány? Magának, vitéz uram, kell a mutatvány?

Pilinger hallgat, csak bámul maga elé tűnődve. Szépen beszélt ez a nyomorult. Hogy a hús palota. Hm. Eszébe jut, hogy az asszonyállatra elég ránéznie, már attól borzong a némbőr bőre. Combjait nyomban szétveti, s az akarata puha

lesz, mint a kassai kelt tészta. S ha ő, Pilinger Ferenc baszik is, a testével sohasem mutatványoskodik. Csak addig gyömöszöli húsát a nő húsába, amíg neki jó. És akkor felordít, mint a szomorú számár. Aztán nyugszik, mint nyugszik a rendes ember, ha kilocsogott belőle a mag. A többi nem számít. Legföljebb dohányt szipogtatva elbámulja még, hogyan dörzsöli ki magából azt a hitvány kis boldog lihegést a nő, ha hiánya maradt. Akkor rendben van minden.

Megsimogatja hát a nyomorék púpját.

– Jól van, mehetsz – mondja szórakozottan.

Az őrségnek még odaveti.

– Többet már ne kössétek fel. Nincs hely a nyakán.

Való igaz. Pep Velemir szőrös nyakában még ott a levágott hurok. Így ballag el a táborból, és roppant boldog, mert ennyit életében nem beszélhetett még. A hála pedig nagy adomány. Pilinger Ferenc pedig néhány nap múlva arra jön rá, amit pedig voltaképpen végig tudott a törpe karattyolása közben. Hogy ez a nyomorult, iszonyatosan csúf figura kapcsolatban áll a könnymutatványosokkal. Ő is, ő is! Akárcsak a jó Absolon Demeter úr vagy a drága Rudica. Borzasztó érzés fogja el Pilingert. Nem és nem! Nem akar többé hallani róluk. Ő vitéz, hadfi! Rázza nagy, kócos fejét, a fogait csikorgatja.

Nincsen szomorú párdúc, nincsen!

Hiába gyötrődik Pilinger. Mert mintha mégis szekér zörögne a távolban. Pilinger most még csak egyszer mondja, ahogy felcsatolja a kardját.

– Takarodjatok!

Néhány hónappal azután, hogy testvérünk vágást szenved az ölén, vagyis az 1680-as esztendő aggasztó májusában Lőcse városának krónikása, nevezett Hain Gáspár úr fehér denevérekről tesz keserű panaszt. Pierris brassicae, közönségesen káposztalepke lepi el a környéket. Söpörni lehet a kertekben és mezőkön, a girbegurba utcácskákon szárnyasokat éppúgy, mint a templomtér hűvös árnyékában. A város alatt kurucok táboroznak. Másnaposan nyekereg a dunda, folyik a bor, egyik oldalán megég, a másik oldalán véres marad a hús. Testvérünk magában ül a pipacsos lőcsei határban. Csupasz karjaira engedi az elszaporodott szárnyasokat, meg-megfújja a könnyű szárnyakat, és nagyokat nevet. Csak azért is nevet. Erőből és elszántságból nevet. Fiatal még mindig, látszik sárga fogsorán is. Öltözéke nem rongyos, de a változékonyság élet ízléstelenségét mutatja, ahol a legfőbb öltöztető a Zsákmány. Éppen csak annyira lehelget egy pillét, hogy a szárnyai meghajoljanak, el mégse röpjöljen.

Persze aztán mégis tovaröppen.

Azon is tűnődik, helyesen tette-e, hogy követte a fiatal fejedelmet. Nem kellett volna-e tisztesebb foglalkozás után néznie. Földet túrni vagy szögelni, falat húzni. Jó lenne szeretni is valakit, ahogy kölykökhöz meg asszonyhoz ragaszkodhat az ember. Piha. Lenne kerítése, állata, csendes otthoni estéje. Így meg ki-e van, mije van? Szülei nincsenek, azt se tudja, ki fia borja. Azt se tudja, mire tartja őt a világ, mi a célja vele a fatumnak. Hát nem az lenne az ésszerű, hogy rögvest belekapaszkodik egy asszonyállat seggébe, s kiráz belőle tucatnyi porontyot, hogy legyenek körülötte olyanok is, akik miatta vannak? Mert így csak hálnak miatta! Piha. Különben pedig hasztalan a kései okoskodás. Hiszen jól tartják Thököly Imre táborában. A zsoldját is megkapja. S ha olykor megkésik is

a fejedelmi vérbér, hát lehet rabolni, lopni, innen-onnan rekvirálni. Van, aki rebbellisnek hívja őket, mások rablónak, miközben ők közönséges és szabad, párducokkal álmódó magyar embernek tartják magukat.

Ott ül testvérünk a lőcsei határban, és addig tűnődik, addig gondolkodik, míg nem a tenyerébe engedi a magját. S akkor a felhős ég alatt hosszan tűnődve elbámulja, miféle semmi kis ragacsból is lesz az ember. És az egyik a kósza lepke viszsaszáll hozzá. Ott köröz a fiatal férfi tenyere fölött. S rászáll. És ott ragad.

A história, jelentjük, máris fogva van.

Pilinger különös szokásait, úgynevezett mizantrópiától sem mentes gyakori melankóliáját, tán mert a társai gúnyolták volna, titkolja. Jól teszi, bár hiába teszi. A sokat tapasztalt Jánossy kapitány gyakorta odaül mellé a fűbe.

– Min gondolkodsz, fiú?

– Mindig az ember faszával van a baj – bólint Pilinger.

A kapitány deres fejét rázza. Ő egyáltalán nem így gondolja.

– Az a baj az emberrel, hogy rossz helyre szarik. Hogy összepiszkít maga körül mindent. Rosszabb, mint az állat.

– Az a baj, hogy csak tudjuk a lelket, de nem értjük.

– Ej, ej, szeresd magad, fiú – fúj az orrán a kapitány. – Az élet azzal kezdődik, hogy szeretjük magunkat. Ha utálkozol az arcod miatt, hogy tudnál mást szeretni.

Így beszélget gyakorta Jánossy kapitány és Pilinger Ferenc.

Amikor Lőcsét beveszik, s a városon keresztül vonulnak, Pilinger az egyik sarkon lát egy asszonyt. Középkorú teremtés, a hervadás már megérintette. De azért formás! Nagy kosarat ringat csípőjén, halad a csorba köveken, s félelmet nem mutat a kurucok láttán. Nocsak. Még rájuk is néz! S nem süti le a szemét akkor sem, amikor egy-két legény nagy kurjantásokkal förtelmes ajánlatokat tesz neki. Hanem egyszerre mégis megbotlik, mint akinek a lábát titkos remegés gyengíti. A kosár a földre borul. Férfiruhákat cipel az asszony, ingeket és himzett mellényeket, csizmanadrágot. Pilinger leereszkedik a lováról, s úgy lép elé, hogy az asszony ne tudjon továbbhaladni. Beletúr a ruhák közé.

– Aztán kié ez a holmi? – kérdi halkan.

– Most már senkié – tekint fel az asszony.

Mélyen a szemébe néz most Pilinger.

– Hol lakik, asszonyság?

Fátyolon keresztül bámulnak vissza rá.

– A takácsok utcájában.

– S miféle házban?

– A Schmidt-házban.

– Maga Schmidtné?

– Az vagyok.

– Hármat koppantok a kapuján a vecsernye után.

Az asszony bólint, nem válaszol. Már megy is tovább. De még visszanéz. Furcsa, ej, milyen furcsa! Az asszony nézése jelenthet halált is és jelenthet életet is. Pilinger fölnevet. Nem fél. Aznap aztán türelmesen kívárja, hogy az alkonyat összevérezze az eget. A csillagok kivirágzását is kívárja. A tábort körülvevő hatalmas nyárfák lombjaiban szunyókál és magában motyog a szél. Pilinger külön

úton tér a városba, megy a félhomályos, holdfénytől ragacsos utcákon, végül rálel a Schmidt-házra. Bezörget. Hármat koppant. Az ajtó szinte rögvest kinyílik. Az asszony áll előtte, Schmidtné. Arca fehér, a tekintetében élet és halál ölelkezik. A férfit betessékeli a házba. Pilinger az asztalra rakja a húst, s a szövetet. Az asszony bólint. Pilinger hirtelen fölszegi a fejét. Fülel. Mintha lennének még a házban. Piha! Hát akkor legyenek! Lélegzet lélegzettel keveredik. Ösztöne mégis azt súgja, nincs félnivalója. Az asszony teste után nyúl hát, s maga felé húzza. Lihegve sodródna egy belsőbb szobába. S amíg a teste alatt tartja, s élvezi magamagát, egyszerre csak észbe veszi, hogyan sóhajtozik és liheg alatta a némben. Mint akiben megroppant valami. Tenyérrel fogja be a száját. Hiába. Mert amikor egy egész test sóhajtozik, akkor azt nem lehet elhallgattatni.

– Holnap újra jövök – így dörmög Pilinger, amikor végeznek. Az asszony bólint. Olyan fénytelen a pillantása. Ráncok a szeme körül. A férfi szeretne valamit még mondani, de aztán jobbnak látja, ha köszönés nélkül lép ki a szabadba, s úgy halad tovább, hogy nem néz vissza.

Másnap estefelé, ahogy újra halad a lőcsei utcákon, egyfolytában az az érzése, hogy követik. Sűrűn forog, de senki lelket nem lát. Zavartan megcsóválja a fejét. Koppant aztán a Schmidt-ház kapuján, és most többet kell várnia. Már azt hiszi, hiába jött. Egyszerre csoszogást, nehezen araszó lábak neszezését hallja. Az ajtó tárul. Öregasszony áll előtte. S Pilinger csakhamar látja, hogy Schmidtné anyja lehet az. Az öregasszony beengedi a házba. Úgy csinál, mintha értené a férfit. Zavarát leplezi. Bent lélegzet keveredik lélegzettel. Pilinger tétovázik kicsit, aztán elfogadja azt, amit a sors jelölt ki neki. Az öregasszony teste aszott és hideg, Pilinger attól fél, összetörnek súlya alatt a csontjai. Hanem úgy sír közben. Pilinger befogná a száját, tenyérrel nehézkedik rá, hogy már-már megfojtja a szerencsétlent, a sírás azonban nem csöndesül.

– Holnap újra jövök – mondja, amikor végeznek. Az öregasszony nem szól, csak bólint. A harmadik éjjelen már látja az árnyakat, amint utána lopakodnak a lőcsei utcákon. Kik követik? Kik járnak a nyomában? Miért nem veszejtették el már, ha spionok, mérgezett törű orgyilkosok? Mindegy! Gyerünk a Schmidt-házba, gyerünk! El nem tudja képzelni Pilinger, mit tartogat még ez a következő este. A kapun bekopogtat. Az gyorsan nyílik újra, s Pilinger egy tétova gyermeklány arcába pillant bele. Nagy és szomorú szemek. Vértelen, összeszoruló ajkak. Tízegynéhány éves lehet a lányka. Hát akkor ez a kis vakarcs talán a Schmidt lány. Pilinger látja arcában az öregasszonyt, aki a nagyanyja lehet, és látja benne az asszonyt, aki pedig az anyja lehet. Hát így! Piha. Vakuljon meg az ég. Pilinger a belső szoba felé bök a fejével. A lányka engedelmesen előremerg. A férfi szorosan utána. Mutatja Pilinger aztán, vetkőzzön a lány. S miután a fruska végzett, lassan ráereszkedik az ágyra, vékony karjait szorosan a teste mellé fekteti, egészen úgy, mint aki a koporsójába fekszik bele. Pilinger látja, hogy a hasára nem szállt még a légy. A lábujjai puhák és engedelmesek. Az álla alatt fény lakik. Szemérmének szőrzetéhez még nem beszéltek. Piha. Hát akkor most fognak. Ám ahogy a lánykára ráereszkedik, az felnyüszít. S nyüszít egész idő alatt, míg a férfi kedvét tölti. Dehogy is. Nem a kedvét tölti Pilinger. Más ez már. Végére akar járni ennek a dolognak. Mikor végez, két ujjal megcsípi a lányka állát, s közel húzza az arcához.

– Még holnap is eljövök – mondja.

A lányka csak liheg, nem válaszol.

És valóban, jön Pilinger másnap is. S ahogy halad az esti utcákon, árnyéka mellett más árnyakat is lát. De hiába forgolódik, hiába figyel, nem tudja rajta-
kapni a leselkedőket. Kivont törrel a kezében lép a Schmidt-házba, hol most
egyszerre várja mind a három asszony. Pilinger fáradtan leereszkedik az ebédlő
lócájára. Nem akar már semmit. Ugyan mit akarhatna? Csönd van. Ott ül a há-
rom nő vele szemben. A szegett cipókat az öregasszony tolja elé, a húsokat az
asszony, a sajtdarabkákat a lányka rakosgatja a tányérja szélére. Nem beszélnek.
Annyit sem szólnak, amennyit illene. Kupába bort tölt, és iszik Pilinger. Hosz-
szan és szenvedélyesen kortyol, hogy a veresbor lecsorog az állán. Alkarjával
törli a száját. Közben pedig egymás mellé helyezi gondolatban Schmidtné ke-
serves sóhajait, az öregasszony csendes sírását, a lányka akaratos nyüszítését.
Nocsak. E három dolog éppen egyetlen mondatot tesz ki. S a mondatból meglett
férfi komoly arca tekint rá. Pilinger tudja már. Ez az ember egy német mester-
ember, Paulus Schmidt, akit néhány hete a családja szeme láttára koncolt fel né-
hány részeg kuruc. Látja Pilinger, hogy még a tetemet is megrugdossák a párdü-
cök, miközben a háttérben összebújva reszket a három nő.

Piha.

Hogy vakuljon meg az ég!

Pilinger fáradtan feláll. Tudja, amit tudnia kell, most már megy. Nem kö-
szön. De a kilincset markolva visszanéz még. Mozdulatlanul ülnek az asszo-
nyok. Abban a pillanatban, ahogy Pilinger behajtja maga után az utcakaput,
hangot hall. Valaki a nevét mondja tán? Megperdül, töre után kap. Felesleges.
Alig néhány méterre mögötte ott toporog az öt könnyemutatványos. Senki se
kérte, senki se hívta őket, mégis itt mutatványoskodnak. Pereg az apró feketekő,
vér habzik hidegen, jég zörög, méz lobban, apró tükrök vakítanak. Pilinger Fe-
renc úgy ordít feléjük, mintha harapni akarna.

– Takarodjatok!

– Takarodjatok!

– Takarodjatok!

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
mindig a hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát november 27-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó ügyes-bajos dolgai
íránt érdeklődő olvasókat, barátait,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.

A testvérem meg én

Akkor régen,
 emberek még nem éltek,
 csak én meg a testvérem,
 meg egy csomó görög isten,
 tele volt velük minden.
 Az anyánk is közöttük van
 meg az apánk –
 mondta a testvérem –
 valami hegyen laknak,
 minket meg jól itthagytak
 ezen a mocsaras vidéken.
 Anyánk istennő –
 mondta a testvérem –
 keblei bolygók,
 ágyéka égi alagút,
 egy világokat elnyelő kút,
 de anyának mégsem anya.
 Apánk isten,
 koronája kőszikla,
 vizelete tenger,
 ürüléke mérőföldes mocsár,
 de apának mégsem apa –
 mondta a testvérem,
 meg hogy isten gyereke isten,
 és dolgoznunk kell
 nekünk is a teremtésen.
 Mert mindegyik isten
 együtt hált az anyjával,
 meg a testvérével.
 Úgy lettek a napok és az éjek,
 az állatok meg a növények,
 s tőlünk is lesznek majd
 valamilyen lények és
 nyomott bele a szájába
 meg a belébe,
 hogy itt elnyel, ott kiokád,
 engem, meg még valaki mást,
 akivel elpusztíthatjuk majd

apát és anyát.
Csak akkor kaptam észbe,
mikor testemmel a szívéhez értem,
ott aztán belemartam a nagyérbe:
Na lázadó, neked most véged!
– Ne ölj meg! – kérlelt a testvérem.
Gondoltam, ha megölöm,
anya és apa eljön értem,
s én meg elmondom,
mit is akart velük a testvérem.
Nem hagytam élve,
utolsókat rúgta,
mire apa és anya odaértek.
Sírtak és zokogtak,
simogatták a testvérem,
hiába mondtam, ha nem lépek,
anyával is, apával is végez.

Gondoltam, majd megdicsérnek,
s elvisznek oda, ahol az istenek élnek,
de ők zokogva elmentek,
a kocsijukba nem fértem,
és hiába vártam,
többet nem jöttek értem.

Az angyalarcú kígyó*

Chan Chu a halálról I.

A halál tehetséges. Úgy építi fel művét, lassan és gondosan, mint a középkori templomépítő mesterek, vagy mint az évtizedeken át alapos kutatásokat végző történészek és regényírók. Minden zugba behatol, mindent körüljár, mindent fölmér, nem hagy ki a számításból egyetlen részletet sem, kézbevesz minden építőkockát, mérlegel minden mondatot, elvesz, hozzáad, elvesz, hozzáad, elvesz és hozzáad. A halál tehetségesebb nálad, készülj fel rá.

A szövegről

– Kissé szennyezett szövegeket kell adnunk a tiszta kifejezés érdekében – mondta egy kóbor szerzetesnek Chan Chu szomorkásan, miután átfutotta és fáradt mozdulattal a földre hajította annak válogatott költeményeit. – Nem szabad ugyanis agyontisztítanunk minden mondatot, mint valami régi leletet vagy ereklyét. A szövegek öntisztulással tisztulnak, fontos, hogy kibírják a létezés viharait, esendőségükkel elhárítsák fejük felől az időben minden szépségre ott leselkedő veszélyt.

Ugyanarról

A viszkető kényszer – tette hozzá később Chan Chu –, hogy a „gyönyörű” szót unos-untalan beillesszük a szövegbe, nos, az részben zenei igényből fakad, részben nem más, csupán a mulandóság észlelete.

A csömör

A csömör nyugalma – tömör, öntöttvas-hányinger –, pillér a hídhoz, melyen nem kelhetsz többé át.

* részletek

Nedves

Nedves harmatban gázolsz a csillagos ég alatt – nem vagy sehol. A csillagok nem igazítanak el, sem kósza hang, sem az állatok neszezése. Nem igazít el a hang, melyet az ősz első hajnala küld, élesen és tisztán, a hűvös légen át.

Arcél

Két szerzetes azon vitatkozott, hogy jelentékeny arcéle van-e Chan Chu-nak.

– Jelentékenynek eléggé jelentékeny – vetette oda arra haladtában Chan Chu –, csak az a kérdés, *eléggé* jelentékeny-e?

Elég?

– Te már eleget gondolkodtál, Chan Chu – mondta Chan Chunak egy nagyon öreg szerzetes.

Chan Chu az öregre nézett.

– Elégnek eleget, ez igaz, öreg – mondta –, de azt a valamit, amiből az ember állítólag eleget csinált, azt a valamit hagyni kell kifutni, mint a tejet, ha ugyan érted, mire gondolok.

– Nem.

– Akkor jó – mondta Chan Chu.

Egyszer csak

Egyszer csak azon kapta magát, hogy haldoklik.

Hasonlat

Akár a túlápolt kert, mely nem fér el önmagában, a sok száz éves fák, melyek szét-feszítik tehetséges avagy akarnoki kertészek akarátát, olyan ez a mondat – többet sejtet annál, mint amennyit elbír, van azonban egy rejtett pontja, egyetlenegy, ahonnan a világ továbbra is egésznek és egyetlennek látszik, ez a pont azonban minden szándéktól függetlenül jött létre, egy szerencsés véletlen következtében.

A legőszintébb

A legőszintébb az tud lenni, akit mások fájó igazságai elől megvéd egy fundamentális félreértés.

Töredék

„...mert a rossz embernek könnyű jót tennie mérhetetlen gonoszságában.”

Amikor

Amikor *lát*ni kezded a lényeket, s a kertre nyíló ajtó fekete üvegében eltorzult arcod sejlik föl s kátrányként csillogó szemed megmerevszik, rád fagy a mosoly, nos, akkor az eszedbe ötlő leggyönyörűbb szó is csak kőkemény radír.

Milyen légy?

– Milyen legyek? – kérdezte egyszer valaki Chan Chu-tól.
– Semmilyen – felelte Chan Chu. – Az a legnehezebb. Még a halál is tesz valamilyenné, nemhogy az élet.

Tükör

A lány Chan Chu-t tavasszal a Lenin körút egyik kapualjába vezette, lökte valósággal. Apja, ez homályos utalásokból kiderült, valamilyen szakszervezeti vezető volt, rokonszenves, határozott kézfogású, napbarnított arcú férfi, proliból lett prolivezér, puritán lélek, aki kevés szóból is értett.

– Nézd meg, nézd meg magad – mondta neki bandzsítva dallamos, éneklő hangján. A lánynak anyajegy volt az orrán, melynek megtört görbülése Chan Chu-t emlékeztette valamire. A bátyja is szerelmes volt ebbe a lányba. Nem először és nem utoljára voltak szerelmesek ugyanabba a lányba. Megnézte magát a tükörben, de nem látott semmit, csak az arcát, amit már ismert, és a lány kuncogását hallotta a háta mögül. A lány hosszúcombú öccse nem sokkal később meghalt májrákban. A lány anyja aranysárga húsleveseket főzött és leskelődött az üvegajtó mögött: úgy látszott, mintha kettétörne a teste, míg a kulcslyukra tapad.

– Nem érdemellek meg – mondta a lány Chan Chu-nak a Lánchídon, és sírva fakadt, annyira, hogy meg kellett vigasztalnia. Chan Chu nem értette a mondatot, bár hízelgőnek találta, hisz azt sem tudta, kicsoda is ő. Egy fejkendősen néni megkérte őket, álljanak meg a híd alatti alagútnál, mert fél egyedül, és nagyon kellett pisilnie.

Később Chan Chu a Vérmezőn a magasba emelte a lányt. Aznap éjjel úgy fájt az ágyéka, mintha beverte volna valahová. Aztán egy ártatlannak tűnő beszélgetés után, miközben ő a kupak ismételt felcsavarásával arra figyelmeztette, hogy „ne igyon” annyit, szakítottak, és a lány a rettenetes, bulldogfejű kerámiaművésznek adta magát, és csak tíz év múlva lett Chan Chu-é, egy világvégi lakótelepen, mikor már szült két gyereket, a combjai megereszkedtek, a pártba is belépett és ráadásul, abban a pillanatban, mikor Chan Chu fennakadt szemében a szemközti tízemeletes szalagház elvesztette szilárd halmazállapotát, kulcször-

gés után váratlanul betoppant a rettenetes kerámiaművész, Chan Chu pedig combig érő pulóverében, meztelen fenékkal halkan az ajtó mögé lépett, de hiába.

Kegy

A nyikorgó hajón, magányos éjszakai kormányosként, távcsövét a messzi vizekre irányozva, hidegen szikrázó csillagok alatt átnézett a Sorsa felett.

Takaró alatt

Szelíden benyúlt a takaró alá – mások is feküdtek ott, ügyelnie kellett a mozdulatra – és kedvese hűvös, langyos combjain végigsiklatta a kezét, egészen a finom, kígyóbőrszerű redőig, ami a lágyhúsú popsit a hosszú, finom comboktól elválasztja. Onnan hatolt bátortalanul tovább – kedvese nem bánta: gyöngéd, vagy inkább gyöngye mozdulattal mozdította meg lábcskáját, hogy száraz és forró keze számára tér nyíljon egész a centrumig.

Arcuk eközben nem változott, mások is ültek az ágyak szélén, a fiú komolyan, sőt harciasan magyarázott valamit, kedvese azzal a furcsa arccal hallgatta, mely titkolt fájdalom és mosoly: szeretne volna megtiltani azt, amit önkéntelen mozdulatával maga kínált oda, de háláját is kifejezni vélte a fintorral, mely voltaképp nem volt egyéb, mint a hozott és behabzsolt finomságok miatt érzett hála, s hogy végül rózsaszín nyelvvel megnyalta szája szélét, mint a macska.

A fiú elért közben oda, ahova igyekezett, de puha füvek, patakpart, csalogányszó helyett tenyérsebző akadályokba ütközött; vérrögökbe a puha ajak körül: az alvás zavaros képletébe gyermekien forró és szép formák közepén; szögektől hasított bársonyba, mögötte szörnyűbbnek sejtett sebekbe. A mélyben ott lapult a fájdalmat sugárzó, csak a saját szeszélyeinek engedelmeskedő vulkán; a hely, ahol gumikesztyűs orvoskezek jártak felajzott nyíllesszeje után. Akár egy taknyos orrú kisgyerek arca a téli játszótéren: az orr és száj között szivárgó nedvek ráfagyott zátonya.

Az ágyban fekvő elfordult s bal szeméből egy hatalmas könnycsepp a párnára gurult, az éppen esedékes könnycsepp a végtelen folyamból. A másikat, mely a jobb szeme sarkában maradt, a fiú az ujjbegyére vette föl, ekkor az ágyban fekvő még jobban elfordult, és azzal a különös jellel küldte el, amivel mindennél jobban hívni tudta magához, mire ő közelebb hajolt, erre az ágyban fekvő még jobban elfordult, a fiú belecsókolt a könyökhajlatába, oda, ahol a vénát szétzúzta egy aljas műtősnő, habár a szétzúzott véna kellemes emlék lett ahhoz képest, amit a testnek azóta kellett kiállnia.

S miközben a két hűvös comb közt a forró kéz egy pillanatra megpihent, s a test a két térdet gyöngéden elernyesztve adta magát még jobban oda, s miközben a csöndben hüppögő fej lankadtan elfordult, a fényes, sápadt arc elrejtőzött a kórtermi pléd alá.

Javított Herakleitosz

Nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni.
De ugyanabba igen.

Tiszteletadás

Chan Chu elhaladtában a halott férfi fehérre meszelt viskójára nézett – arra járt el mindennap kissé meghajolva a poros levelű szilvafák alatt – a kertmélyi ház ablaka, ajtaja zárva volt – és amit addig sohasem tett meg – nem tudni, mért, hisz errefelé ez jól bevett szokás – letépett az ágról egy hatalmas, hamvas szilvát, és nyálát szinte fröcskölve a szájába tömte.

Lopott a halottól.

Narancs

– Szeretnék adni neked valamit – mondta a rekedtes hang a telefonba.

Az akcentus emlékeztette valamire. Rekedtes dallam. Valami ismeretlenül is ismert zene. Az alkonyodó Lánchíd előtt egy narancsot nyújtott neki a görög lány. A nyári estében vad illat szakadt ki a feltépett narancshéjból. Mire átsétáltak a hídon, besötétedett. De azt soha, azután se soha nem engedte meg neki, a hegyek közül menekült katonatiszt lányának, hogy átölelje a nyílt utcán. Plutarkhoszt fordítottak félre együtt egy lakótelepi lakásban. Övé lehetne a bunkerlakás az Árpád-hídnál. Zsíros délvidéki ételkölteményeket ehetne. Később Nyugat-Berlinben jártak uszodába együtt – akkorra már a lány egy romlott fogú, lónyerítésű, homokos kábítószerügynökkel élt Neuköllnben és meg-megfázva, reménytelenül, művészettörténetet tanult az egyetemen, míg teherbe nem esett és – miközben majdnem belehalt a szülésbe – meg nem szült egy ötakilós németet, kit a boldog Athénban nevelt föl azután.

Chan Chu a halálról II.

– Taníts meghalni – mondta nagynénje Chan Chu-nak egy késő nyári délutánon, a kertben, a teraszon ahonnan be lehetett látni az egész várost.

Chan Chu eltöprengett.

A nénje orvos volt, és többet tudott a halálról, mint tíz Chan Chu.

– Mire gondolhatott hát? – kérdezte önmagától Chan Chu, a hegyről leereszkedő buszban, hazafelé.

– Taníts meghalni – kérlelte nénje Chan Chu-t, miközben eperfagyaltot eszegettek a teraszon, ahonnan be lehetett látni a várost. Már ősz volt, kora ősz. A lompos nagy kutya útját egy székkal torlaszolták el, mert hajlamos volt a vendégek bokájába kapni.

Chan Chu elgondolkozott.

A nénye orvos volt, és úgy nézett, olyan szépen a halál arcába, olyan nemes békétlenséggel, olyan mindentudóan, miközben egyre fogyott és pusztult, mint egy szelíd vadállat.

– Mire gondolhatott hát? – kérdezte Chan Chu önmagától, miközben bandukolt fölfelé a meredek utcán a buszmegálló felé.

– Taníts meghalni – kérlette nénye Chan Chu-t, de már nem a teraszon, hanem bent a szobában, az ágyában fekve, ahol csak félórákra nyerte vissza eszméletét.

Chan Chu elgondolkozott. De nem jutott dűlőre a gondolataival. Időnként telefonált még, de a virrasztók már nem ítélték célszerűnek a látogatását.

Amikor a tél derekán meghallgatta az üzenetrögzítőjét, ott volt rajta az üzenet, hogy nénye meghalt. Visszatekerte a kazettát és meghallgatta még egyszer. És még egyszer. Ekkor eszébe jutott valami. Megpróbálta elhessegetni a gondolatot – már megint ugyanaz, gondolta türelmetlenül, mindig ugyanaz az ócskaság –, de nem sikerült. Végül nem harcolt tovább magában a gondolatai ellen, határozottan gondolt rájuk, minden szóra külön és az egészre is együtt.

– Aki tanul, az tanít. Aki meghalni tanít, az élni tanít.

És körülnézett a szobájában, hogy mi jót cselekedhetne. Pillanatnyilag nem jutott eszébe semmi, de ez sem vette el határtalan jókedvét.

A jó szivar

– A jó szivarral az a baj – mondta Chan Chu –, hogy a rossz nem esik jól utána. Ez rossz. A rosszban az a jó, hogy félig szívottan is eldobhatod. Ez jó. A jó szivar szelíden megerőszakol, és elhiteti, hogy te akarod, és nem tudod abbahagyni. Ez rossz. A rossz szivart viszont te erőszakolod meg, undorodhatsz tőle, és mégis kívánod. Ez jó. A jó szivartól emelkedett, ihletett állapotba kerülsz, akkor is, ha nem akarsz. Ez rossz. A rossz szivar – mint egy elgörbült szög, amit kalapálás közben akarnál kiegyenesíteni – elrajzolja a gondolataidat, leránt a földre, de legalább ott biztosan megállsz a lábodon, még ha egy ép gondolatod sincs már. Ez jó.

A rosszban az jó, ami a jóban rossz.

Mindent

Mindent elfelejtesz, nem tudsz újra – ezt csak úgy lehet, ha mindent elfelejtesz, nem tudsz újra – ez csak úgy lehet, ha mindent elfelejtesz, nem tudsz újra –

Berlin

Ebédre volt hivatalos, aranysárga húslevesre, rántott csirkére, petrezselymes burgonyával és uborkasalátával. Kiwi, szőlő, filterkaffee, rosé – ilyesmikre számított még, hallván a menüt, melynek száraz és ironikus részletezése a távbeszélőben igencsak megindította gyomornedveit. Farkaséhes volt és pénztelen,

és nem törődött az iróniával, melynek, tudta, Alkibiadész a mestere. Úgy döntött, nem neki szól, hanem az alkalomnak, és annyira pontos volt, hogy járkálnia kellett az utcán, ne érkezzon meg túl hamar.

A monumentális lépcsőház megállította egy pillanatra. Kint sütött a nap, bent hűvös szürke gránit és márvány, faragott lépcsőkorlát tökélye, hatalmas tükör fogadta – Berlin, Berlin, Berlin! A karbantartott, monumentális lépcsőházak városa! És a nyomorultul alacsony, udvari lépcsőházaké, ahol a falak olajoszúrken derengenek, és a lakások elhanyagolt, lerobbant odúk, falaik dohos illatot árasztanak. Gazdagság és nyomor hisztériája.

Az ebéd, mondhatni pompásan sikerült. Pilledten üldögéltek a kis konyhában a leszedetlen asztal körül, nézelődtek, és gondosan belehamuztak az uborkasalátába. Később kimentek az utcai erkélyre és ott fogyasztották el a desszertet, könnyű rajnai bort ittak hozzá. A ház asszonya eltűnt, aztán előkerült, Alkibiadész zongorázott, a majonézszerű vadonatúj japán pianínó ott állt a filozófiai művekkel megrakott üveges könyvszekrény előtt. Az erkély nagy ajtaját kitárták, a zongoramuzsika – valami kellemesen fölcserélhető melódiájú Marlene Dietrich- vagy Schubert-dal – kiáradt az utcára.

A színes ponyvatetőt kihúzták a fejük fölé: nem is azért, mert bántotta őket a napfény, hanem csak azért, hogy kihúzzák a fejük fölé: hogy színes ponyvatető alatt iszogathassák könnyű rajnai borukat, párás és karcsú üveg poharaikból.

Telt a délután.

A névtelenségről

Mint Chan Chu mondta, csakis és kizárólag azért lett híressé, hogy *ne kelljen* az-zá válnia.

Azáltal, tette hozzá, hogy *azzá* lett, elvesztette saját, eredendő nevét, és eljutott a teljes, a tökéletes, a visszacsinálhatatlan *anonimitásig*.

Így már rendben van az egyenleg, rendezve a számla, mondta Chan Chu.

Hajdani önmaga

Volt egy *hajdani önmaga*, időnként szomszéd asztaloknál ültek, de kerülték egymás tekintetét. Ennyi.

Valaki be akarta mutatni őket egymásnak, de ők – mosolyogva rázva meg fejük – ezt elhárították.

Elég volt a másiktól annyi is, amennyi véletlenül a tudomásukra jutott.

Módosított Kant

Bennem semmi – de a csillagos ég fölöttem.

Újabb jelenetek a bábuk életéből

Lehet ember nélküli világban
 mászkáló legyekkel kezdeni.
 Hogy mintha mégis megtörténne
 minden, szobrok márványtömbbe
 zárva összeérnek, valaki magában
 nevet. Vagy teleírt testek hűlnek
 egymástól karnyújtásnyira, a csend-
 élet fölött fémből készült szárnyak
 forognak. A folytatásban két-három
 nő csúszkál az elmélet határát jelző
 oszlopok körül mind kisebb körökben.
 Ahányszor egymás mellé érnek, tenyérszéli
 folt marad mögöttük, a hangokra,
 hogy velük bármikor cserélhetünk,
 mintha számolnál magadban, azután
 meglátjuk.

Egyre langyosabb esőben érzi ugyan-
 azt. Fönt volt, amikor a város fölött
 a mondatok kihunytak. Szániolgatta
 az alvókat az utcán, elszokott a bejáratott
 útvonalától, amin olykor sarkába ért a hajnal.
 Mikor csupán a testéből kivonhatatlan
 mérgek illata kísérte, és egyszer azt is látta,
 ahogy a manézsbán a bohóc beállította
 a kormos karikákat. Az állatok lihegve
 figyeltek, az igazgató sliccgombjaival
 játszott. Tőle tanulta, hogy a táplálék-
 lánc csúcsán, nyári öltönyében erejét
 beossza. Valami nekem is jut majd.

Nem foglalkozom az éjszakával.
 Nem találgatom, hogy a szobraid
 felváltó emberek tagadó mondatai-
 val szemben hová fellebbezzek.
 Hogy ha beszámozott deszkákon

*így vagy úgy, de végül térdre hull
a herceg, a bennem élő nőnek
meddig érne. Szavaival az álom
véget ért, és mindaz én vagyok,
amiben hiszek körülöttem, úgy
vagyok, mint állatok hasukon
a folttal. Szépen egymásra pakolom
a lábaim és olykor megcserélem
őket. Innen nézve ők is olyanok,
mint máskor.*

*Ahogy a nagykönyv szerint várakozni kell
csempézett falak tövében. Szétnyomkodva
homályt és maradék krumplit, idegen
városokról képzelődni, hol az ételektől más
a testek illata, és minden szó szerint van.
Úgy is öltözni, mint akik a víz súlyától
megszabadult parti sávban naponta szavakat
keresnek. Befejezhetetlen mondatokhoz,
amik egymásban is folytatódnak, ki tudja,
mi óta. Ki tudja, mi közük a műholdak
fényképezte házhoz, amiben ücsörgünk.
A bizonytalan órához, mikor az ablak-
bádogon a bogarak kihunytnak, és a kövér
nőt is megfordítja matracán a magzat álma.
Aniról azt is írták már, hogy szívünket fény
nem éri, nyomok nem maradnak, nyelni
nyelhetsz.*

*Ez is egy felsorolás. Összegöngyölöm
a leterített újságokat, lesöpröm a testet,
ami nem engedi meg, hogy összegömbölyödjek,
mint a rókák, összesöprök.
Berakom a hajamat a zacskóba,
a bejárat mellé akasztom, megmelegítem
a kávé. Kortyolgatok, beérek a szobába,
kinézek, mi van az utcán. Az utcán óriás-
plakátok áznak ugyanolyan csöndben,
ahogy izzadok, vagy ahogy a fal melletti
matracon te vérzel. Nyilván ez se mindegy.*

*Több ez, mint paprikákat megtölteni
sötétséggel és hússal. A hátsó lépcső-*

*ház olajfalához dörgölőzni párban. Távol
vannak a hold mozgatta tengerek, hol
a mólón majdnem minden ígéretnek
hangzik. Itt azt se tudni, hosszú-e a vér
három méteres útja. Hogy mivel és miért
kéne az emberi lényeket takarni. Nem is
nagyon gondolunk ezekre. Néha, mikor
az év leghosszabb éjszakáin a plafon alatt
úszó füstbe markolászunk. Megnézzük,
hogyan megtöltötte-e a cipőket homokkal
a gyermek, és lefekszünk.*

**JAK
MŰFORDÍTÓ FÜZETEK**

1997

I. félév:

Heiner Müller:

Képleírás

II. félév

Füst a dombról

(Négy román költő)

Herman Brusselmans:

A férfi, aki munkát talált

Hugo Ball:

Flametti, avagy

a szegények dandyzmusa

Előkészületben:

Aleš Debeljak:

Bálványok alkonya (esszé)

Jacek Baczak:

Egy éjszakai ügyelet feljegyzései

Ugolone da Todi

Egy filozófus nekrológja

1. Rövid történet lesz ez a nekrológ. Rövid és száraz, mint a fűrészpor, nem lesznek benne drámai kapcsolódási pontok, lélektani vizsgálódások, nem lesznek lírai díszítőelemek sem. Megszámozom minden egyes alfejezetét, hogy ne csak a tagolást jelöljem, hanem földézzem az olvasóban a hivatalos akták paragrafusait is. A cím jelzi, hogy a távozás aktusáról szól az írás (bár lesz benne jó néhány életrajzi és bibliográfiai adat az indulásról és a közbeeső időről). Arról írok, hogy elment közülünk egy Todiból származó filozófus, Ugo Ugolino, akit Ugolone da Todinak is neveztek, amivel természetesen a *Laudi* tizenharmadik századi szerzőjére, Jacopone da Todira utaltak.

Tanúja voltam a halálának ez év május hatodikán, hajnali fél ötkor. Sőt – én léptem felesége, Orsolina helyébe, amikor az asszony összeroskadott a fájdalomtól a hálószoza sarkában, én zártam le a filozófus tágra nyílt szemét, és én tettem keresztbe a mellén az ágyról lelógó kezét. Miután megadtam az elhunynak a végtisztességet, kihajtottam a zsalugátereket az ablakon, és merengve üdvözöltem a derengő hajnalpírt az umbriai város háztetői fölött.

2. Közeli tanúja voltam Ugolone da Todi halálának, és hol közelről, hol távolról, olykor érzékenyen, máskor kevésbé érzékenyen figyeltem élete és filozófiai munkássága jelentős részét.

A háború utolsó előtti évében ismertem meg Sorrentóban, ahol – miután megszökött az alakulatától, amelyet Rómában lefegyvereztek a németek – olasz nyelvet tanított a lábadozó szövetséges katonáknak. Ezért bizonyos értelemben a tanítványának vallhatom magam, bár nem azt tanította nekem, ami röviddel azután, a műveinek köszönhetően híressé tette. Mielőtt behívták a hadseregbe, Bolognában még le tudott doktorálni filozófiából egy Hegelről szóló dolgozattal. (És olyan jártasságra tett szert e témában, hogy a védelem után elnevezték *Dottor Begriff*nek.) Orsolina révén kerültünk közel egymáshoz, sőt már a kezdet kezdetén elég bensőséges kapcsolat alakult ki köztünk. Orsolina gazdag sorrentói családból származott, és filozófiát tanult Nápolyban. Azért barátkozott Ugolinóval, mert kedvelte a filozófiát, velem meg azért, mert kedvelte a szövetségesek kávéházait, ahol sokkal jobb volt az ellátás az éhező Olaszországban. Viszonylag boldog háromszöget alkottunk abban a nem túl boldog időszakban.

Gyakori filozófiai vitáinkból kirekesztettek, türelmesen vártam, hogy színre léphessek ebben a háromszöget formáló alakzatban. Érdeklődési körömben nem volt helye a filozófiának, belőlem pedig hiányzott az alapos filozófiai műveltség. A filozófiai rendszereknél többre tartom a filozófusok életének tanulmányozását. Éreztem tehát, hogy Ugo (eltelt jó néhány év, mire megkapta a hízelgő ragadványnevet: Ugolone da Todi) fölöttébb érdekes és színes életút előtt áll.

3. Amikor megismertem, már egy vaskos kötet, a *Prolegomena Hegel filozófiájához* című könyv szerzőjének mondhatta magát, ez doktori értekezésének bővített változata volt, és a háború alatt jelent meg. (Zárójelben teszem hozzá, hogy a „prolegomena” szó különös elragadtatásba ejtette; számos későbbi könyvének címében szerepel a „prolegomena”). Az *idealismo gentiliano* hívének vallotta magát, egyébként Gentile támogatta doktori ingresszióját az olasz filozófiába. Volt egy időszak, amikor Sorrentóban azzal fejezték ki ezt a meggyőződést, hogy tüntetőleg meghagytak egy kis fekete szakállspiccet az arcukon, a fasizmus híveinek jelét. Aztán Ugo egy szép napon leborotválta egy hosszúra nyúlt vita után, amit Orsolinával folytatott, ezzel nyilvánította ki, hogy csatlakozott az *idealismo crociano*hoz. A Nápolyban alapított *Filosofare* című lapban közölte *Perché non possiamo non dirci crociani* című cikkét, ez természetesen szorosan kapcsolódott Croce *Perché non possiamo non dirci cristiani – Miért nem mondhatjuk magunkról, hogy nem vagyunk keresztények* című írásához. A filozófiai fordulatot úgy fogadta a közvélemény, mint egy figyelemre méltó előjelet – amely a fasizmust követő tisztogatási korszak küszöbén jelentkezik. Csak később, amikor megtette a következő, sietős lépést – miután a partizánok Firenzében meggyilkolták Gentilét – a *Prolegomena a fasizmus „filozófiájához”* című írásával, a szicíliai filozófus állítólag gyilkos kritikájával; akkor kapott több bizalmat, és 1947-ben Perugiában docensi kinevezést. Akkor vette el Orsolinát és telepedett le Todiban; abban a házban, amelyet a szülei hagytak rá. Abban a házban, ahol 1983. május 6-án meghalnia rendeltetett – egyesek szemében (szó, ami szó, ellentmondásos) – hírneve csúcán, és mások szemében – fizikai és filozófiai hanyatlása legmélyén.

Túlságosan előreszaladtam, pedig legalább pár szóban meg kellene örököznem a még ifjú filozófus arcmását úgy, ahogy Sorrentóból emlékszem rá. A szeme koromfekete és állandó mozgásban van, olyannyira, hogy enyhén szédülni kezd, aki beszélgetés közben belenéz. Tudós utalásokkal, kitérőkkel teletűzdelt, lavinaszerű szóáradat, felhőkarcolóként tornyosuló mondatok, gondolatait mintha egy végtelen gomolyagból húzná elő. Ez utóbbi vonásából adódott, hogy az ájulás küszöbén küszködött sokszor szegény Orsolina, aki segített neki kikeveredni a gondolatok szövevényéből. Az én feladatom volt, hogy sétálni küldjem a filozófust, így önthettem lelket Orsolinába.

4. A háború után Rómában telepedtek le. Én is ott laktam, de a város túlsó végén. Továbbra is nehéz idők jártak, továbbra is gyakran látogattam Orsolinát. A filozófus asztalához láncolva, éjt nappallá téve írta az egyetemi pályafutása szempontjából (mint nem sokkal később kiderült) döntő fontosságú *Prolegomenát*.

1947-ben Perugia úgymond lehetőséget adott neki arra, hogy tanítson, házasságra lépjen Orsolinával és visszatérhessen szülővárosába, Todiba. Én Londonba költöztem, hébe-hóba kaptam leveleket Orsolinától. Egyre ritkábban jöttek a levelek, egyre lakonikusabbak és hűvösebbek lettek, nem is annyira a fizikai távolság miatt, hanem mert lélekben távolodtunk el egymástól. Nem, Ugo nem kapaszkodott föl azonnal (felesége kíséretével és segítségével) az emberi gondolat legmagasabb csúcsára. Energikusan leszámolt előbb az idealizmussal *Critica dello Spirito non puro* című könyvében, ennek köszönhetően aztán azonnal fölfigyeltek a „nagy ígéretre”, és rendes katedrával jutalmazták a szerzőt. Ezután, a „nem tiszta Szellem” romjain háromkötetes művel rukkolt elő, címe:

Prolegomena Marx filozófiájához, amely majdhogynem „tudományos emlékműnek” számított. Mint Orsolina tudatta velem, mindkettőjüket ünnepélyesen meghívták és fölvtették a kommunista pártba. Ugo rövid ideig Todi polgármestere volt. Akkor kezdték széles körben *filosofo di Todinak*, vagy finomabban, a történelmi tiszteletadás árnyalatával *Ugolone da Todinak* nevezni. Megajándékozták egy hellyel a szenátusban. Megvetéssel bár, de hajlandó volt írni egy tömör cikket a párt filozófiai folyóirata számára *Sztálin nyelvészeti elméletének dicsérete* címmel. 1953-at írtunk.

5. Az év elején két egyetem: a moszkvai és a varsói díszdoktorává avatta Ugo Ugolino professzort. Münchenben volt új lakó- és munkahelyem, ott értesültem minderről az újságokból és képeslapokból, amelyeket Orsolina küldött nekem a két fővárosból. Dicsfénytől övezve tért vissza Perugiába, ahol haladéktalanul megválasztották az egyetem rektorának. Erről már csak az újságokból értesültem, mert kétéves hallgatás következett Orsolinával való kapcsolatomban.

Miután Nápolyba költöztem, és fölújítottuk kapcsolatunkat, Orsolina próbált magyarázatot adni a hallgatásra, de sajnos igen kacskaringós és oldalazó módot választott. A Nagy Ugolone (ahogy akkor nevezte odaadó tekintettel) komoly válságot élt át. Egyrészt föléledt benne a tettvágy, sőt „hatalomvágy”, ami azóta szunnyadozott benne, hogy megtette első, ifjúkori botladozó lépéseit a filozófiában: sajnálta, hogy visszautasította a szenátori tisztséget, az akadémia elnöki székére pályázott. Másrészt annyira belebonyolódott új művébe – témája „Nietzsche szent filozófiai háborúja a kereszténység ellen” –, hogy még a mentési munkálatokban megedződött Orsolina sem tudta kibogozni ebből a szövevényből. Nem tudta vagy nem akarta? Ő, filozófusfeleség, aki az emberi gondolat uralkodójának felesége vagy, ki adja meg a kellő tiszteletet és hajlik földig csöndes és áldozatkész fáradozásod előtt, amivel a nagyságot kíséred? A kibogozhatatlan papírhalmaz a tűz martaléka lett. A legjobbkor. Az idők szelleme másféle szárnyalást és behódolást követelt a gondolattól.

Alig pár hónapig tartott, míg megírta a *Nyitott marxizmust* egy terjedelmes kötetben, amely 1955 végén jelent meg, és a tárgy ismerői szerint forradalmasította a trieri filozófus forradalmi filozófiáját. A todi filozófus diadalt aratott. A mű sietős írása közben – hogy spóroljon a drága idővel – ugyanolyan dús szakállt növesztett, mint az elkészült mű, és mint forradalmasított Elődje. Akkor borotválta le, amikor 1956 novemberében tapsvihar közepette elfogadta az akadémia elnöki tisztségét. A nyugati egyetemek meghívásokat küldözgettek neki előadásokra és díszdoktori oklevelek átadására; a nyugati akadémiák versengtek azért, hogy levelező tagjaik közé sorolhassák.

6. A nemeslelkű Orsolina vigyázott, nehogy a Nagy Ugolone gondatlanságból veszélyeztesse nagyságát. Mit kellett tennie? Hogyan védhette meg a hírnév csapdájától? Hálásan nyugtázta férje nevében a tiszteletadást, udvariasan a közelebről meg nem jelölt jövőre halasztotta az előadás-meghívásokat. A férjének hosszas pihenésre volt szüksége, mindenekelőtt pedig gyökeres változásra, ami kedvezően hatna rá, gazdagítaná a filozófiai meditációt és elmélyülést. Féléves utazást terveztek a Távol-Keletre, közben három hónapot akartak tölteni Indiában.

Az utazás egy teljes évre nyúlt. Eltöltöttem egy estét Orsolinával Rómában, miután visszatértek Olaszországba, és az asszonynak sikerült Todiban hagynia

a beteg filozófust megfelelő ellátás mellett, így felrándult egy hétre a fővárosba, hogy elintézzé a sürgős ügyeket. Nem titkolta, hogy beteg a férje, bár igyekezett kisebbíteni a bajt. Találkozásonkon mintha máshol járt volna gondolatban, mint-ha félt volna valamitől, és – bár uralkodott a vonásain – alig titkolta, hogy siet. „Könnyebb idegzavarról”, „átmeneti depresszióról” beszélt. Bízott a munka gyógyhatásában, hiszen a filozófus egész bőrröndnyi jegyzettel tért haza.

A munka négy évet vett igénybe, ennek gyümölcseként született a kétkötetes *Prolegomena a buddhista filozófiához*. Négy évig tartott, Orsolina megint elhallgatott, levelemre azt kérte válaszul, hogy „tiszteljem a filozófusi klauzúrát”. Az újabb, számomra csaknem olvashatatlan *Prolegomena* csekély visszhangot keltett a tudományos világban. A legtapintatosabb kritikák „a filozófus megérdemelt egzotikus vakációjáról” írtak, a csípősebbek „kissé aggasztó közjátékról”, „csak nehogy túl sokáig tartson”. Ugolone lemondott akadémiai elnöki tisztéről, kivette következő évi szabadságát a perugiai egyetemen, és a külföldi előadásokra szóló, nagy halom meghívóból előkotort egyet, a Berkeley-be szólót. Vagyis hát inkább Orsolina kotorta elő helyette.

7. Mégsem került sor az utazásra. Ismét jelentkezett az idegzavar, ezúttal komolyabbnak látszott, hírül adták az újságok is. A sajtóban megjelent aztán egy megnyugtató interjú Orsolinával: a férje már tökéletesen egészséges, de pillanatnyilag nem kívánja elhagyni Todit; rajongói az egész világon nemsokára azt is megtudják, miért; ő, Istenem, az újságírók előtt semmi sem marad titokban, hát igen, Ugolone újabb könyvbe kezdett.

A „nemsokára” kifejezés kissé túlbuzgó volt, hogy mást ne mondjak. Teltek-múltak az évek, már-már megfeledeztek a todi filozófusról, és a könyv még mindig *in statu nascendi* létezett, egyfolytában *work in progress* volt. Csak 1972 végén jelent meg. Terjedelmét tekintve viszonylag szerénynek látszott (azokhoz a vaskos kötetekhez képest, amelyek Ugolone kedvencei voltak), összesen háromszáz oldal, plusz ötven oldal apróbetűs jegyzet. A címe *Critica della ragione non pura* volt. Villámgyorsan szenzáció lett, volt némi botrányszaga is. És – ma már őszintén bevallhatom – ez volt az egyetlen könyve Ugolonénak, amelyen sikerült elég figyelmesen átrágnom magam, és egyes részeinél különös megrendülést éreztem.

Bizonyára az a kevésbé filozofikus hév hatott meg, amellyel Ugolone támadást indított a „nem tiszta ész” ellen, ami átszövi az anyagot és az empiriát, és ami az antropocentrikus gőg tévútjára vezet bennünket. Létezett számára egy másik, tagadhatatlanul tiszta ész, amely szivárványként feszül Isten és közöttünk. *A vallás az ész határain belül*: nem véletlen, hogy a könyv utolsó fejezetének címét Kanttól kölcsönözte, mint ahogy Kanthoz kötődik az egész könyv címe is, bár a todi filozófus többször leszögezte a szövegben, hogy a mű eredeti, és független a königsbergi filozófustól.

Si è venduto corpo e anima alla Chiesa – „Eladta testét-lelkét az egyháznak”: így hangzott a bátorlatan ellenvetéseket elsöprő ítélet Ugolone egykori rajongóinak és tanítványainak szájából, akik csak most értették meg, hogy a *Prolegomena a buddhista filozófiához* távolról sem volt „a filozófus egzotikus vakációja”, sem pedig vizsgálódó „interludium”, hanem gondolati fejlődésének szerves része. A polémia forró viaszába az *Osservatore Romano* nyomott végül pecsétet, amikor

kétoldalas cikket közölt a könyvről *Una mente elevatissima* („A legemelkedettebb szellem”) címmel, amelyhez a szülői ház kertjében álló Ugo és Orsolina fényképe, a todí katedrális képe és Jacoponének a todí San Fortunato templomban található síremlékéről készült rajz szolgált illusztrációul.

8. Nagyobb, sokkal nagyobb szenzációt hozott az 1975-ös év. Hogy tették lehetővé, nehéz ezt nekem, avatatlannak megállapítanom, lényeg az, hogy a Szentatya személyes hozzájárulásával, valószínűleg valamifajta diszpenzáció segítségével, amely feloldozta a házassági kötelék alól (Ugolone-nak és Orsolinának egyébként csak polgári esküvője volt), a todí filozófus bevonult a közeli Assisiban lévő ferences kolostorba. Orsolina gyakorlatilag özvegyen maradt, a még élő, de önkéntes klauzúrában *intra muros* élő Fra vagy Frate Ugone után.

Özvegyiségének első évében gyakran meglátogattam, hiszen hosszabb időszakokat töltött Sorrentóban, hajadon nővérénél, akinek ajándékboltja volt a Torquato Tasso téren. Szükszavú, ingerlékeny és végtelenül ájtatos lett, mintha azzal, hogy a hajnali miséken megjelent, és tagja volt a helyi rózsafüzér-testvérek társaságának, állandóan a férje oldalán akart volna lenni, akiből egy csoda folytán szerzetes lett. Végül megértettem, hogy kellemetlen neki, ha találkozunk, hiszen a múltra emlékeztetem, ekkor, diszkrétén háttérbe húzódtam, és csak Orsolina sürgető hívására jöttem elő két nappal Ugone halála előtt.

Ettől kezdve életútjának követése egyet jelentett életművének nyomon követésével. A kolostor megtiszteltetésnek vette, hogy ilyen híres vezeklő bűnöst fogadhat, és minden igyekezetével azon volt, hogy segítségére legyen további munkájában. Amit Fra Ugone nem talált meg a kolostor könyvtárában, azt megkapta a perjel kezességével. Először a filozófiai tanulmányokról és meditációkról áttért a történeti kutatásokra. Írt egy könyvet a sulmonai Pietro vagy Pier dal Morronéről, akit a XII. században pápává választottak. A rossz nyelvek szerint rejtett formában a szerző saját, fékevesztett ambíciója nyert kifejezést a könyvben. Elenyésző számú védelmezői emlékeztetnek arra, hogy V. Coelestin *gran rifiuto*-val mondott le a pápai trónról hat hónapos uralkodás után, és börtöncellában végezte utóda, VIII. Bonifác parancsára. Mindenesetre a vita távoli visszhangja bizonyára eljutott Fra Ugone fülébe, mert hosszú időre elhallgatott. 1980-ban váratlanul két könyve is megjelent egy időben: az egyik Assisi Szent Ferencről szólt, a másik Jacopone da Todiról. Azt tartották ezekről: „lelki gyakorlatok a tiszta miszticizmus határmezsgyéjén”. Egy évvel később Fra Ugone súlyosan megbetegedett, betegsége ismeretlen maradt az orvosok előtt, és ellenállt minden gyógymódnak. Ismét csak a Szentatya személyes közbenjárásának köszönhetően fölmentették szerzetesi fogadalma alól, és visszaküldték Orsolinához.

9. Valóban rejtélyes volt a betegség. Az egyetlen orvos, aki föl merte állítani a – kérdőjeles – diagnózist, a katatónia és katalepszia közti állapotról beszélt. Akárhogy is volt, az orvostudomány tehetetlenül hajolt meg Ugone betegágya előtt: egyszer erősebben, máskor enyhébben merevedtek meg a végtagjai; gondot okozott neki még a folyékony táplálék lenyelése is, mert összeszorult a torka; az atrófiához hasonló eltompulás lépett föl minden érzékében; tökéletes hallgatásba burkolózott; némely reakciója arról tanúskodott, hogy emlékezete komoly károsodást szenvedett.

Mégis – mesélte Orsolina – közvetlenül azután, hogy Assisiből hazaszállított-

ták, határozott, bár rövid ideig tartó javulás állt be állapotában. Először is megszólalt. Erőlködve, de állandóan ugyanarról beszélt. Arról, hogy meg akarja írni filozófiai önéletrajzát egy filozófiai értekezéssel együtt. Élete utolsó művének ezt a címet szánta: *Il Paragone*. Honnan vette ezt a címet? Jacopone *Laudijából* két ének hatott rá erősen, amelyek azonos módon kezdődtek. Az egyik azután keletkezett, hogy V. Coelestint pápává választották, és így kezdődik: *Che farai, Pier dal Morrone? Sei venuto al paragone*. A másik azután, hogy a *Laudi* szerzőjét VIII. Bonifác pápa utasítására bezárták cellájába a kolostorban, ez az ének így kezdődik: *Che farai, Fra Jacopone? Sei venuto al paragone*. Az *opus magnum* címoldalára ezt a feliratot szánta a filozófus: *Che farai, Gran Ugone? Sei venuto al paragone*. „Mit teszel most, Nagy Ugone? Előtted áll a...” Az *il paragone* kifejezésen nemcsak a „tűzpróbát” értette, hanem az Ítélszéket is: ön maga, a világ, Isten fölött. Új, végleges filozófiai rendszert gondolt el: a „transzcendentális paragonizmust”.

Milyen röpke és csalóka volt a javulás! A betegség ismét kiterjesztette rá kifürkészhetetlen hatalmát, a már említett tünetekhez újabbak járultak. Félt a sötétségtől. Álmatlanságban szenvedett. Időnként előtört egy-egy összefüggéstelen szó a torkából, ezeket többször megismételte, mintha a szavak hangzása elszakadt volna jelentésüktől. Annyira nem tűrte a magányt, hogy Orsolina kénytelen volt éjjelnappal fogni béna kezét, és minden alkalommal, amikor az asszony eltávolodott tőle, artikulálatlan zokogásban és jajgatásban tört ki. Derék, jóságos, hűséges Orsolina! Csaknem két évig tartott a kinszenvedés. Táviratozott, én pedig beállítottam Todiba május 4-én este. Könnyeivel küszködve, mégis megkönnyebbülve beszélt erről a két évről, miközben egyre fogta a férje kezét, aki nem árulta el semmivel, hogy bármit is hall vagy felfog az elhangzottakból.

Május 6-án, pirkadat előtt állt be a halál. Elvonszoltam Orsolinát a haldoklótól, leültem egy karosszékbe a hálószoba sarkában. Ugone alig hörgött. Arccommal az arcához hajoltam. Kinyögött egy alig hallható szót és kilehelte telhetetlen lelkét. Telhetetlen? Később tudatosult bennem, mi volt ez a szó, míg ábrándozva néztem a hajnalt az umbriai város háztetői fölött: *Basta!*

A temetés után elvittem Orsolinát Sorrentóba, a nővéréhez. Ott halt meg, elég homályos körülmények között május 14-én. Az ő halála bátorított arra, hogy megírjam a todi filozófus nekrológját.

10. (*Postscriptum* a filozófus nekrológjához.) Sírhandja fölött más filozófusok halála jár az eszemben. Kínálkozik az analógia Nietzschével, de Ugone örületében túl gyöngék és rövidek voltak a fölvilanások (talán titokban tartotta őket Orsolina). Elvégre el tudom képzelni, hogy ő az új *Antikrisztus* szerzője, dacára annak, hogy csak *in nuce* létezik az *Il Paragone* terve, egy olyan könyvé, amelyben arra készült, hogy Ítéletet tart Isten fölött, és – mint tudjuk – a lángok martaléka lett a befejezetlen mű, amely „Nietzsche szent filozófiai háborújáról” szólt volna „a kereszténység ellen”. Semmiképpen sem tudnám viszont elképzelni a todi filozófust, amint a ferencesek csuhájában magához ölel és megcsókol egy csacsit Assisi utcáin.

Látszatra távolibbak az analógiák Kant halálával, de én jól látom ezeket is. A lengyel Bolesław Miciński írja a *Kant portréjában*: „Zavarta a fák lombja az ablaka előtt, éjszakánként rémlátomások gyötörték, ezért a következőket jegyezte

föl: óvakodni a rossz álmoktól. Óvakodni a rossz álmoktól – mintha azt mondanánk a nyárfának: száradj ki, vagy a felhőnek: oszolj szét. Teljesen érzéketlen a lélektanra az, aki ebben az emlékeztetőül írt jegyzetben nem veszi észre a hatalomvágyat, amely szabályozni akarja az égitestek keringését és ki akarja jelölni a fecskék repülési irányát”.

Miciński észrevétele a königsbergi filozófus utolsó napjait megelőző időszakra vonatkozik: ez a „hatalomvágy” ejt gondolkodóba, ezt éreztem meg lélektanilag a todi filozófusnál is.

Thomas De Quincey írta meg Kant haldoklását *The Last Days of Immanuel Kant* címmel, a tanúk – különösen a filozófus odaadó barátja, a lengyel nevű Wasianski – beszámolójára támaszkodva.

Élete utolsó napjaiban Kant elveszítette időérzékét, egy negyedórát is hosszú óráknak érzekelt. Félt a sötétségtől, és ő, akit azelőtt zavart az elalvásban a legapróbb nesz, a legkisebb rés az éjszakára becsukott spalettákon, most égő lámpát és ingaórát állíttatott a hálósobájába, hogy az állandó ketyegés társa legyen az álmatlanságban. Nem tudta aláírni a nevét; nem egyre romló látása miatt történt így – magyarázza De Quincey Wasianski nyomán –, hanem mert emlékezete alapjaiban rendült meg, képtelen volt földézni, milyen betűkből áll a neve; amikor pedig megmondták neki a betűket, nem tudta emlékezetébe idézni alakjukat.

„Nyitott szemmel ült (mondja Wasianski), de nem látott, elveszett önmagában, semmi jelét nem adta, hogy tud a jelenlétünkről, úgyhogy az volt a benyomásunk, mintha egy hatalmas kísértet ereszkedett volna közénk az elmúlt korokból.”

A vége felé egyre nagyobb nehézségeket okozott neki a nyelés. Halála napján Wasianski egy kiskanalat tölt összepréselt ajkaihoz. Kant ellökte magától, és azt suttogta: „Elég!” Wasianski így számol be erről: „Ez volt az utolsó szava. Elég! Sufficit! Hatalmas és szimbolikus szó!” De Quincey ennyit tesz hozzá: „Fenékig ürítette az élet kelyhét, a szenvedés kelyhét. Azoknak, akik észreveszik – mint ahogy észrevették a görögök és a rómaiak is – a sokszor elcsépelet frázisokban (a beszélő szándéka és tudta nélkül) rejlő mély értelmet, azok számára Kant utolsó szava erősen szimbolikus hangzást kap.”

SUFFICIT!

BASTA!

1983. május 20.

MIHÁLYI ZSUZSA fordítása

FILOZÓFIA MINT LUXUS

Hozzászólás Boros János írásához

Ha arra a kérdésre akar valaki választ adni, hogy szükséges-e a filozófia, akkor először világossá kell tennie, hogy mit ért azon, hogy filozófia. A filozófia egy szempontból hasonlít a szerelemhez, más szempontból hasonlít a zenéhez.

Nos, szükséges-e vagy sem a szerelem vagy a zene? Ha a szerelmen szeretkezést értek, akkor persze szükséges, mert nélkül nem szaporodik az emberiség. Ha azonban szerelmen a romantikus szerelmet, az *amour passion*-t értem, akkor nem szükséges a szerelem, sokan megvannak nélküle, s könnyen el lehet képzelni egy világot, melyben az emberek elégedettek, holott ezt az érzést nem ismerik. A kifinomult érzelmi kapcsolat, mint amilyen a szerelem vagy a barátság, tehát nem szükséges, hanem luxus. Nem az élethez tartozik, hanem ahhoz a fajta élethez, amit Arisztotelész *jó életnek* nevezett, a tartalmas, gazdag élethez. Ugyanez a helyzet a filozófiával. Lehet persze azt mondani, hogy mindenki filozófál, tehát a filozófia mindenki számára szükséges. Nos, ha az az ember filozófál, aki keresi az okát annak, ami vele történt, mondjuk például, hogy hol és miért fázott meg a kislánya, akkor valóban minden ember filozófál, mi több, akkor minden ember filozófus. Amerikában például sok mindent tekintenek filozófiának. Az egyik embernek az a filozófiája, hogy csak biztos üzletekre vállalkozik, a másik embernek az a filozófiája, hogy rizikót vállal. Így hát minden üzletembernek megvan a maga filozófiája. Nos ha ez a filozófia, akkor a filozófia valóban szükséges. De a kontextuson kívüli gondolkodás, az elmélyült elmélkedés olyan kérdéseken, melyek az ember közvetlen döntéseit nem befolyásolják, az a fajta gondolkodás, mely eredményeitől függetlenül – mint gondolkodás – is gyönyör, nem szükséges az élethez, hanem, éppen úgy, mint a szerelem, luxus. A filozófia ebben az értelemben nem az élethez, hanem a jó élethez tartozik.

Azt mondhatom, hogy minden ember zenél, mert minden ember legalább énekel, ha másutt nem, a fürdőszobában. S mindenki feltehetően hallgat is valamiféle zenét. Feltételezhetem tehát, hogy a zene szükséges, nem luxus. Ez azonban csak feltételesen igaz. Meg tudunk anélkül is élni, hogy énekeljünk. Mi több, az, hogy zenét hallgatunk, még egyáltalán nem jelenti azt, hogy tudatosan figyelünk rá, hogy odafigyelünk a zenére. Erre már nincs okvetlenül szükségünk. Továbbá, még ha erre szükségünk lenne is, akkor sem mondhatnám, hogy mindenki, aki énekel, énekes, mindenki, aki zenél, zenész, de még azt sem mondhatnám, hogy mindenkinek az életéhez hozzátartozik a rendszeres zenehallgatás. Kórusban énekelni, egy zeneszerszámon játszani, hangversenyre járni – mindez már nem tartozik az élet szükséges elemei közé. Ez mind már luxus. Nem az élethez, hanem a jó élethez tartozik.

Így van ez a filozófiával is. A filozófia instrumentuma a hagyomány. A filozófiai hagyományon is úgy játszik az ember, mint a hegedűn. Ezt már nem ember teszi meg. S ahogy a rendszeres koncerthallgatás nem szükséges az élethez, úgy nem szükséges a filozófiai előadások hallgatása, vagy a filozófiai könyvek olvasása sem. Ez is csak luxus, nem az élethez általában, hanem a jó élethez tartozik.

Heller Ágnes és Bacsó Béla itt olvasható írásai hozzászólásként érkeztek Boros János a Jelenkor októberi számában megjelent, *Filozófia: szenvedély vagy szükségszerűség* című vitaindítójához.

Az (mint ahogy Boros János Rortyra hivatkozva írja), hogy nincsenek jobb vagy rosszabb filozófusok, csak olyanok, akik elfoglalják a hivatalos tanítói posztokat, s olyanok, akik nem, egyike a számos demokratikus előítéleteknek. Ugyanolyan, mintha azt mondanám, hogy mindenki énekel olyan jól, mint Pavarotti, zongorázik, mint Glenn Gould, az egyetlen különbség köztük az, hogy az utóbbiak elfoglalják a hangversenypódiumot. Igaz, hogy attól még senki sem lesz jó filozófus, hogy magas pozíciót tölt be az egyetemen, de ebből még nem következik, hogy nincsenek jobb és rosszabb filozófusok, továbbá olyanok, akik egyáltalán nem azok. Hadd idézzek meg két tanút, akiket nem lehet az oktatási bürokrácia védelmével vádolni. Nietzsche mondta, hogy minden művésznek (és filozófusnak is) többek között jó mesterembernek kell lennie, és Foucault mondta, hogy minden tisztes filozófus filozófiát tanít, mert ha nincs örökölt vagyona, semmi mást nem tud csinálni, mivel ez az egyetlen dolog, amihez ért.

A filozófia mint transzkontextuális gondolkodás, mely az elmélyült zenehallgatáshoz hasonlóan feltételezi a gondolkodás öncélúságát (a pragmatika ideiglenes felfüggesztését), tehát luxus. Filozófus a filozófiát befogadók között az, aki a tradíció egy vagy más szegmentumának (tehát legalább egy zeneszerszámnak) mestere, aki ennek a tradíciónak ismeretében gondolkodik. A filozófia csak annyiban demokratikus, amennyiben feltételezzük, hogy mindenki egyaránt józan ésszel születik, tehát esélye van arra, hogy a filozófia befogadója, vagy befogadója és gyakorlója legyen, de semmiképpen sem azt, hogy mindenkiből filozófus is lesz, és különösen nem, hogy egyformán jó filozófus lesz.

A filozófia tehát luxus, ahogy az amour passion is az, a zene is az, a költészet az. Luxus persze egy tengeri jacht is, meg egy alpesi nyaraló is. Mi a különbség?

Minden tárgy esetében, mely pénzzel megvásárolható s ennyiben kvantifikálható, a szükséges és a luxustárgy közötti különbség viszonylagos, helyhez és időhöz kötött. A csoki még az én gyerekkoromban is luxus volt, ma, legalábbis a gyerekkorban és az első világban, a szükséges javak közé tartozik. A tévé luxustárgyként kezdte, de ma már a szükséges javak közé sorolhatjuk. De relatív azon tudásjavak szükséges vagy luxusjellege is, melyek nélkül egy világ nem tudja magát reprodukálni. Így az osztás műveletének ismerete is luxus volt egykoron, s az volt az írás-olvasás tudása is. Ma pedig már a nyolc osztály elvégzését tekintjük a felnőtt élethez szükséges minimum előfeltételnek. Nos, ebből a dinamikából vonták le többet az, a következtetést, hogy mindenfajta tudás-ismeret általánosodni fog. Ahogy Marx megálmodta, mindenki fog festeni, filozofálni, zenélni stb. De ez nem így történt, s minden valószínűség szerint nem is fog. Mert vannak olyan tevékenységek, melyek luxustevékenységek maradnak, melyek nem általánosodnak, melyeket mindig viszonylag kevesen – nem azt mondom, hogy mindig ugyanolyan kevesen – gyakorolnak. Ezért gondolom, hogy a filozófia, abban az értelemben, ahogy én a filozófiáról beszélek, nem szükséges az élethez, csupán a jó élethez, s annak is csak egy alakjához. Ez az a „jó” élet, melyhez hozzátartozik, hogy az ember reflektáljon önmagára, világára, hogy ne csak elfogadja, hogy ez vagy az igaz vagy téves, hanem azon is gondolkodjon, hogy mi az igaz és mi a téves, hogy ne csak elfogadja, hogy ez jó, ez meg rossz, hanem meg is kérdezze, hogy miért jó ez és rossz amaz, s hogy lehetne-e ez vajon másképpen is. A gondolkodó ember felveti a gyermeki kérdéseket, vonatkozzanak ezek bár az egzisztenciára, a kozmoszra vagy Istenre. A gyermeki kérdések naiv kérdések és lényegük szerint megválaszolhatatlanok, tehát mindig újra kérdezhetők. Így vagy úgy, a filozófusok mindig gyerekek maradnak, amennyiben felteszik ezeket a kérdéseket.

*

Mikor azt kérdeztem, hogy szükséges-e a filozófia vagy pedig nem, egyrészt filozófusokról beszéltem, másrészt a filozófia befogadóiról. Arra a következtetésre jutottam, hogy

mind filozófusnak lenni, mind a filozófiai gondolkodás megértő és folyamatos befogadó-jának lenni luxus. Lehet azonban másként is közeledni a kérdéshez.

A katexochén filozófus az, aki filozófia nélkül nem tud élni, s aki ugyanakkor elsajátított egy vagy több filozófiai hagyományt is, aki azokra támaszkodva vagy azok ellen harcolva gondolkodik. Ez ma már nem jelenti azt, hogy okvetlenül rendszert épít, sem azt, hogy egy iskolához csatlakozik vagy iskolát alapít. De filozófus mégis csak az marad, aki önmagát filozófusnak választotta, s aki nem tehet mást, mint hogy azzá válik, ami, ugyanis filozófussá. Lehet jobb vagy kevésbé jó filozófus, hiszen van olyan, hogy tehetség, s a tehetség áldás, nem lehet akarni, mert „felülről” jön, továbbá vannak olyan korok, melyek szerencsések a filozófus számára, és vannak balszerencsés idők is. De akárhogyan is, a filozófus életének fő szenvedélye a filozófia. Ez teszi éppen filozófussá. Ennyiben a filozófus számára a filozófia nem luxus, hanem szükséges az élethez, mi több, a legszükségesebb.

De szükséges a filozófia a filozófiai művek és eszmék gondolkodó és folyamatos befogadói számára is. Úgy vannak ezzel, ahogy a szenvedélyes koncertlátogatók, még ha nem is játszanak egyetlen zeneszerszámon: a zenének fontos szerepe van az életükben, zenehallgatás nélkül semmi nem lenne többé az igazi. Ezek a befogadók azok, akik filozófiai könyveket olvasnak – bár nem írnak –, akik, mint erről Boros János beszél, rendszeresen járnak a Socrates kávéházba vagy szabadegyetemi előadásokra, bár ilyen előadásokat többnyire nem tartanak, akik egészen különböző értelmet kereshetnek a filozófiákban. Kérdezhetnek a tudásra vagy a morálra vagy a politikára vagy az élet értelmére vagy a transzcendenciára. A filozófiai befogadók kérdeznak. Néha válaszra is várnak, máskor arra, hogy kérdéseiken másokkal együtt gondolkodjanak. Éhesek, többnyire eszmékre éhesek, szellemre éhesek, értelemre éhesek. Ha ők nem volnának, a filozófusok, ha léteznének is, némaságra lennének ítélve.

Szükség van filozófiára? Annak, akinek szüksége van rá, annak van szüksége rá. A filozófusnak szüksége van rá, a filozófia befogadóinak szükségük van rá. S e két csoport között a határ elmosódhat, ha el nem is tűnhet. De az emberek többségének nincs szüksége filozófiára, s ennyiben luxus marad. Túlságosan fáradságos, túlságosan nehéz (pedig csak annak nehéz, aki nem gyakorolja), „absztraktnak” tartják. És haszontalannak. Pénzt ugyan lehet vele keresni, ha úgy tekintjük, mint egy egyetemi szakmát, de nem sokat. Hasonló szellemi megerőltetéssel sokkal jobban fizető állásokhoz juthat az ember. Nem nagyon hoz elismerést, kivéve talán Franciaországban. S minél inkább kezdünk hinni abban, hogy minden ember teljesítményeiben egyenlő, tehát minél inkább általánosodik a ressentiment, annál kisebb lesz a megbecsülése.

Szüksége van-e a világnak filozófiára? Vagy hogy ne ilyen fellengzősen fejezzem ki magam, szüksége van-e egy modern társadalmi-politikai berendezkedésnek a filozófiára? Rorty szerint a modern liberális demokráciának nincs szüksége filozófiai legitimációra. Ennek a fordítottját is lehetne állítani. Ugyanis, hogy az összes társadalmi és politikai rendszerek között csak a modern politikai berendezkedéseknek volt szükségük filozófiai legitimációra, így például éppen a liberalizmusnak, az abszolút monarchiának, a totalitárius államnak, a modern demokráciának, s hogy mindezeket különböző filozófiák legitimálták is. Az, hogy a filozófia csak a konzerváló erőket szolgálja, vagy szolgálta, tényyszerűen nem igaz. A filozófia, különösen mint metafizika, többnyire elutasítja a létezőt mint pusztá látszatot, és az uralkodó nézeteket mint pusztá „véleményeket”. Hogy a filozófia konzervatív vagy forradalmi obskurantista vagy felvilágosító-e, az azoktól a rendszerektől is függ, melyeket elutasít. Azt, hogy a filozófia veszélyes, mindig is tudták. Ezért ítélték Szókratészt halálra és Giordano Brunót is. Ezért pusztult el olyan sok filozófus börtönben és száműzetésben. A filozófia veszélyes, mert felborítja a magától értetődő hiedelmeket. De mire veszélyes? Mindenre az lehet. A hitre és a hitetlenségre, a tiranniára és a demokráciára. Kinek kell ma ez a veszélyes játék?

Mikor Rorty azt mondta, hogy a liberális demokrácia nem szorul filozófiai legitimációra, ezzel egy csapásra azt is állította, hogy a filozófia nem képes a liberális demokráciát delegitimálni sem. Ez bizony nem baj. De így, úgy látszik, a filozófia fogatlan oroszlánná vált, nem veszélyes többé, egyfajta játékoroszlán. Még annyiban sincs társadalmi haszna, hogy veszélyes lenne. Kérdés: nem ezért lesz még inkább luxus, mint ennek előtte?

Rorty egyrészt azt állítja, hogy a filozófia „magánügy” lesz, egyfajta ír az emberi egzisztencia sebeire, útmutató az élet látszólagos értelmetlenségében, másrészt hogy mindenki filozófus lesz, vagy már az is, a liberális demokrácia politikai arénájában, melynek nincs szüksége filozófiára.

Magam részéről nem bocsátkoznék jóslatokba. Nem tudom, hogy milyen lesz a jövő filozófiája. Csak azt tudom, hogy sajnálnám, ha így történne.

B A C S Ó B É L A

VÁLASZ BOROS JÁNOSNAK

Kedves János,

talán nem is adok címet ennek az írásnak, mivel legjobb esetben is csak néhány szempontot szeretnék kiemelni hozzászólásomban. *Hogy mi célból és miért van szükség filozófiára*, ezt megválaszolni aligha sikerülhet, ám arról, miként magad is teszed, mondhatunk valamit, hogy milyen szerepet tölthet be a filozófia korunk kultúrájában. Ne feledjük Cicero intését, amelyet Lichtenberg (*Sudelbücher*) idéz emlékezetünkbe: „cum minime videbamus tum maxime philosophabamur (de natura deorum)”, s ez ránk is érvényes, vagyis talán éppen akkor vagyunk képesek a leginkább filozofálni, amikor a legkevésbé sem tűnt az fel. A filozofálásnak ezt a fel nem tűnő formáját, szinte észrevétlen formáját részesítem előnyben, amely alkalmas arra, hogy mindazt, ami látszólag bizonyos, mintegy önmaga visszajaként engedje látni. Persze mondhatjuk Nietzschével: „Alles was tief ist, liebt die Maske” – s kik vagyunk mi, hogy azt hihessük, képesek vagyunk a maszkot lerántani, s meglátni az igazat, ami sohasem tisztán élénkbe tűnő?

Az írásod elején idézett Richard Rorty saját korábbi gondolatát, melyet a *Philosophy and the Mirror of Nature*-ben fejtett ki egykor, úgy tűnik, elfelejteni látszik, nevezetesen azt, hogy minden „nem-normális és egzisztenciális” diskurzus parazitának, sőt reaktívnek tűnik. Most azonban mintha az úgynevezett *normális* védelme kezdené uralni gondolatait, amitől a filozófiai gondolat *reaktív ereje* meggyengül, s így mintha elhagyná az akkor még kedvelt „perifériát”, és úgy gondolná, hogy a „fősodor” jelenti a filozófia igazi terénümát. S ki ne adna Rortynak igazat abban, hogy a demokráciát, minden abszolút – értsd kizáró, privilegizált, uralgó, alávetoó (az abszolút jelentésbővülése sokat elárul a jelenkori filozófiáról!) – gondolattal szemben előnyben kell részesítenünk, mintha a Plátón-ellenes Karl Popper hallanánk. De azt az érvét aligha fogadhatjuk el Rortynak (*The Priority of Democracy to Philosophy*), amely szerint a világ egy varázslatot teremtő ké-

pe és a másokkal szembeni tolerancia nem összeegyeztethető –, azaz nincs mit tenni, benne kell maradjunk, filozófiánkat alá kell vetnünk a világ egy varázsvesztett állapotának, csak így nem tesszük ki magunkat/másokat annak, hogy az igaz(unk) nevében jogtalanságot kövessünk el. Egy újabb írásában (*Relativizmus: megtalálni és létrehozni*) még harciasabban, filozófiai közösségét is megtalálva jelenti ki: „...mi, pragmatikusok, nem tudjuk értelmezni azt a felfogást, mely szerint az igazságot önmagáért kellene keresnünk. Nem tudjuk az igazságot a kutatás céljaként felfogni. A kutatás célja az, hogy az emberek megegyezésre jussanak a teendőket illetően, hogy egyetértésre jussanak az el-érendő célokkal és a célhoz vezető eszközökkel kapcsolatban.”

Szókratész tehát veszélybe sodorta a közösséget, veszélyes a poliszra nézve, de mi más a filozófus dolga, mint Merleau-Ponty emlékeztet rá a *Filozófia dicsérete* című előadásában, hogy emlékeztesse a poliszt önnön fennmaradásának kiinduló feltételeire, mindarra, ami egy társadalmat emberek jogokkal rendelkező közösségévé teszi. A filozófus ellenállásra késztet, ellenállást fejt ki, a perifériára sodródik, de mindenképpen gátat vet a fősodornak. Merleau-Ponty mondta Szókratészről: „Nem tud többet, mint ők, csupán azt tudja, hogy nincs abszolút tudás, és hogy éppen az igazság vonatkozásában mutatkozó hiány/hézag/törés az, ami minket nyitottá tesz.” A filozófus gondolati ereje, ebben mindannyian egyet fogunk érteni Rortyval, nem a veszélyeztetés, hanem a bárminemű összezárulásban rejlő, a társadalmat mint emberek érényes közösségét ekként veszélyeztető állapotnak a felismertetése. Szókratész magát tette ki veszélynek, s eközben a *szükségyszerűség ellenében a filozófia szenvedélyes képviselőjét* mutatta meg. A filozófia szenvedélyes képviselője nem kevesebbet jelent, mint annak a megfontoláson nyugvó képviselőt, hogy mi jó és mitől boldog az ember. Azt tudni, ami tudható, és tudni, hogy ez a tudás behatárolt, még nem zárja ki, hogy az ember törekedjék a boldogságra és a másokkal osztott jó (társas) állapotára. Dilthey fogalmazta meg pontosan *A filozófia lényege* című írásában: az élet nem szűnik meg törekedni az *eudaimoniára*, mely nem nélküli az erényt, ám híján van egy általános érvényű tudásnak, azaz könnyen tévútra tér. A filozófia lényegi fogalmától tehát elválaszthatatlan az a hézag/hiatus, amely ott jelentkezik, hogy nincs egy olyan tudás, mely minden érényes tettek alapul szolgálhatna. De nem szűnik meg ezek irányában tájékozódni. A filozófia önreflexiója, amely ez idő tájt születik, elválaszthatatlan attól, hogy pillantását a föld felé irányítja. Az eget kémlelő, az evilági vonatkozásokon túlpillantó filozófiát nevetés kíséri, mint azt Hans Blumenberg *A trák szolgáltató nevetése* című könyvében oly szépen megírta. S persze azt, hogy míg az eget kémlelő és a latrinába eső Thalészt csak nevetés kíséri addig, a kérdéseivel a végső és örök formában nem létező mérték keresésére intó Szókratészt halálra ítélik. *A filozófia egy szűk ösvényen mozog komikum és tragikum között*. A filozófus nem riad vissza attól, hogy a gondolat erejével elmenjen a nevetségesség határáig vagy éppen addig, hogy önnön életét veszélybe sodorja. Persze joggal gondolja magában az olvasó, hogy miféle önhittség és túlértékelés rejlik a filozófia ilyen bemutatásában. Igaza van. De nincs filozófia, ha a filozófus nem szenteli magát *mániákusan annak, ami a mértéke vesztett ellen hat*. Ilyen értelemben állította szembe Jean-Pierre Vernant *A görög gondolkodás keletkezése* című könyvében az *aphroszünét és szophroszünét*, a *hübrisz* irányította, semmivel el nem telő, mértékvesztett önző szerzési vágyat és a helyes mértéket és igazságot a közép keresésével elérni vágyó, józan belátást. Vernant-nak igaza van, amikor a másoknak és önmagunknak, a mások és önmagunk előtt számot adás gondolati képességét jelöli meg mint a szophroszüné evilági megjelenését. *Logon didonai*, ami által az ember felszólított, és egyben képes is számot adni arról, hogy mi a jó és mi nem az, azaz képessé válik arra, hogy különbséget tegyen köztük. Gadamer kiemeli, hogy joggal nevezhetjük ezt a különbségtévésen nyugvó „dialektikus erényt *phronesisz*nek” (*Die Idee des Guten zwischen Plato und Aristoteles*). Ez a filozófia végleges eltávolodása a mítosztól, a rituális gyakorlatoktól, a gondo-

lat megnyílása a legrejtélyesebb felé, hogy miként lehet az ember számára itt ön maga és a mások vonatkozásában az igazat és helyeset meglegelni. A filozófia külön-külön alakváltozatokban nem szűnik meg erről gondolkodni, és ennek kiinduló gondolata – Vernant megfogalmazása szerint – a *phronesisz*, a szabad emberek észhasználaton nyugvó képessége a saját és mások helyzete feletti reflexióra. Ezt elevenítette fel Heidegger korai előadásaiban, amikor a *phronesiszt* mintegy a felejtés és elfedés ellenerejét mutatta fel, amely az embert hozzásegíti a tájékozódás biztonságához.

Ennyiben, mint magad is írod, János, az emberekben rejlő filozófiai hírt ad magáról. Gadamer szellemes megfogalmazása szerint (*Der Anfang der Philosophie*) ez a reflexió egy közvetlen aktus előfeltétele, s ennyiben a reflexió egy *parergon*, egy sikerrel csatlakozó, vagy járulékos elemként végbemenő többlet („ein anschließend erfolgendes Mehr”), ami valami közvetlenhez kapcsolódik. Ez az a többlet – az ember alkotta művek végső beteljesülését gátló többlet, járulék –, amely a „mű” végső össze-/lezárulását meggátolja. „Az ember végessége hozza ezt magával” – írja Gadamer.

Ez az az emberi léthelyzet, amelyre minden *művünkkel*, tettünkkel és nyelvi cselekvésünkkel válaszolnunk kell, az így felfogott filozófia távol áll „az akadémiai filozófiától” – mint ahogy magad is utalsz rá.

Van azonban itt egy pont, amit a századunkban még iszonyatkeltőbben elénkbe tűnő *insecuritas humana* felől talán még jobban hangsúlyoznunk kell, ez pedig az, hogy a filozófiai csodálkozást („Verwunderung”) felváltja, mert fel kell hogy váltsa a megrökönyödés/megütközés („Entsetzen”), amit először Heidegger fogalmazott meg az *Adalékok a filozófiához* című művében. A filozófia, korunk gondolkodása ebből a megütközésből születik, abból, ami mindennaposan „az anonim élet kódéval vesz körül minket és választ el a léttől” (M. Merleau-Ponty), a másik lététől, önmagunk más létlehetőségeitől. Ez az, amit számos, a jelenkori filozófiában számomra mérvadó gondolkodó megkísérel a gondolat centrumába emelni, amit Alphonso Lingis úgy foglalt össze: „Thought is obedience”. A gondolat, amely nem ural, nem elnyom, hanem engedelmeskedik, kiteszi magát annak, amitől a más lét, a másik léte *megütköztet*, amitől képessé válunk meghallani a másik szenvedésteli hangjait. A filozófia nem térhet ki ez elől. A filozófia talán nem több, mint ez a nem kitérés, nem megfeledezés, mindannak a megrendítése és megrendülése, ami oly magától értetődő, ami a felejtést szolgálja, ami feledtet. Itt térek vissza ahhoz a gondolathoz, amivel kezdtem, s amit Heideggertől tanultam. A szófejtést elismerve erre utal Wolfgang Schadowaldt (*Die Anfänge der Philosophie bei den Griechen*); az *aletheia*, a létezón keresztül, a létező által időlegesen elénkbe tűnő lét igazsága, amely ismét feledésnek kitett és elfedetté válik, mert a létezésünkben feltárul csak ama fenti értelemben vett *parergonális*.

A filozófia, az embernek, a véges létezőnek az önnön létében be nem teljesíthető és el nem érhető végső vonatkozásában való élete sok meggondolnivalót ad – ez a filozófia szenvedélyesen őrzött szüksége. Az ember önnön helyzeteinek kérdésességeiben mindig visszavetett ehhez az őt érintő kérdésességhez. Még akkor is így van ez, ha mint sokan – így olykor Heidegger is – a felejtés és távolságnélküliség mindent uraló hatalmát észlelik korunkban. Az, ami az ember számára gondolkodásra méltó, a Hérakleitosz 122. fragmentumát idéző Heidegger gondolata szerint (*Zur Erörterung der Gelassenheit*) akkor jelentkezik, amikor az ember számára *van közel*, van mód a közelítésre, mert nem minden távolságnélküli. *Agkhibaszie*, amit Heidegger „in-die-Nähe-hinein-sich-einlassen”-ként fordít, a belebocsátkozást jelenti, abba, ami közös, ami látszólag oly jól értett, ami közeli, de teljességgel sohasem az, s ami által van és lesz újra felmérni való, a mértéktelen uralás kora is visszaadja a más és a másik vonatkozásában azt, ami megköveteli a mértékleteséget, a mérték szerinti viselkedést. Az amerikai költő, Robinson Jeffers a *The Double Axe* előszavában így fogalmazta ezt meg: „Elfordulni egymástól annyira, amennyire az szük-

séges és megengedhető, a hatalmas élet és kimeríthetetlen szépség felé, túl a humanitáson. Ez persze nem valami egyszerű dolog, de lényegi feltétele a szabadságnak és a morálnak, valamint az eleven szellemnek.” Ez a fordulat, „outward”, a teret engedő gondolat, a különbség gondolata, mely mindazt szabaddá és elevenné teszi, ami már mérték alá vont, de az emberi gondolat ismételt felmérés, ismételt kapcsolódás az ismerthez, az egykor volthoz, ami azonban e kapcsolódás által mást mutat és mást enged látni, mint amit eddig előzetesen és elődeinknek mutatott. Ezért joggal említi Jan Assmann *A kulturális emlékezet* című könyvében, hogy a görög kultúrával kezdődően jelentkezik egy hüpo-leptikus diskurzusorganizáció, amelyen a hüpolepszis eredeti értelme szerint azt érti, hogy sohasem egy kezdet keresése, vagy vélt eredet felől gondolkodunk, hanem csatlakozunk a minket megelőző kulturális és gondolati (filozófiai akár) eseménysorba, közéletésben vagyunk, váltókat állítunk át, hogy a szerelvény kocsijait összerendezzük. Mint mondja, minden hüpolepszis *közelítő* folyamat, a keretek újra kijelölése, s mi mást is tesszünk, mint ezt, ha bármiről gondolkodunk. S csak így tartható fenn az, ami a mindenkori jelen számára fennmaradásra méltó, de koronként teret enged egy teljességgel más, feledésbe merült kultúráképző elemnek. A nyugati filozófia elképzelhetetlen eme hüpo-leptikus horizont nélkül, mint Assmann fogalmaz. Vagy még egyszerűbben szólva, Gadamer gondolatához (*Der Anfang der Philosophie*) kapcsolodom, aki éppúgy agyrémnak tartja a kezdet vagy eredendőbb eredet filozófiai megidézését, mint Assmann, s ezért joggal mondja, hogy a kezdet ott van jelen, ahol a folytatás többféle lehetősége még fennáll, ahol van még képzés. Ez pedig az emberi létezéssel, az ember létezésével együtt van, még akkor is, ha esetleg van, akinek úgy tűnik, mint a háborút követően Benn írta (*Doppel-leben*), hogy a kor kultúrájára a meghatározott, az abszolút elveszése és az európai gondolatvilág relativizálódása nyomja rá bélyegét. De ő volt az, aki Schillert idézte: „Der Gedanke ist immer der Abkömmling der Not”, s ki mondhatná, hogy a szükség nem szül ma is gondolatot, olykor nem kívánt gondolatot is, amin nem az oly népszerű katasztrofizmust, a vég beteges élvezetét értem, hanem a szükség – legyen bármi is az – hozta helyzetre adott gondolati választ.

Igen, történetileg nézve a filozófiai problémák megoldása egy adott jelenhez és egy abban jelentkező helyzethez tartozik, a filozófiai gondolat az ember rövid idejű kísérlete, hogy válaszként felfogható maradandót, az időből kiemelkedőt hozzon létre. S amíg van ember, lesz ilyen gondolat, amely attól érintett, ami *van*.

Kedves János, ezek lennének azok a szempontok, amelyek írásod kapcsán bennem felmerültek. Közel vagy távol állnak-e attól, ahogy Te érted a filozófiát, nem tudom, mégis azt gondolom, hogy mindketten elmondtuk, miként majd mások is elmondják, hogy szerintük mi szükség van a filozófiára, vagy inkább miféle szükség hívja újra és újra életre a filozófiát.

Barátsággal
Bacsó Béla

Budapest, 1997. július 11.

ESZTÉTIZÁLÓDÁSI FOLYAMATOK

Jelenségek, különbségek, perspektívák

„Élj századoddal, de ne légy teremtménye;
add meg kortársaidnak, de azt, amire
szükségük van, ne azt, amit dicsérnek.”

Friedrich Schiller: *Levelek az ember esztétikai neveléséről*

„Hanem éppen ők talán meg is botránkoznak majd, látván,
hogy egy esztétikai kérdést ennyire komolyan veszünk.”

Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése a zene szelleméből*

Tanulmányom* négy részre tagolódik. Az első részben a jelenkori esztétizálódási folyamatok tablóját vázoltam fel. Mivel ezen folyamatok számos különböző nézőpontból vizsgálhatók, a második részben kísérletet teszek az „esztétikus” fogalmának közelebbi meghatározására; mit jelent a fogalom különböző kontextusokban, s hogyan járhatjuk körül a lehető legkorrektebben. A harmadik részben az esztétizálódási folyamatok alaposabb elemzésére, a negyedikben pedig ezen folyamatok értékelésére és a kritika perspektíváinak felvázolására kerül sor.

I. A jelenkori esztétizálódási folyamatok tablója

Korunkban kétségtelenül esztétikai *boom*-ot élünk át, amely a várostervezésben, az egyéni stílusban, az ökonómiában s a különféle elméletekben is érvényesül. A valóság egyre több eleme meggyerestül esztétikai átforgulódáson, a realitást egészében véve esztétikai konstrukciónak tekintjük.

Az esztétizálódási folyamatok tablója a jó részt már ismert, de félrevezetően tárgyalt jelenségek rendezésére és áttekintésére vállalkozik. Mindenekelőtt világossá kell válnia számunkra, hogy nemcsak a felszíni esztétizálódás, de mélyesztétizálódás is létezik. Az előbbi

mindenki számára ismert és gyakran kigúnyolt jelenség, az utóbbi kevésbé közismert, ugyanakkor jelentősebb folyamat, melynek kritikai megítélése nehézkessé válhat.

Aki esztétizálódás címszó alatt csak a felszínről beszél és a mélyesztétizálódást figyelmen kívül hagyja – amint az, sajnos, gyakran megtörténik –, nem éri el a folyamatok tárgyalásához manapság szükséges nívót.

1. Felszíni esztétizálódás: kicsinosítás, élmény, animáció

a) A valóság esztétikai kistafírozása

Az esztétizálódás legészrevehetőbben városi környezetben megy végbe, amelyen az utóbbi években plasztikai műtétet hajtottak végre. A bevásárlóközpontok elegánsak, sikkesek, az új(élmény)szerűség kritériumainak megfelelőek. S nem csupán a belvárosok, de a peremkerületek és a vidék is e folyamat hatása alá kerül. Az esztétikai robbanás jelei mindenütt megtalálhatóak, a kockakövektől az ajtókilincseken át a közterekig. Még az ökológia is megszépítő üzemmé alakul át. Amennyiben a folyamat a fejlett nyugati társadalmakban kiteljesedne, a polgári, ipusztériális és természetes környezet hiperesztétikus szférává válna.

* A tanulmány eredeti megjelenési helye: Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1993/1. 7–29. o. – Wolfgang Welsch (1946) filozófus, esztéta, a magdeburgi Otto von Guericke Egyetem filozófia tanszékének vezetője. Válogatott esztétikai írásainak gyűjteménye előkészületben van a Kijarat Kiadónál.

A világ élménytérre válik. Az „élmény” a megszépítő és (ki)csinosító folyamatok központi fogalma.¹ Manapság minden butik és kávéház újabb és újabb élményeket kínál. A német pályaudvarokat többé nem pályaudvaroknak hívják; nevük (amióta művészettel „körítve” szemlélhetjük őket) „Élményvilág síneivel”. Naponta megyünk az élmény-irodából élmény-bevásárolni, élvezzük az élmény-gasztronómiát, s végül megérkezünk élmény-otthonunkba. Egyesek még a náci-terror emlékhelyeit is „élményszinterré” kívánják alakítani.

A művészeti üzem is az élménygépezet része, és a pszeudoélmények dialektikájának megfelelően burjánzik tovább: a valóságban nem létező élményekben való csalódás újí az embereket egyre gyorsabban egyik (pszeudo)élménytől a másik felé. Az utolsó Documenta* újból alátámasztotta ezt: minden eddiginél rosszabb volt, egészében véve kiábrándító, de a látogatók száma minden várakozást felülmúlt. Ez volt az első Documenta, amelyet deficit nélkül zártak. Minél rosszabb, annál sikeresebb – a szórakoztatóipar törvénye, úgy tűnik, a művészet egyes ágazataira is érvényes.

Az első, mindenki számára könnyen megragadható szinten, a felszínen „esztétizálódás” alatt a valóság esztétikai elemekkel való kidíszítését, a realitás esztétikai mázzal való megcukrozását értjük. Ez a folyamat bizonyára összekapcsolódik egy régi, elemi szükséglettel, amely egy szebb, értelmi és formai elvárásainknak megfelelő valóság megteremtésére irányul. Ehhez járul még, különösen vidéken, a haladás-szimbolika: „látjátok, nemcsak a nagyvárosban, nálunk is van esztétizálódás – s a miénk, minthogy emberi léptékű, tökéletesebb.” A régi álmom, az életet és a valóságot az esztétika segítségével jobbá tenni, úgy tűnik, valóra válik. Érthetetlen, hogy itt miért csak a művészet felszíni elemei kerülnek felhasználásra, amelyek aztán ellaposodott formában realizálódnak. Az ily módon létrejött egész ugyan csinos, a fenséges elrendezés azonban nevetségessé válik – ahogy Napóleon is megmondta, a fenségest a nevetségestől csak egy lépés választja el.

Egyes elméletírók szerint a mindennapi esztétizálódás az avantgárd művészet határtá-

lanító és kiszélesítő programjának részleges megvalósulása. Épp ellenkezőleg: ha Beuys vagy Cage a művészet fogalmának határtalanítása vagy kiszélesítése mellett érvel, a nem-művészet művészetként való felfogását indítványozza – ezáltal kellene a művészet fogalmának kibővülnie és megváltoznia. A mai esztétizálódásban azonban ennek fordítottja történik: a művészet tradicionális jellemzői áttevődnek a valóságra, a mindennapok művészi karakterrel telítődnek. Ez nem az avantgárd programjának, hanem régebbi esztétikai programoknak felel meg (à la Schiller, *Systemprogramm*, *Werkbund* stb.). A jelenkori esztétizálódásban természetesen e jellemzők is elgiccsesülve élnek tovább.

b) Hedonizmus mint a kultúra új mátrixa

A mindennapi esztétizálódást a felszínesség esztétikai értéke – az öröm, a szórakozás, a következmények nélküli élvezet határozza meg. Ez a jelenség vonatkozik a hétköznapiak egyes részeinek esztétikai átformálására – a tárgyak stílusára, az élményhordozó aurára, a környezetre. Mindez egyre inkább meghatározza kultúránk egészét. Az utóbbi években élmény és szórakoztatás a kultúra irányadóivá lettek. Az egyre nagyobb szerepet játszó fesztivál- és Fun-kultúra gondoskodik a szabadidő és élménytársadalom szórakozás- és vágyellátásáról. Miközben az ember legszívesebben kinevetné a mindenütt virágzó esztétizálódást, a valóság kikozmetikázásának egyes stratégiáit, ezen stratégiáknak a kultúrára való kiterjedését látván arcunkra fagy a mosoly.

c) Esztétizálódás mint gazdasági stratégia

A mindennapi esztétizálódás nagy része gazdasági célokat szolgál. Az esztétikával való kapcsolat révén az eladhatatlan eladhatóvá, az eladható kétszeresen, háromszorosan értékesíthetővé válik. Mivel az esztétikai divatok „tiszavirágéletűek”, sehol sem jön létre olyan gyorsan és biztosan a pótlék iránti szükséglet, mint az esztétikailag átszilizált áruk esetében: mielőtt funkciójukat tekintve használhatatlanná válnának, esztétikailag már divatjamúltak. Így az olyan termékek, melyek morális vagy egészségügyi okokból egyre inkább eladhatat-

¹ Gerhard Schulze: *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt a. M. 1992.

* Welsch itt az 1992. június 13. és szeptember 20. között megrendezett kasseli Documentára utal. – *A ford.*

lanokká váltak, esztétikai „megnemesítés” útján újból szalonképesek és eladhatóak lesznek. A fogyasztó elsősorban az esztétikai aurát vásárolja meg, s csak mellékesen az árut. Ez leginkább a cigarettagyártásra jellemző, amely mindig nagy hangsúlyt helyezett az esztétikumra. Amikor a nyolcvanas években a közvetlen terméknépszerűsítést betiltották, kifejlesztették a reklám olyan formáit, amelyekben nem a termék vagy a gyártó cég neve tűnt fel, hanem csupán esztétikai rafinériák segítségével nyerték el a fogyasztók tetszését.

Az eljárás mód tanulságos. Kétfajta átrendezésre következtethetünk belőle, melyek az egész gazdaságot érintő ismertetőjegyekké váltak. Elsősorban áru és csomagolás, lényeg és látszat, hardware és software felcserélődése szembetűnő. Az árucikk, a valamikori hardware járulékosává lesz, ezzel szemben az esztétika, a valamikori software lényegessé válik. E reklámstratégiák azt is elárulják, hogy az esztétika autonóm, domináns értékévé lett; úgy is mondhatnánk: a társadalom „fizetőeszközévé” vált. Ha a reklámnak sikerül a terméket a vásárló érdeklődését felkeltő esztétikával tálatlani, az áru, bármik legyenek is valóságos tulajdonságai, máris elkelt. Az ember tulajdonképpen nemcsak az árut vásárolja meg, hanem az életstílust is, amelyet a reklámmal társít. Amennyiben az életstílus – ahogy napjainkban – esztétikailag meghatározott, lényegében az esztétikát vesszük meg, melynek az áru csupán hordozóeszköze.

2. Mélyesztétizálódás: pozíciócsere hardware és software között; az „esztétikus” új prioritása

Az esztétizálódás ma már nemcsak a felszínre, hanem a mélyebb rétegekre is kiterjed. A fentebb említett két folyamat – hardware és software felcserélődése és az „esztétikus” új prioritása – nemcsak a felszíni, de a mélyesztétizálódási folyamatokat is jellemzik, melyekről szót kell ejtenünk.

a) Változások a gyártási folyamatban – új anyagi technológiák

Elsőként az új anyagi technológiákra szeretnék utalni. A mikroelektronika térhódításának következményeként az anyag, a klasszikus hardware esztétikai produktummá lesz. Az új ipari nyersanyagokat számítógépek szimulálják és tesztelik. A szimuláció – esztétikai folyamat, amely a képernyőn játszódik le – többé

már nem utánzó, hanem produktív funkciót tölt be. Az esztétika tehát itt is, mind a gyártási folyamatot, mind a célkitűzéseket tekintve előtérbe kerül. A korábban szigorúnak tűnő valóság megváltoztatható, újrakombinálható; az esztétikai kívánságok megvalósíthatóaknak bizonyulnak. Ha technikai szakértők azt mondják, hihetetlen, mi mindenre vagyunk képesek, ez a „hihetetlen” már nem az öntelt hatalmi bőségre vonatkozik, hanem csodálkozás az anyagi valóság gyenge ellenállóképességén, mely a mikrostruktúrába való intelligens beavatkozások által minden részletében megváltoztatható. A valóság – a mai technológiai szempontok alapján – a lehető legalakíthatóbb, legképlékenyebb anyagból van. Még az extrém anyagi minőségek is finom, játékos esztétikai folyamatok eredményei.

E folyamatok elsősorban nem a kész, előre gyártott materiát alakítják át, hanem már annak struktúráját is meghatározzák, nemcsak a burkot; magát a magot is érintik. Az esztétika már nemcsak felszíni szerkezet, a bázis maga. Látható tehát, hogy a mai esztétizálódás nem a széplelkek dolga, nem is a szórakozás/szórakoztatás vagy a gazdaság felszíni stratégiáinak posztmodern műzsája, sokkal inkább alapvető technológiai változások és gyártási folyamatok valós tényeinek eredménye.

Az anyagi esztétizálódásnak, ahogyan ezt a folyamatot nevezem, messzebbmenő, mélyebb ható következménye is van. A mikroelektronikus gyártási folyamattal való mindennapos érintkezés anyagtalannal esztétizálódáshoz, tudatunk és valóságról alkotott képünk esztétizálódásához vezet. Aki nap mint nap CAD-del (Computer Aided Design) dolgozik, annak számára egyértelmű a valóság virtualitása és manipulálhatósága; megtapasztalta, mily kevésbé valóságos ez a valóság, és esztétikailag milyen nagy mértékben modellálható. Az idősebb generáció már nem érti meg, milyen könnyen alkalmazkodnak a fiatalok a mesterséges világokhoz.

b) A valóság megjelenítése a médian keresztül

A társadalmi valóság szintén ki van szolgáltatva a mélyreható elvalótlantító- és esztétizálódási folyamatoknak, főként, amióta a média, elsősorban a televízió közvetíti és határozza meg. A valóságot sugárzó televízió előtt valóságba vetett hitünknek végérvényesen össze kell omlania. A televíziós valóság többé nem kötelező érvényű és megváltoztathatatlan, ha-

nem éppen ellenkezőleg: választható, felcserélhető, tetszés szerint rendelkezésre álló. Ha valami nem tetszik, egyszerűen átkapcsolunk. A mai tévéző a csatornák váltogatásával a valóság elvalótlantítását gyakorolja be, ami más területeken is érvényes. A média képei nem kínálnak többé a valóság számára dokumentálható biztosítékot, elrendezettek, művek és egyre inkább a virtualitásnak rendelődnek alá.² A médián keresztül közvetített valóság alapjaiig virtuális, manipulálható és esztétikailag modellálható.³

A jelenkori esztétizálódási folyamatok bemutatásakor utaltam arra, hogy a valóság mindinkább esztétikai elemekkel telített, esztétikai mázzal díszített. Majd arra tértem ki, hogy e felszíni esztétizálódás nemcsak a valóság egyes mozzanatain belül érvényesül, hanem a kultúrát egészében érinti, egyre általánosabbá válik. Így egyrészt az univerzalizálás jegyében zajló felszíni terjeszkedés, másrészt a fundamentálizálódás jelszavával körülírható „mélyexpanszió” fogalmához jutunk el. Ez utóbbian kerül sor hardware és software pozíciócseréjére, az „esztétikus” itt nyeri el új prioritását – ahogy ez a reklám és a gazdaság stratégiáiból is nyilvánvalóvá vált. Mind az anyagi, mind a társadalmi szintet tekintve, a valóságot az új technológiák, illetve a televíziós média hatásának következtében egyre inkább esztétikai folyamatok határozzák meg; „esztétikus” üggyé válik. „Esztétikus” itt természetesen nem szépséget, hanem virtualitást és modellálhatóságot jelent. Ezen folyamatokra egy alapvetően új, esztétikus valóságtudat reagál. Az anyagtalan esztétizálódás valamennyi felszíni, anyagi esztétizálódásnál mélyebbre hatol. Nemcsak egyes valóságkészele-

teket érint, hanem meghatározza a valóság létmódját s róla alkotott véleményünket is.

Érdemes összevetnünk megfigyeléseinket, ha az anyagi és társadalmi valóságról a szubjektív valóságra, valamint az individuumok létmódjára térünk ki. Itt nyilvánvalóan felszíni esztétizálódással állunk szemben, amelynek alapja szintén egy mélyebb esztétizálódási folyamat.

3. *Életforma, szubjektum, design – úton a homo aestheticus felé?*

Az individuumokat tekintve a jelenkori esztétizálódás, úgy tűnik, kiteljesedett. Mindenütt test, lélek és szellem „dízáltnolását” látjuk – és mindazét, amiben a szép új emberek kedvüket lelik. A szépségszalonokban és fitness-centrumokban a test esztétikai perfekcióját üzik, a meditációs kurzusokon és Toscana-szemináriumokon pedig a lelkek esztétikai spiritualizációját folytatják. A jövő generációk számára ez még egyszerűbbé válik: segítségükre siet a géntechnológia, az új esztétikai üzletág, amely a tökéletesen megalkotott modellek világát helyezi kilátásba számunkra.

Az individuumok egymással való érintkezése is mindinkább esztétikailag meghatározott. Egy olyan világban, ahol a morális normák elenyésznek, az asztali illem és az érintkezési formák – a megfelelő pohár kiválasztása és az alkalomhoz illő kíséret – nyújthatnak leginkább támaszt. A morál elvesztését esztétikai kompetenciának kell ellensúlyoznia.

E folyamatokban a homo aestheticus vezető szerephez jut. Érzékeny, hedonista, művelt, mindeneke előtt kifinomult ízléssel rendelkezik. Tudja, az ízlésről nem érdemes vitatkozni. Ez

² A pixeltechnika korában a fotó, mely korábban a valóság közvetlen dokumentuma volt, megbízhatatlanná vált. Az e megbízhatóságba vetett hittel még számolva, s az újabb, manipulálhatóbb technikákat alkalmazva a tökéletes illúziók számtalan lehetősége kínálkozik.

³ A következményekről a videojátékok árulkodnak, melyek a televízió tájékoztató jellegéről és realitás-vonatkozásairól végérvényesen leválasztott, interaktív formák. Túlnyomórészt nem szép, hanem drámai, háborús, szörnyű univerzumokat jelenítenek meg, ez is az esztétizálódás szükségyszerű következménye. Az esztétizálódás egy időre mindezt vonzóvá, egyúttal üressé teszi, ezzel éberresztve fel az egyre erősebb ingerek utáni vágyat. Ugyanakkor azt hisszük, mindez esztétikai közvetítéssel nem jelent veszélyt. A videojátékok a rideg valóságot helyettesítik, ami az esztétizálódási folyamatokon keresztül a mindennapokból egyre inkább eltűnőfélben van. Ma a művészet jelentős része is abban látja feladatát, hogy szigorú valóságot, testiséget, drasztikus tapasztalatokat közvetítsen – tehát mindazt, ami a valóságban az esztétizálódási folyamatok következtében már nincs meg. A hétköznapi kalandgyártó ipara komoly dolgok kockázat nélküli kínálatát nyújtja. A háborús videojátékok, a testművészet és a Bungie Jumping egy családot alkotnak. Más esztétizálási stratégiák természetesen szembeszegülhetnek ezzel vagy ehhez hasonló esztétizálódási formákkal, az esztétizálódást mint olyat egészében véve azonban nem tudják elkerülni.

nyújt biztonságot a bizonytalanság kellős közepén. Az alapokba vetett hittől szabadon, minden lehetőséget játékos távolságtartással él meg. A Kierkegaard-irodalom ismét gyarapodik.⁴

E felszínen megjelenő nárcizmusoknak is mélyebb hátterük van. A modern tudat számára valamennyi életforma, orientációs módszer, etikai norma sajátos esztétikai minőséggel bír. A 19. század historizmusa óta nem kényszerítő erejű formáknak, hanem történeti, szociális vagy individuális mintáknak tekintjük ezeket, amelyek minden esetben bizonyos szituációknak – egy meghatározott állapotnak vagy időszaknak felelnek meg. Más minták velük szemben állnak, valamennyi megváltoztatható, helyettesíthető. A morálok művészi értékkel bírnak; inkább lebegtetett, mint kötelező érvénnyel. Ha kijelentéseik megváltoztathatatlanok is, alapvetően esztétikai vonatkozásúak. A kritériumok, amelyek alapján a különböző morálok között választunk, végül is esztétikai természetűek.

Igaz, hogy mindennapi életünk és morális orientációnk elvi esztétizálódása rendkívüli jelenségekhez vezet, ugyanakkor azonban már régóta érvényesül az ennek alapjául szolgáló gondolkodási forma. Könnyű ugyan ezen megjelenési formákon gúnyolódni, de rendkívül nehéz a szituáció mélyebb okaival szemben akár csak egyetlen megbízható érvet is felhozni.

4. Az esztétizálódás mint általánosan érvényesülő trend és ennek megjelenési formái

A legkifizetődőbb eljárás az „esztétikus” új, szorongató aktualitásával szemben a jelenséget letagadni – mert nem létezhet, aminek nem szabadna léteznie és amiről nem veszünk tudomást. Ez azonban azt jelenti, hogy védekező mechanizmust állítunk a diagnózis, és önámítást a figyelem helyébe. Ez a stratégia azt a má-

gikus hitet, illetve tévhitet követi, amely szerint a jelenségeket el tudjuk tüntetni azáltal, hogy nem vesszük észre őket; nem kell magyarázatot adni rájuk, csupán rendelkezni velük. Ezzel szemben fontos lenne a különböző esztétizálódási folyamatokat szemügyre venni, szétválasztani és analizálni. Csak így érhetjük el az alapul vett opciót.

Vessünk még egy pillantást a fentebb vázolt folyamatok tablójára: a felületi szintet tekintve mind az objektív, mind a szubjektív valóság esztétikai elemekkel telítődik, a részletek csinosabbak, az üzletek létszerűbbek, az orrok tökéletesebbek lesznek; de az esztétizálódás mélyebb rétegekbe hatol, a valóság alapstruktúráit is érinti: az anyagi valóságát az új anyagi technológiák, a társadalmi valóságát a mediális közvetítettség, a szubjektív valóságát pedig az erkölcsi normák önstilizálás általi feloldásán keresztül.

Mindez együttvéve általános esztétizálódást eredményez. „Esztétizálódás” alapján véve annyit jelent, hogy a nem-esztétikus is esztétikussá válik, vagy esztétikailag fogjuk fel. Jelenleg ezt éljük át mindenütt. Akkor is, ha az esztétizálódás nem mindig ugyanazt a példát követi, s a korábban nem-esztétikusokat más színben feltüntető „esztétikus” esetenként különböző lehet: polgári környezetben az esztétizálódás a szép, a csinos, a stílusos előtérbe kerülését jelenti; a reklámban és a viselkedésformákban a rendezettség és a „lifestyle” fontosságának növekedését értjük alatta. Ha az objektív világ technológiai meghatározottságára és a társadalmi valóság mediális közvetítettségére vetünk egy pillantást, az „esztétikusnak” elsősorban a virtualizálás értelmében vett jelentése van; végül a tudat esztétizálódása azt jelenti: nem látjuk többé az első vagy végső alapokat; a valóság olyan alapszabályt állít elénk, amely ez idáig a művészetből köszönt vissza – az előállíthatóság, a megváltoztathatóság, az összekapcsolhatatlanság, a lebe-

⁴ Ennek affirmatív verziója ma Foucault-tól ered, aki elnémított baloldaliságunk számára természetesen még mindig felforgatóan hat. Foucault „egzisztencia esztétikája” tágabb értelemben véve az esztétikai önstilizáció a korszellemről túlságosan áthatott felmagasztalása. Az életből „olyan művet (...) kell létrehozni (...), amely bizonyos esztétikai értékeket hordoz és megfelel bizonyos stíluskritériumoknak.” (Michel Foucault: *Der Gebrauch der Luste*, Frankfurt a. M. 1986, 18. o.) Foucault úgy gondolja, hogy ezúton öntudatos, ellenállóképes szubjektumok keletkeznek. De facto inkább tökéletesen idomulnak és kirakatbabaként illeszkednek az objektív esztétizálódásba. Botho Strauss és Robert Wilson mutatták be a zombik ezen új típusait. A szép új szubjektumok a szép új világban kevésbé határozottak és önféjűek, sokkal inkább idomítottak és irányíthatóak. Autentikusságukat a deformáltság és a szándékos megcsináltság határozza meg.

gés stb. alapszabályát. Részleteit tekintve tehát az esztétizálódás különböző módokon zajlik; egészében véve azonban egy mindinkább általános érvényű esztétizálódási folyamat körvonalazódik.

II. Fogalommagyarázat

1. Szemantikai polivalencia és használhatatlanság ugyanazt jelentik?

Mielőtt a kérdést megválaszolnám, először is egy lehetséges ellenvetésre kell választ adnom. Fellívtam a figyelmet arra, hogy az „esztétikus” kifejezés a fenti példák esetében nem mindig ugyanazt a jelentést hordozza. Egyaránt vonatkozhat a szépre vagy a sikkesre, a stilizáltságra vagy a virtualizálásra stb. Ezen felül vonatkozási pontjai különbözőek: egyszer tárgyak tulajdonságairól, máskor asszociatív dimenziókról vagy épp a valóság létmódjairól van szó.

Körüljárható-e egy fogalom ilyen módon? Másképp fogalmazva: ha ennyire különböző felhasználási módok tartoznak a kifejezés grammatikájához – nem használhatatlan-e az? Nem változtat-e az ilyen polivalencia egy fogalmat látszatfogalommá? Vajon az „esztétikus” fentebb megállapított univerzalitása csak a kifejezés sokarcúságának következménye, s ezáltal látszatjelenség? Keret-fogalom-e az „esztétikus”, amely azért alkalmazható minden esetben, mert semmit sem mond? Igaz, fogalmak esetében a pontatlanság egyúttal használhatatlanságot jelent, ez esetben mégsem kellene a kifejezést egészében elvetnünk.

Az „esztétikus” szemantikai polivalenciájából fakadó probléma egyidős magával az esztétika tudományával. Baumgarten, akitől az elnevezés származik, az esztétikát az „érzéki megismerés tudományaként” határozta meg.⁵ Az esztétika eredendően nem a művészettel foglalkozó tudomány, hanem az episztemológia egyik ága kell legyen. Ezzel szemben Hegel jó fél évszázaddal később az esztétikát már

a „művészet”, pontosabban a „szépművészet filozófiájaként” definiálta.⁶ Néhány évtized elmúltával Konrad Fiedler tett ellenvetést: véleménye szerint az „esztétika” nem „művészettan”; szépség és művészet egymás mellé helyezése sokkal inkább „*protos pseudon* az esztétika területén”.⁷

Az esztétika ilyen ellentmondásos meghatározásainak katalógusa szinte vég nélkül folytatható. Egyszer az érzékelhetőről, máskor a szépről vagy a természetéről, a művészetről vagy az érzékelésről, a megítélésről vagy a megismerésről van szó; „esztétikus”-nak váltakozva érzékit, gyönyörtelit, művészt, látszatszerűt, fikcionálisat, poétikusot, virtuálisat, játékosat, nem kötelező érvényűt stb. kell jelentenie.

Ez a többértelműség megkérdőjelezhetné a kifejezés értelmét és használhatóságát. A polivalenciáról az esztétika érdekesen nyilatkoznak, de mindannyian mást mondanak. „Mindennél is több, és semmi sem.” „[...] – és ilyen helyzetben van például az, aki az esztétikában [...] definíciókat keres” – ahogy Wittgenstein megfogalmazta.⁸

2. „Családi hasonlóság”

a) Wittgenstein példája

Wittgenstein azonban kiutat is talált számunkra e problémából. Rámutatott, hogy az olyan terminusok esetében, amelyek többféleképpen felhasználhatóak, bár a felhasználási módok koherenciája szükséges, e koherencia nem feltétlenül kell, hogy egységes lényegből adódjon, hanem más módokon is létrejöhet: az egyik felhasználási módtól a másikhoz vezető szemantikai áthidalásokon keresztül. A „különböző jelentések”, írja, „egyáltalán nem egy- valamiben közelesek”⁹ – így nincs olyan elem, amely az „esztétikus” meghatározását lehetővé teszi, ehhez kizárólag az áthidalásokból származó összhang révén juthatunk el. Az ilyen struktúrát Wittgenstein „családi hasonlóság”-nak nevezi.

⁵ Alexander Gottlieb Baumgarten: *Aesthetica*, Frankfurt a. d. Oder 1750, 1. §

⁶ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Ästhetik*, szerk. Friedrich Bassenge, 2 k., Frankfurt a. M. é. n., I. 13. (Magyarul: *Esztétikai előadások*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980, 1. kötet)

⁷ Konrad Fiedler: *Kunsttheorie und Ästhetik*, in: *Schriften zur Kunst*, szerk. Gottfried Boehm, 2. k. München 1991, II. 9-24., itt 9. o.

⁸ Ludwig Wittgenstein: *Philosophische Untersuchungen*, in: *Schriften* 1, Frankfurt a. M. 1969, 329. o. (77.) (Magyarul: *Filozófiai vizsgálódások*, ford. Neumer Katalin, Atlantis Kiadó, Budapest 1992, 63.o.)

⁹ A magyar kiadásban 57. o.

Meglátásom szerint pontosan így foglalhatjuk össze az „esztétikus” terminusát. Ezt egy a *Filozófiai vizsgálódásokból* kiemelt, gyakran idézett passzussal lehetne alátámasztani: „A helyett, hogy megadnék valamit, ami mindabban, amit esztétikusnak nevezünk, közös, azt állítom, hogy ezekben a jelenségekben egyáltalán nem egyvalami a közös, ami miatt aztán mind-egyikre ugyanazt a szót alkalmazzuk – hanem egymással számos különböző módon rokonok. És e rokonság vagy rokonságok miatt nevezzük mindegyiket »esztétikusnak«¹⁰ – a Wittgenstein-idézetben a „nyelv” szót az „esztétikus”-sal helyettesíttem.

b) „Esztétikus” – a „családi hasonlóság”
értelmében vett terminus

Itt csak az „esztétikus” családi hasonlóságának elképzelését tudom felvázolni – ennek pontosabb kifejtéséhez e tanulmány keretei szűknek bizonyulnának. Összességében fontosabbak a konzekvenciák, amelyekre a következőkben kitérek majd.

Az „esztétikus” eredendő jelentése természetesen – a szó értelméből következően – az érzéki. De már itt elérkezünk az első elágazáshoz. Az érzékinek egyfelől episztemológiai, másfelől emocionális jelentése van. Az előbbi az érzékelést eredendő érzéki minőségek, mint a színek, szagok, ízek, hangok feldolgozása értelmezi. Az utóbbi az érzéki adottságokat az öröm vagy örömtelenség horizontján belül ítéli meg.

Az episztemológiai fél hatásának következtében aztán az érzetek oldalán újabb elágazás következik. Először is az élvezet természetesen érzéki élvezet, amely vitális érdekektől meghatározott. Az episztemológiától vezérelt észlelésnek ellenben a megismerés érdekében lehetőleg el kell tekintenie a közvetlen érzetektől, felül kell emelkednie rajtuk, s az érzékire vonatkozó megállapításokat (kék, magas, sima) anélkül kell tennie, hogy az érzéki tetszés vagy nem-tetszés érzésére (étvágygerjesztő, fenygető, izgató) tekintettel lenne.

Az érzéki ezen episztemológiai beállítottsága – a tiszta érzékelésre való törekvés – az ér-

zetek oldalán az öröm és örömtelenség második, magasabb szférájának konstitúciójához vezet, az első, közvetlenül érzéki fölé emelkedve. Az öröm horizontja nem tűnik el, hanem módosul, mintegy felemelkedik. Ez a speciálisan esztétikai értelem: az ízlés születési helye. Az ízlés ítéletének tárgyait többé nem vitális érdekeknek megfelelően értékeli, mint például izgató, jóízú vagy undorító, hanem egy magasabb, reflexív tetszés vagy nem-tetszés szempontjai szerint ítéli meg őket: szép, harmonikus, csúnya vagy zavaros.

A közvetlen emóciók episztemológiai szempontból szükséges meghaladása párhuzamosan tehát az érzékelést is motiválja, hogy az eredeti állapotát felülmúlva egy magasabb-érzéki, speciálisan esztétikai hajlam felé forduljon.¹¹ Az érzéki értékelés ezután megkettőződik: az érzéki- és a reflexiós-ízlésnek megfelelően, ahogy Kant e különbséget elnevezte.¹²

A tabló ezzel a továbbiakban adott: az „esztétikus” két törzse a kognitív („észlelés”) és az emocionális („érzékenység”); az utóbbi azonban pótlólagos megnevesedésen, illetve megkettőződésen megy keresztül: az érzéki öröm törzsébe az ízlés öröme oltódik, amely a művészet alkotásaiban és az esztétikai reflexióban virágzik ki. – Már itt felismerhető, hogy az „esztétikus” különböző dimenziói között átmenetek, keresztkapcsolatok állnak fenn: a pusztán érzéki fölé emelkedő öröm a meglévő vágypotenciál speciális transzformációjából keletkezik, s ehhez járul még az a hatás is, mely az érzékiség másik, episztemológiailag orientált törzséből ered. Ez is azt bizonyítja, hogy az „esztétikushoz” kezdettől fogva differenciák és átfedések tartoznak – az út a családi hasonlósághoz vezet.

Röviden a további jelentésekre szeretnék még kitérni. A magasabb, speciálisan esztétikai hajlam utóbb felvázolt konstitúciója egészében véve a megtisztításra, felemelésre irányuló törekvéssel jár. Ez a további meghatározások egész sorának kiindulópontját képezi. Célja az esztétizálódás általi kiművelés, ami gyakorlatilag a már meglévő átfomálását jelenti, ontológiai síkon pedig az „esztétikus” oppozicionális meghatározását: látszat a léttel,

¹⁰ Uo.

¹¹ Már Arisztotelész részletesen elemezte e viszonyokat. Ld.: Wolfgang Welsch: *Aisthesis. Grundzüge und Perspektiven der Aristotelischen Sinneslehre*, Stuttgart 1987.

¹² Immanuel Kant: *Kritik der Urteilskraft*, B 22. Kant ugyanis a megítélés mindkét módját mint „esztétikait” jellemzi. „...pusztán a tárgy megjelenítésének az öröm vagy örömtelenség érzéséhez való viszonya számít.” (*Az ítélezerő kritikája*, kéziratos fordítás, ford. Papp Zoltán.)

virtualitás a valósággal, fikcionalitás a fakticitással szemben.

Ebből végeredményben az következik, hogy az „esztétikus” meghatározásait megpróbálják eredetüktől és összefonódásaiktól leválasztani. Ez történt az esztétikai autonómia és az autonóm művészet programjaiban. „Esztétikus” így egyrészt egy életípust jelöl – a minden valódival szembeni játékos distancia mint esztéticizált magatartás, a lehetséges értelmek és a virtualitás élvezete –, másrészt az „artistikus” szinonimájává válik. Végül „esztétikus” akár az „esztétikus elméletnek megfelelő”-t is jelenthet, hiszen a kifejezés eredeti jelentésétől, az érzékitől ilyen messzire távolodott.

A pontosabb analízis azonban ez esetekben is feltárja, hogy ezen leválasztások csak a műveletek látható, külső oldalai, amelyek az „esztétikus” más jelentéseire való vonatkozásaitól nem tekinthetnek el. A háttérbe szorított jelentések akár látványosan megújulva csatlakozhatnak a látszólag autonomizált szférához. Így lép fel a „művészet a művészetért” programja a „művészet és élet” koncepciójával szemben – és maguk a védőbeszédok is a nyers-érzéki mellett – ami ugyan azáltal, hogy a reflexiók ízlés felé fordult, meglehetősen elszigetelődött –, újból aktuálissá lesznek az idealizálással elfedett szituációkban, például az art brut vagy a materialista esztétikák stratégiáiban. – Az egyes jelentések tehát az „esztétikus” mindig más jelentéseket is magában foglaló fogalmi területével feltétlenül kapcsolatban maradnak. Ezért valahányszor, amikor a kifejezést használjuk, más jelentéstartalmakat – igenlőket vagy tagadókat – is értünk alatta. Úgy is mondhatjuk, az individuális jelentések nem hagyják el családjukat, mindenesetre az egyes családtagokkal jórészt különböző kapcsolatokat tartanak fenn.

Az „esztétikus” jelentéseinek e rövid felvázolásával két dolgot kívántam bemutatni: először, hogyan kapcsolódik minden esetben egyik jelentés az azt megelőzőhöz, mintha abból keletkezne, hogy egészében véve átfedések

és keresztkapcsolatok állnak fenn és valóban családi hasonlóságról van szó;¹³ másodszor, hogy a jelentések összességén belül tekintettel kell lennünk minden egyes felhasználási mód helyzetére, így a felhasználás módjait pontosan meghatározhatjuk, az esztétikai többértelműséget pedig helyesen ítéltethetjük meg.

3. Konzekvenciák

Ha tehát az „esztétikus” olyan kifejezés, amelynek különböző felhasználási módjai a családi hasonlóság révén függenek össze, ugyanakkor azonban a felhasználási módok egymástól meglehetősen eltérőek, milyen konzekvenciákkal szolgál mindez a kifejezéssel szembeni helyes eljárás módjára?

1. A kifejezés szemantikai többértelműsége ellenére is alkalmazható. A felhasználási módok különfélesége egy fogalmat nem foszt meg értelmétől, hanem – korrekt felhasználás esetében – akár különleges potenciálját is megalapozhatja. „Pontatlan” nem ugyanazt jelenti, mint „használatatlan”.¹⁴ Ha az eltérő jelentéseket meg tudjuk különböztetni egymástól, sikerrel használhatjuk a kifejezést.

2. Az ilyen eljárás nemcsak jogos és értelem-szerű, de szükséges is. Aki a szó szoros értelmében vett esztétikát akar létrehozni, a kifejezés *valamennyi* felhasználási módját helyesen meg kell hogy ítélje. Minden egyéb éppenséggel parciális esztétikát eredményezne. Egy összefoglaló, valóban teljes esztétikának – amelynek létrejöttéért síkraszálllok – nem szabad önkényes szelektálásban végződnie. Filozófiailag, illetve esztétika-elméletileg tehát helytelen és régimódi lenne mindenütt az „esztétikus” egy egyedüli, ultimátumszerű jelentését megadni vagy ezt meghatározni. Az „esztétikus” különböző jelentéseiből azok kizárását elrendelni, amelyeket egyesek nem megfelelőeknek ítélnék, vétene a jelenségekkel szemben. Ez az imperialista gesztus ugyan világosságot sugall, az esztétikai területét azonban de facto eltorzítja. Rossz filozófia az, amely azzal a tradicionális elvárással ko-

¹³ A kifejezés egyik felhasználási módjától a másikig való átmenet valahogy úgy megy végbe, ahogy ezt Wittgenstein egy fonál keletkezésével összehasonlítva kifejezte. „(...) fogalmunkat úgy terjesztjük ki, ahogyan egy fonál fonásakor az egyik szálát a másikhoz sodorjuk.” (in: *Filozófiai vizsgálódások*, 59. o.) A szálak összetartása – az „esztétikus” terminusával analóg módon – nem abból következik, hogy „valamely szál egész hosszában végigfut-e a fonálon”, hanem abból, „hogy elég sok szál fonódik-e össze egymással” (Uo. 58. o.) „...az egymást átfedő és keresztező hasonlóságok bonyolult hálóját látjuk. Hasonlóságokat nagyban és kicsiben.” (Uo.)

¹⁴ Wittgenstein: „Csak azt értsük meg, hogy a »pontatlan« mit jelent! Mert nem azt jelenti, hogy »használatatlan!«” (in: *Filozófiai vizsgálódások*, 70. o.)

kettől, amely szerint a jelentések sokoldalúságát minden körülmények között egy alapjelentésre kellene redukálni. Ebben teljesíti be hatalmi igényeit, és itt a fogalmak eltiprása szívesebben látott, mint a komplex jelenségek vizsgálata.

3. Egy olyan esztétika, amely az „esztétikus” tág fogalmát tartja szem előtt, szélesebb látókört és differenciálási igényt követel meg, mint a parciális esztétika. Röviden: problematikusabb. Megköveteli az „esztétikus” különböző szemantikai területeinek, verzióinak és csoportjainak figyelembevételét, különös tekintettel a köztük levő áthidalásokra és összefonódásokra; meghatározható kell legyen, épp melyik szemantikai mezővel dolgozunk, és hogy ehhez mely áthidalások tartoznak. Csak ezúton lehetséges az „esztétikus” komplexitását érvényre juttatni.

4. Ezen utalások az esztétikára vonatkozó minden megszorítások közül a legkonvencionálisabbal, az esztétikának a művészetre való korlátozásával szembeni ellenvetések, ami napjainkban újból népszerűnek tűnik. Az, aki az „esztétikus” fogalmát kizárólag a művé-

szettel kapcsolja össze és határait a mindennappal és az életvilággal szemben élesen megvonja, esztétika-elméleti provincializmust űz.¹⁵ Csupán az „esztétikus” egy területét tárgyalja, s közben úgy tesz, mintha annak világáról beszélne. Ezzel azonban nemcsak az „esztétikus” teljes és legitim fogalmát véti el, hanem – objektív iróniával szólva – annak a fogalmát is, amelynek szolgálatát színleli: a művészetét. A művészet a modernításban többé már nem hagyja magát az autonómia aranykalitkája zární, megtagadja az ilyen esztétika-elméleti gettósítást.¹⁶

Az esztétikai jelentések univerzumában a művészet bizonynyal különösen fontos terület. De nem az egyedüli. Az „esztétikus” mai aktualitása éppen azt eredményezi, hogy esztétika és művészet konvencionális egyenlővé tétele tarthatatlanná lett, és a kifejezés más dimenziói kerültek előtérbe. Az esztétika fogalmának kiteljesítése érdekében – ami egyúttal a művészet javát is szolgálja – fel kell lépni az „esztétikus” művészetre való redukciójával szemben, s fel kell szabadítani az esztétikát ezen elavult megszorítás alól.¹⁷

¹⁵ Tudvalevőleg Karl Heinz Bohrer emelt panaszt a Szövetségi Köztársaság politikai provincializmusa ellen, ezzel szemben több esztétikát követelt a politikában. De úgy tűnik, nem veszi észre, hogy ő maga az esztétikában képviseli a provincializmust: egy határozottan artisztikus provincializmust. Bohrer az „esztétikusnak” a művészetre, sőt, a nagy vagy „empatikus” művészetre való korlátozása mellett száll síkra. Ezzel azt éppenséggel az „esztétikus” világhoz járuló artisztikus tartománynak nyilvánítja. Ezt nevezem esztétika-elméleti provincializmusnak, tehát nem azt, ha valaki egy különleges területen otthon van, hanem hogy ezt a területet tartja az egyedülinek, a világgal téveszti össze, ez teszi az illetőt provinciálissá. – Egyébként Bohrer kijelentése ellentmondanak egymásnak. Ha több esztétikát követel a politikában, azt az „esztétikus” transzartisztikus jelentésének értelmében gondolja, amely azt „nemcsak a művészi fantázia kritériumaként, hanem sokkal inkább szociális viszonyok speciális módjaként kívánja értelmezni.” (Karl Heinz Bohrer: *Nach der Natur. Über Politik und Ästhetik*, München 1988, 19. o.) Mindazonáltal ha a művészettel kapcsolatban esztétikáról beszél, autonóm, de gyakorlati vonatkozások nélküli esztétikára gondol. Így politikai és artisztikus esztétikája kölcsönösen cáfolja egymást.

¹⁶ Egyébként amennyiben az autonómia-tételt valaki abszolútként értelmezte, egyenesen félreértette volna. Már Baudelaire is – aki ugyanakkor l’art pour l’art mint a kevesek számára egyedüli egzisztencia-ideált hirdette – ezt tanította. Az autonómia-tétel és társadalom összefüggését elméletben Adorno és Gehlen is kifejtette és mindketten (ki-ki a maga módján) rámutattak, hogy az autonómia fonákja mindig a precíz társadalmi funkció.

¹⁷ Ma a művészet még ott is, ahol szembeszegül a mindennapi esztétizálással, megcsalatik általa. Reménytelenül száll szembe vele, megfeszülve, kétségbeesetten – gyakran hasztalanul. Semmi esetre sem szabad elfelejtenünk, hogy a művészet mindig tudatosan reagált az „esztétikus” „társadalmi helyzetére”. Ahol a világban az érzékenységet az eltaposás veszélye fenyegeti, a művészet az érzékihez való kötődése révén annak megmentőjeként és közvetítőjeként lép fel (Dubuffet); s amikor mindenütt a „csinosító” tendenciák uralkodnak, abban látja feladatát, hogy fellépjen ezekkel szemben és hogy elhatárolja magát tőlük (arte povera, concept art). S ahogy korábban, egy esztétikában szűkölködő világban, a szépséget mint Elysiumot tárja a szemünk elé. A művészet nemcsak magára a művészetre, de a valóságra is reagál, különösen az „esztétikus”-nak a valóságban betöltött helyzetére.

III. Episztemológiai esztétizálás

Az első részben ismertetett esztétizálódási folyamatokban sok aggasztó jelenséget találunk, amelyeket tekintetbe véve, balgaság lenne azt állítani, hogy az esztétizálódás által minden jobbra válna. A 18. század vége óta nem oszthatjuk többé az esztétizálódási folyamatokba vetett hitet. Épp ellenkezőleg: az olyan proklamációk, mint a schilleri, miszerint csak az esztétikai ember egész ember,¹⁸ vagy a hegeli-schellingi: „igazság és jószág csak a szépségben testvérek”,¹⁹ nos az ilyen proklamációk kibontakozása az esztétizálási programok mai megjelenési formáit tekintve meglehetősen kétséges.

De hogyan húzható választóvonal az esztétizálódás pozitív és negatív oldala között, s hogyan lehetne egy, az esztétizálódás egyes megjelenési formáit bíráló kritikát létrehozni? Ehhez általában az igazság, a morál vagy az esztétika kritériumait vesszük figyelembe. A tudományhoz, az etikához vagy az esztétikához fordulhatunk segítségért.

Az arra irányuló kísérlet, hogy az esztétizálódás kritikáját kizárólag az esztétikától várjuk, túlságosan is paradoxnak tűnik. Éppígy az etika sem állhat jól manapság az esztétizálás kritikájáért, mivel jelenleg – a neoarisztotelianus kezdetektől Foucault-ig – épp azon fáradozik, hogy az esztétika altudományává váljon. Nyilvánvalóan tehát csak a tudomány s ezzel az igazság lapjára tehetünk fel mindent.

1. Az esztétizálódás kritikája az igazság nevében?

Napjainkban sok értelmiségi az igazság nevében száll szembe az esztétizálódással. Azt állítják, az univerzális esztétizálódás az igazság megszüntetését, a tudomány, a felvilágosodás, az ész szétrombolását eredményezné. A tudomány tekintélyét aláásná, ha a retorikai remeklés fontosabbá válna, mint a kimondottak megalapozottsága. A felvilágosodás céltalan-ná válna, ha a fikció esztétikai törvénye az

igazság, s ha pluralitás a kötelezőérvényűség helyére lépne. S ahol az ízlés kérdései alapkérdésekké lesznek, az ész botrányos módon semmibe vetik.

E figyelmeztetések természetesen ismétlések. Ezekből támad fel a régi viszály igazság és szépség, látszat és való, fundamentális kötelezettség és fikcionális szabadság között – a viszály, mely a Nyugatot a költők platóni kritikája, Bernhard von Clairvaux gótikával szembeni polémiaja s az idealizmus és romantika közti konfliktus óta behálózta.

Véleményem szerint e viszály kiváltó okai megváltoztak, a vita eldőlt. Mégpedig – más képp, mint ahogy azt az elődök hitték – az esztétika javára. Ehhez – tézisem szerint – a tudományos racionalitás fejlődése is hozzájárult. Rajta keresztül lett az igazság esztétikai kategóriává. Az esztétizálódást bemutató bevezető tablóban a mindent eldöntő és legmélyebbre ható esztétizálódást egyáltalán nem említettem: mégpedig megismerés és valóságkategorióink esztétizálódását egészen az igazság kategóriájáig bezárólag, ahogy azt a modernitás vezető fóruma, a tudomány meghatározta. Így az esztétizálódással szemben emelt állítólagos „racionális” kifogások a tudomány területén talajukat veszítik.

2. Episztemológiai esztétizálódás – 200 év távlatából

Ezt a pontot tehát ki kell egészítenem, a tudás modern esztétizálódásának története itt azonban csak rövid történetként kerül elbeszélésre, annak ellenére, hogy már körülbelül 200 évvel ezelőtt elkezdődött. A kiindulópont itt is Kant, a modern filozófia forradalmára.

a) Kant: esztétika mint az ismeret alapvető tudománya

Kant *A tiszta ész kritikájának* „Transzcendentális esztétika” című fejezetében mutatott rá, hogy az emberi tudás számára alapvetőek az

¹⁸ Schiller úgy gondolta, „...hogy az ember valamennyi állapota közül épp a játék és csak a játék az, ami teljessé teszi őt és egyszerre bontakoztatja ki kettős természetét (...) az ember ...csak akkor egész ember, amikor játszik” (Friedrich Schiller: *Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen*, in: *Sämtliche Werke*, 5. k., szerk. Gerhard Fricke és Herbert G. Göpfert, München 1980, 570-669. o., itt: 616. o. ill. 618. o.) (Magyarul: *Levelek az ember esztétikai neveléséről* in.: F. Schiller: *Válogatott esztétikai írások*, Magyar Helikon, Budapest 1960, 220., 221 o.)

¹⁹ *Mythologie der Vernunft*. Hegels 'ältestes Systemprogramm des deutschen Idealismus', szerk. Christoph Jamme és Helmut Schneider, Frankfurt a. M. 1984, 12. o.

esztétikai tényezők. A kanti „gondolkodás forradalma” következtében belátjuk, hogy „[...] minden jelenség formája [...] tehát a priori van megadva az elmében”²⁰ és ezek mindenekelőtt *esztétikai* állítások, nevezetesen az időről és a térről alkotott szemlélet formái. A tárgyak voltaképp rajtuk keresztül adottak számunkra. Megismerésünk és valóságunk éppolyan messzire ér el, amennyire ezen szemléletformák kiterjednek. Ennyiben az esztétika Kant számára – mint *transzcendentális* esztétika, tehát mint a szemléletformák tana, s nem mint a művészet teóriája – episztemológiai megalapozottságot nyert.^{21, 22} Kant tanításán keresztül váltak világossá számunkra a megismerés esztétikai alapjai, elvi protoesztetikája.

b) Nietzsche: a megismerés
esztétikai-fikcionális karaktere

Nietzsche – a talán par excellence esztétikai gondolkodó – a kanti alapokat továbbfejlesztette és ezt olyan meggyőzően tette, hogy ha azóta valaki megismerésünk esztétikai állapota ellen fel is szólal, érdemben alig tud valamit felhozni ellene.

Nietzsche rámutatott, hogy a valóságról alkotott képünk nemcsak alapvetően esztétikus elemeket tartalmaz, hanem egészében „esztéti-

kusan” létezik. A valóság olyan konstrukció, amelyet mi a művészekhez hasonlóan fikcionális eszközökkel – szemléletformákon, projekciókon, fantáziákon, képeken, stb. – keresztül teremtünk meg. A megismerés alapján véve metaforikus tevékenység. Az ember *animal ficiens*.

A *nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról* című, 1873-as írásában mondja Nietzsche: „Az ember e tekintetben minden bizonnyal méltó a csodálatra, mint rendkívüli építőzseni, akinek ingatag alapokon, mintegy tovafolyó vízen sikerült egy végtelenül bonyolult fogalomkatedrális föltornyoznia – természetesen, hogy ilyen alapokon megállhasson, az építménynek olyannak kell lennie, mintha pókfonalakból készülne; oly finomnak, hogy tovaringjon a hullámokkal, ám elég erősnek is, hogy szét ne fújhasa bármilyen szél...”²³ – Így ábrázolódik a megismerés esztétikai perspektívában. Ahogy a művészek vagy zseniális konstruktőrök, orientációs formákat teremtünk, amelyeknek oly mozgathatóknak és elasztikusnak kell lenniük, amennyire bizonytalan és megváltoztatható a valóság. Valamennyi orientációs forma költőien megalkotott, fikcionálisan strukturált, létmódjuk szerint lebegőek és törekenyek, ahogy a tradíció ezt csak esztétikai jelenségekről állította – és csak azokról hitte el.

²⁰ Immanuel Kant: *Kritik der reinen Vernunft*, B XI. ill. XVIII. (Magyarul: *A tiszta ész kritikája*, ford. Alexander Bernát és Bánóczy József, Akadémiai Kiadó, Budapest 1981, 52. o.)

²¹ E megállapítással nem azt a módot akarom megvédeni, ahogy Kant ezen szemléletformákat részleteiben értelmezte, csak arra az elvi tényre szeretnék utalni, hogy Kantnál az esztétika a teoretikus filozófia alapvető tudománya lett. A kanti megvalósításban azonban sok minden problematikus és tarthatatlan: a transzcendentális a priori történetietlensége, az időről és a térről való magyarázat egyes részei, mindennek a csupán e két szemléletformára való korlátozása. De a transzcendentális esztétika *gondolata* gyűjtőgondolat volt, amely későbbi átalakulásai folytán – amelyek közül néhányat azonnal megnevezek – egyre elfogadhatóbb formát öltött.

²² Egyébként Kant kezdetben fontolóra vette, nem lenne-e jobb elejteni a baumgarteni értelemben vett esztétikát – tehát (ahogy Kant Baumgartent értelmezte) mint az arra irányuló kísérletet, hogy „a szépnek kritikai megítélését észbeli elvek alá lehessen hozni, s az esztétika nevet ... ama tan számára tartani fenn, mely igazi tudomány” (uo., B 35. sk.) (A magyar kiadásban: 48. o.) Az *általános megjegyzések a transzcendentális esztétikához* című írásban Kant aláhúzza, hogy transzcendentális esztétikája „...oly biztos s kétségbevonhatatlan legyen, mint azt organonnak szánt elmélettől valaha követelhetnék...” (uo., B 63) (A magyar kiadásban: 63. o.) A tény, hogy Kant a transzcendentális esztétikát mint *esztétikát* nevezte meg és primér esztétikának tartotta, figyelmeztetés mindazok számára, akik úgy gondolják, hogy a transzcendentális esztétikát könnyű szívvel ki lehetne zárni a legitim esztétikafogalmak köréből. Kant ezt pontosan fordítva látta. Őt még nem érintették az esztétikára és a művészetre vonatkozó későbbi megszorítások.

²³ Friedrich Nietzsche: *Ueber Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne*, in: *Sämtliche Werke*. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden, szerk. Giorgio Colli és Mazzino Montinari, München 1980, 1. k., 873-890, itt: 882) (Magyarul: *A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról*. Ford. Tatár Sándor, in: *Athenaeum*, T – Twins Kiadó, 1992, I. kötet. 3. füzet, 9. o.)

aa) Tudományelmélet

A megismerés esztétikai szemléletét csak olyan kifinomult – vagy egzaltált – esztéták képviselik, mint Nietzsche? Korántsem. Nietzsche meglátásai a 20. században egyre inkább általánossá lettek. E század tudományelmélete fokozatosan „nietzscheánussá” vált. Otto Neurath (aki semmi esetre sem nevezhető artistikus gondolkodónak, hanem az egyik legszigorúbb tudományelméleti iskolához, a Bécsi Körhöz tartozott) szituációnkat Nietzschehez hasonlóan írja le: „Olyanok vagyunk, mint a hajósok, akik hajójukat a nyílt tengeren kell, hogy átépítsék, annak reménye nélkül, hogy valaha egy dokkban azt szétszedhetik, majd a legjobb alkatrészekből újjáépíthetik.”²⁴ Neurath mondata az analitikus filozófus, Willard van Orman Quine számára is központi jelentőségűvé lett.²⁵ Magánál Karl Poppermél olvashatjuk a következőket: „ott, ahol azt gondoltuk, hogy biztos és szilárd talajon állunk, a valóságban minden ingadozó és bizonytalanul értett.”²⁶ – Látható tehát: olyan tudósok, akik nem vallják magukat nietzscheánusnak, amikor alapkérdéseket tárgyalnak, nem tudják kikerülni, hogy ne nietzscheánusként szóljanak. Valóságunk esztétikai megfogalmazása tehát nem csupán egyes esztéták nézőpontja, hanem e század valamennyi reflektált tudósának meglátása. Ez az aktuális nézőpont.

Hasonló nézőpontot képviselt a hermeneutikus filozófia. Hans Blumenberg utalt arra, hogy a régi metafora a nyugati gondolkodás történelmében tett hajóútjáról egyre inkább módosult és ezáltal a *conditio humana* modern kulcsmetaforájává emelkedett.²⁷ Korábban a hajóút és a hajótörés katasztrófájával szemben még adott volt a néző, aki biztos menedékből mindent figyelemmel kísért, s a vész őt nem érintette. Egyre inkább belátható azonban, hogy ilyen semleges, védett menedék nincs többé, s hogy a nézők pozíciója is ingadozó, bizonytalan és ugyancsak egy hajóút veszélyeinek kiszolgáltatót – más-képp fogalmazva: mindannyian egy hajóban evezünk.^{28, 29}

cc) Posztanalitikus tudományelmélet és filozófia

Az analitikus (vagy poszt-analitikus) filozófia szintén – ahogy Nietzsche, a modern tudományelmélet és a hermeneutika is – úgy vélekedik, arra kényszerülünk, hogy „mozgó alapokra és tovafolyó vízre” építsünk. Ez annak a konzekvenciája, hogy az önmagában vett valóságról (an sich) való beszéd elvileg értelmetlen, mert a valóság mindig csak mint egy „a leírásnak megfelelő valóság” létezik.³⁰ – Ez annyit jelent: a problematikus (abszolút soha meg nem alapozható) premisszák horizontján és mint egy valóságverzió a másik mellett.

Az igazság esztétikai karakteréről Paul

²⁴ Otto Neurath: *Protokollsätze*, in: *Erkenntnis*, 3. k., 1932/33, 204-214, 206. o. (Magyarul: *Protokoll-tételek*, in: *A Bécsi Kör filozófiája*, Gondolat Kiadó, Budapest 1972, 145-59. o.)

²⁵ Ez képezi *Word and Object* című művének mottóját; Cambridge, Mass., 1960, VII.

²⁶ Karl Popper: *Die Logik der Sozialwissenschaften*, in: Theodor W. Adorno és mások: *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Neuwied–Berlin 1969, 103-123. o.

²⁷ Hans Blumenberg: *Schiffbruch mit Zuschauer, Paradigma einer Daseinsmetapher*, Frankfurt a. M. 1979.

²⁸ Ez csak metaforikus beszédmód? Először is: ha már metaforáról van szó, akkor egy alapszituáció metaforájáról; és az alapszituációk mindig csak metaforikusan magyarázhatóak el. Másodszor: ha a valóság az újabb gondolkodás számára egyre inkább mint a metaforikus tevékenység terméke érvényes, akkor a metaforák éppenséggel többek pusztá metaforáknál – ténylegesen érvényes valóságleírások.

²⁹ Hogy milyen alapvető a különbség a korábbi véleményekkel szemben, egy Arisztotelésszel való összehasonlítás mutatja meg. Egy fontos helyen nála is nautikus, ám egészen más célzatú metaforára bukkanunk. A *Protreptikos*-ban, a filozófiához írt figyelmeztető levelében Arisztotelész a következőket mondja a filozófusról: mint egy jobb hajóskapitány, arra bízta életét, ami örök és állandó, ott horgonyt vet, és a maga uraként él (*Der Protreptikos des Aristoteles*, Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar von Ingemar Düring, Frankfurt a. M. 1969, 55 skk. [B50]). Épp a horgonyvetés lehetőségét, egy ilyen arkhimédészi pontot nem lát többé a modern gondolkodás.

³⁰ Richard Rorty: *Der Spiegel der Natur. Eine Kritik der Philosophie*, Frankfurt a. M. 1981, 409. o.

Feyerabend fogalmazott a legprovokatívabban, amikor arra utalt, hogy a tudományok alapjában véve³¹ a művészetekhez hasonló módon járnak el, hiszen mindegyik egy stílusnak megfelelően működik, s valóság és igazság a tudományban éppúgy stílusfüggőek, mint a művészetben: „Megvizsgáljuk tudniillik, amit egy meghatározott gondolkodói stílus valóság és igazság alatt ért, s nem valami, a gondolkodásmódon túl levőre találunk, hanem saját, alapvető feltevésünkre: az igazság az, amiről az adott gondolkodói stílus azt állítja, hogy igaznak kell lennie.”³²

Rorty ezekből a tudományelméleti meglátásokból tanulságos következtetést vont le. Egy „esztétizált kultúra” mellett száll síkra. Ezalatt egy olyan kultúrát ért, amely tudatában van, hogy „fundamentumai” esztétikusak, tudniillik kivétel nélkül kulturális artefaktumok, amelyek más artefaktumokon és soha nem a valóságon keresztül ellenőrizhetők. Egy esztétizált kultúra elfogadja ezt a szituációt: „[...] nem próbálja megtalálni a valódi falat a festetek mögött, az igazság valódi próbaköveit a pusztán kulturális artefakt próbakövek mellett.” E kultúra „[...] kedveli, hogy minden próbakő ilyen artefakt...”³³

dd) Tudományos praxis

Lassan a természettudósok is belátják az esztétikai szempontok jelentőségét megismerő tevékenységük számára. Döntő helyeken már Bohr, Einstein vagy Heisenberg is esztétikailag érvelt, Poincaré pedig kerek-perec kijelentette, hogy az esztétikai s nem a logikai képesség a döntő egy jó matematikus számára.³⁴ A legújabb korban úttörőként hatott Watson azon meglátása, hogy csak azért sikerült a DNS struktúráját megfejtenie, mert abból in-

dult ki, hogy a megoldásnak különlegesen elegánsnak kell lennie – mivel csak ezen esztétikai premisszák alatt volt képes a kiszabott idő alatt a nagyszámú, elméletileg lehetséges megoldás közül a helyeset kiválasztani.³⁵ Ez idő óta beszélhetünk a racionális sorompók leépítéséről, és a törekvések ma már arra irányulnak, hogy az esztétikai szempontokat gyümölcsözővé tegyék a megismerési folyamat számára. Az újabb tudományelméleti kezdeményezések az esztétikai kánon változásaiban egyenesen a tudományos forradalmak kiváltó okait látják.³⁶ A kvarkokról szóló, véget nem érő történeteket vagy például a „Big Bang” elméletet tekintve sem tehetünk mást, mint hogy elsősorban esztétikai és fikcionális elemekre irányítjuk figyelmünket.

Ma minden tudományágban a valóság és a megismerés alapvetően esztétikus karakterének tudata érvényesül. A jel- és rendszerelméletben, a szociológiában, a biológiában, a mikrofizikában, mindenütt azt észleljük, hogy nincsenek többé első vagy végső alapok, hogy épp a „fundamentumok” dimenziójában esztétikai alapszabályokra bukkanunk. A szemiotikusok azt állítják, hogy a jelölők láncolatai mindig további jelölők láncolataira, s nem egy eredeti jelőltre utalnak; a rendszerelmélet azt tanítja, hogy a „végső egységre való rekurralás” helyett csak megfigyeléseket figyeljünk meg és leírásokat írjunk le;³⁷ a mikrofizika pedig megállapítja, hogy ahol az elemire akar visszanyúlni, soha nem az elemire bukkan, hanem mindig új komplexitásokba ütközik.

Ez az esztétikai „alaptudat” lassan a társadalom pórusaiba és az individuumokba is behatol – mindenesetre sokkal messzebbre, mint ahogy azt a kiterjedt akadémiai aggályoskodás és a nyilvános védelmi retorika elismerik. Az individuumoknak az aktuális esztétizálási

³¹ Ld. Paul Feyerabend: *Wissenschaft als Kunst*, Frankfurt a. M. 1984. – Egyébiránt Konrad Fiedler már 1867-ben kijelentette: „A művészet annyiban kutatás, mint a tudomány, s a tudomány annyiban formaadás, mint a művészet” (Konrad Fiedler: *Über die Beurteilung von Werken der bildenden Kunst*, in: *Schriften zur Kunst*, i. h., 1. k., 1-48. o.)

³² Feyerabend: *Wissenschaft als Kunst*, i. h., 77. o.

³³ Richard Rorty: *Kontingenz, Ironie und Solidarität*, Frankfurt a. M. 1989, 99. o. (Magyarul: *Esetlegesség, ironia és solidaritás*, ford. Boros János, Csordás Gábor, Jelenkor Kiadó, Pécs 1994, 71. o.)

³⁴ Ld. még *Truth and Beauty. Aesthetics and Motivations in Science*, in: Subrahmanyan Chandrasekhar összegyűjtött műveiben (Chicago 1987.)

³⁵ Ld. James D. Watson: *Die Doppel-Helix. Ein persönlicher Bericht über die Entdeckung der DNS-Struktur*, Hamburg 1969.

³⁶ Ld. James W. McAllister: *Truth and Beauty in Scientific Reason*, in: *Synthese*, 78, 1989, 25-51. o.

³⁷ Ld. Niklas Luhmann: *Die Wissenschaft der Gesellschaft*, Frankfurt a. M. 1990, 717. o.

folyamatokkal való kapcsolata eleve magában hordozza az elvi esztétizálódást.

d) Összegzés

Összefoglalom a felvázolt fejlődést: igazság, tudás és valóság az utóbbi kétszáz évben egyre inkább esztétikai kontúrokat öltöttek. Először világossá vált, hogy az esztétikai tényezők alapvetőek az emberi megismerés és valóság számára. E felismerés Kant transzcendentális esztétikájával kezdődött és a jelenkori természettudomány önreflexiójáig terjed. Másodjára az a meglátás érvényesült, hogy valóság és megismerés – létmódjaik szerint esztétikusak. Ez utóbbi Nietzsche felfedezése volt, ami azóta mások által is, főként a nautilus metaforákat felhasználva jut kifejezésre és napjaink konstruktivizmusáig terjed. A valóság nem a megismeréstől független, előre megadott egység, hanem egy konstrukció tárgya.

Ahogy korábban azt gondolták, hogy az esztétika utólagos, szekunder realitásokkal áll kapcsolatban, úgy ma már belátjuk, hogy a megismerés és a valóság alapszemléletéhez tartozik. A hagyományos valóságtudat objektivitásra, illetve szilárdságra törekedett, miáltal az esztétikai jelenségek létrehozásának létjogosultsága mindenki számára világossá vált. Ugyanakkor azonban kéz alatt kategóriákat fejlesztettek ki a „valósággyártás” megértésére. Amióta világossá vált számunkra, hogy nemcsak a művészet, de tevékenységünk más formái is – a megismerésig bezárólag – teremtő karaktert mutatnak fel, olyan esztétikai kategóriák, mint látszat, mozgékonyosság, sokféleség, talajvesztettség vagy lebegés – alapkategóriákká lettek.

Mindezt nem valamelyik esztéta határozta meg, hanem a modernitás vezető fóruma, a tudomány ismertette fel velünk. *Episztemológiai esztétizálódást* rendelt el – tudás, igazság és valóság elvi esztétizálódását –, amely egy kérdést sem hagy érintetlenül. Ez az episztemológiai esztétizálódás a modernitás hagyatéka. Aki manapság esztétikáról beszél, szem előtt kell tartania ezt a protoesztétikát és kijelentéseit.

Ma egyetlen érv sem hozható fel az esztétizálódással szemben.³⁸ Attól függetlenül, hogy elismerik vagy sem – minden elképzelhető ellenvetés alulmarad vele szemben. Még az eddig szilárdnak hitt alapok is esztétikai minőségek termékeinek bizonyulnak.³⁹ Az érvelés alapjaihoz visszatérve rendszerint esztétikai opciókra bukkanunk. Mivel az igazság a modernitásban esztétikai kategóriaként bontakozott ki, az esztétizálódással szemben a valóságra hivatkozó ellenvetések többé nem bírnak jelentőséggel. A tudomány nem képes megóvni bennünket a csélcsep esztétikától, mivel maga is ennek hálójába került – de nem meggondolatlanságból, hanem belátása szerint.

3. A különféle esztétizálási módok egymáshoz való viszonya

Milyen a viszony a különböző színvonalú, fejtegetéseimben tárgyalt esztétizálódási folyamatok között? Hogyan viszonyul egymáshoz a mindennapok kicsinósító felszíni esztétizálódása, anyagi és társadalmi valóságunk mélyebbre ható, a technika fejlődésének és a média hatásának következtében kialakuló esztétizálódása, az ugyanolyan mélyreható, a mindennapi életet és a morális orientációt érintő

³⁸ Rüdiger Bubner hasonlóképpen konstatálja: a valóságban nem áll rendelkezésünkre megfelelő eszköz, aminek segítségével az igazságot mint igazságot s a látszatot mint látszatot megnevezhetnénk, annak rizikója nélkül, hogy össze ne keverjünk őket. Az életvilág felvázolt esztétizálódásában ismeretelméleti kategóriák afféle illúziókként hiúsulnak meg. Rüdiger Bubner: *Mutmaßliche Umstellungen im Verhältnis von Leben und Kunst*, in: *Ästhetische Erfahrung*, Frankfurt a. M. 1989, 121-142., itt 139. o.) Bubner felismeri a modern tudományos tudás kulcsjelentőségét is az esztétizálódási folyamatok megdönthetlensége számára: „A tudományos világkép kétségtelen megbízhatóságába vetett hit rég bekövetkezett megszakadása erősíti (...) az esztétizálódást. (...) A tudományos haladás nem szándékosan hiúsítja meg az önnön végérvényességébe vetett naiv reményt.”

³⁹ Az alapoknak mindenképp konstrukciós státusszal kellene rendelkezniük. Ameddig az abszolút, objektív igazságra hivatkoznak, egy tarhatatlanná lett legitimációs stratégiát követnek. Ezzel választóvonalat húztunk az elfogadható és nem elfogadható fundamentáliák között. Azok, amelyek konstrukciós karakterüket megtagadva, ahelyett, hogy történeti vagy szociális alapra helyezkednének, objektívnak tettetik magukat, nem alkalmazhatóak. Nem maga a konstruálás, hanem a konstrukciós-karakter megtagadása a csalóka.

esztétizálódás, valamint az episztemológiai esztétizálódás?

Tanulmányomban azért tértem ki részletelesen az episztemológiai esztétizálódásra, mert valamennyi esztétizálási folyamat közül, amelyekkel találkozunk, nyilvánvalóan ez a legalapvetőbb. Az aktuális esztétizálódás tulajdonképpeni hátterét képezi, ugyanakkor magyarázatot ad arra, mi az oka a folyamat feltűnő elfogadottságának. Ezen folyamatok motorjaként és törvényes alapjaként hatékonyan működik. Azáltal, hogy valóság és megismerés alapjaikban esztétikusnak tűnnek, felkészültünk az esztétizálódásra. Ezért hagyjuk jóvá a valamikori hardware-nek software-ré alakítását és hogy az a technológiai és mediális esztétizálódás következtében mindennapjainkat meghatározza. Ugyanezen oknál fogva a mélyesztétizálódást átfogó felszíni esztétizálódással alakítjuk, mintegy a jelenségek felszínén realizáljuk, ahol *ad oculos* demonstrálnak s mindennapjaink részeseivé lesznek.

IV. Az esztétizálódási folyamatok esztétikai kritikájának perspektívái

Úgy tűnik, időközben különösen fonák helyzetbe kerültünk azon kritériumokkal kapcsolatban felvetődött kérdések tekintetében, amelyek az esztétizálódás korlátozását vagy az ennek megjelenési formáin belüli kritikát lehetővé teszik (ld. 3. rész eleje). A minden reménynek talaját képező igazság kritériuma nyilvánvalóan alkalmatlan az esztétizálódással szembeni intervencióra, mert a modernitásban maga is esztétikai kategóriává vált. Az etikai kritériumokat ugyanezen oknál fogva zártam ki – az etika manapság arra törekszik, hogy maga is az esztétika szubdiszciplínájává váljék. Azt jelenti e mindez, hogy teljes egészében, korlátlanul ki vagyunk szolgáltatva az esztétizálódásnak?

Az esztétikai kritériumok mégiscsak megmaradnak. Az imént ugyan félretettem őket, de ez csak első ránézésre helyénvaló. Először is kétségbevonhatatlan az a tény, hogy esztétikai kritériumok léteznek. Az esztétika mindig sikerültet és kevésbé sikerültet, jobbat és rosszabbat, példászerűt és tévutakat külön-

böztetett meg. Másodszor: éppen a globális esztétizálódás állapotában elvárható, hogy speciális esztétikai kritériumok relevánsakká legyenek, különösen most meghallgatásra találjanak. Az univerzális esztétizálódás által meghatározott szituációban esztétikai kritériumokra szavazni inkább konzekvensnek, mint paradoxnak tűnik.

Mely kritériumok jöhetnek számításba? Másképp feltéve a kérdést: Adorno ígérete, miszerint az esztétikai szenzibilitás mindig önkritikájának orgánuma is, a mai feltételek között hogyan teljesül?⁴⁰

1. Ellenvetések az esztétizálódás forgatagával szemben

Az esztétika egyik alaptörvénye kimondja, hogy érzékelésünknek nemcsak felélénkítésre és ösztönzésre, de elidőzésre, nyugalomra és megszakításokra is szüksége van. Ez a törvény a ma aktuális szépítő tendenciát zátonyra futtatja. A totális esztétizálódás az ellentétében végződik. Ahol minden megszépül, semmi sem szép többé, a folytonos izgalom eltompuláshoz vezet, az esztétizálás „anesztétizálásba” csap át. Épp esztétikai érvek szólnak az esztétizálás forgatagának megszakítása mellett. A hiperesztétizálás közepette szükség van esztétikai törésvonalakra.

Az esztétikai reflexió nem hagyja magát olyan esztétizálódás képviselőjévé tenni, amely valójában „anesztétizálást” eredményez – az érzéketlenség megteremtését, az állandó esztétikai „túlpörgetettség” általi elkábítást. Az esztétikai gondolkodás szembeszegetül az esztétizálás zúrzavarával és az élménytársadalom pseudo-szenzibilitásával.

2. A „vakfolt” kultúrájáért

Nem a kultúra hiperesztétizálását kellene elérnünk, hanem – épp ellenkezőleg – a „vakfolt” kultúrájának kifejlesztését. Miről is van szó? A reflektált esztétika mindig emlékeztet figyelem és mellőzés kettős viszonyára. Valamit látni mindig azt jelenti: átsiklani más dolgok fölött. Vakfolt nélkül nincs látás. Az esztétizált

⁴⁰ „Éppen az esztétikára fogékony idegek számára lesz elviselhetetlenné az esztétikus önteltsége.” (Theodor W. Adorno: *Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, in: *Gesammelte Schriften*, 4. k., Frankfurt a. M. 1980, 163.)

kultúrában megjelenő új szenzibilitás tekintetével van erre és levonja a konzekvenciákat.⁴¹

Ezek pedig túllépnek a konstrukció vagy az „esztétikus” szűkebb területén.⁴² Itt rajzolódik ki – másként, mint a csinosítás felszíni trendje esetében – az esztétizálódás figyelemreméltó társadalmi perspektívája. Egy valóban esztétizált kultúrának érzékenynek kellene lennie a differenciákra és kizárásokra – nemcsak a művészeti és megjelenési formákkal kapcsolatban, hanem a mindennapokban és a társadalmi életben is. A kifejlesztett szenzibilitás érzékeli az eltérő princípiumokat, átlát a hatalmi törekvéseken, allergiás a jogtalanságra, és az elnyomottak jogaiért való sikraszállásra figyelmeztet. Az esztétikai kultúra így lesz képes a politikai kultúrára hatást gyakorolni.

Hogy a politikai kultúra alapvetően mennyire az esztétikai kultúrára van utalva, a tolerancia példájával világíthatjuk meg. Tolerancia szenzibilitás nélkül csupán üres frázis lenne. Képzeljünk magunk elé egy olyan embert, aki a tolerancia maximáját tökéletesen magáévá tette, a szenzibilitás azonban hiányzik belőle, hogy a mindennapi életben egyáltalán azt észrevegye, hogy emberek között nem pusztán tetszés szerinti különbségek, hanem elvi differenciák állnak fenn, hogy tehát nem deficitről, hanem kulturális különbségről van szó. Az ilyen ember soha nem jönne zavarba, ha a toleranciáról kialakított maximáját használnia kellene, inkább önkényét és elnyomását gyakorolná – legjobb meggyőződése szerint és toleranciájának biztos tudatában. A különbségek iránti érzékenység a tolerancia tárgyi feltétele. – Talán egy olyan társadalomban élünk, amely túl sokat beszél a toleranciáról és vajmi kevés szenzibilitással rendelkezik.

Az esztétizálódás a szenzibilitás fejlesztésével kapcsolódhat be a társadalmi folyamatok-

ba. Ebben látom az esztétizálódás esélyeit – a csinosító tendenciákban, amelyek az esztétizálódásról való beszéd kapcsán leginkább előtérbe kerülnek, viszont egyáltalán nem.

3. Reziümé

Az esztétizálódást tehát általában véve sem elutasítani, sem helyeselni nem lehet. Mindkettő olcsó és helytelen lenne. Az episztemológiai esztétizálásról való gondolatokkal egy olyan elvi okot próbáltam körülírni, amely az esztétizálódási folyamatok modern elkerülhetetlenségét érthetővé teszi. Ha ezen mélyesztétizálódásra pillantunk, az esztétizálódás olyan formájával van dolgunk, amely igazán ellentmondásmentesnek tűnik. Fundamentalizmus-ellenessége képezi „bázisunkat”. Ezzel szemben a felszíni esztétizálódást tekintve többszörös alkalom adódik a kritikára. Az esztétizálódási folyamatok elvi jogosultsága semmi esetre sem jelenti azt, hogy az esztétizálódás minden formája helyeselhető. Az utóbbiakban arra mutattam rá, hogy éppen esztétikai szempontból lehetségesek és szükségesek a folyamatban levő esztétizálódással szembeni ellenvetések. Ha végül egy esztétizált kultúra szociális és politikai implikációira, tehát a különbségek iránti szenzibilitásra és a „vakfolt” kultúrájának fejlődésére pillantunk, erre vonatkozólag kirajzolódnak az „esztétikus” új aktualitásának esélyei és feladatai. – Az esztétizálódási folyamatok igazolása, bizonyos esztétizálódási formák speciális kritikája és az esztétizálódás szenzibilizációs lehetőségeinek fejlesztése együttesen teszik lehetővé számunkra, hogy az esztétizálódás közepette valami helyeset hozzunk létre.

NAGY EDINA fordítása

⁴¹ E témáról részletesebben ld.: *Ästhetik und Anästhetik*, in: Wolfgang Welsch: *Ästhetisches Denken*, Stuttgart 1990, 9–40. o.

⁴² Az ezt illető konzekvenciákat ld.: W. Welsch: *Ästhetische Zeiten? Zwei Wege der Ästhetisierung*, Saarbrücken 1992.

A NYUGALOM VÖLGYÉBEN

Mulasics László festészetéről

Mulasics László műtermében letisztult látványok fogadják a látogatót. Bármelyik festményére tévedjen a pillantás, az első benyomás a nyugalomé és a megállapodottságé. A képekhez közelebb lépve azonban remegni kezdenek a felületek, a felület egyre rétegzettebbnek látszik, az egyszerűnek tetsző képi világ pedig mind bonyolultabbá és összetettebbé válik. Idő kell ezeknek a képeknek a befogadásához; igénylik a türelmet. Cserébe viszont olyan mozzanatok tűnnek elő, amelyek megbillentik a kezdeti kiegyensúlyozottságot. Megszüntetni azonban nem tudják. A folytonos vibrálás mélyén is érezni a nyugalmat: mintha mozdulatlan víztömeg rejlene a képek vászna mögött. Az ide-oda úszó geometrikus formák lebegni látszanak: bár a kép felületén elfoglalt helyük kiszámított s egymáshoz való viszonyuk is rendkívül kimért, mégis olyan hatást keltenek, mintha éppen valamerre tartanának. Nem látni ugyan, merre; de mozdulatlanságuk sem tudja megakadályozni a mozgás érzetét. Mintha egy láthatatlan középpont vonzásának lennének kitéve. De a gravitációs erő, amelynek engedelmesskednek, a festmények egyetlen eleméhez sem társítható. Ettől olyan rejtélyesek és titokzatosak ezek az alakzatok; mintha az űrben lebegnének. Bár érezhetően tartanak valamerre, mégisincsen egy centrum, amely köré rendeződhetnének.

Ahol nincsen centrum, ott tér sincsen. Mulasics festményein nincsen elő- vagy háttér; a képek egyetlen eleméről sem mondható, hogy valamelyik másikhoz képest közel vagy távol lenne. Pedig a képek *teste* (felülete) igen rétegzett, időnként már a plaszticitás határát súrolja. Ennek ellenére a nézőnek olyan benyomása van, hogy minden egymás *mellett* van. De mivel nincsen tér, ezért még a 'mellett' kifejezés sem helytálló (nincsen hely, ahol állnának). Egyszerűen csak léteznek, megfosztva a térbeliségtől. S ha nincsen terük, akkor az időből is ki vannak rekesztve. E formák rendkívül törekeny hatást keltenek, ugyanakkor időtlennek, vagyis megváltoztathatatlanoknak látszanak. Ornamentumok, amelyek súlytalanul lebegnek az űrben; de közben monumentumok is, amelyeket időtlenségük tesz súlyossá és mozdíthatatlanná. Némelyik festmény emiatt kelt kifejezetten egyiptomi hatást. A szó eredeti értelmében nyomasztóak Mulasics festményei (látványuk eltörölhetetlen nyomként nehezedik a nézőre), miközben persze van bennük valami mélyen megnyugtató is, mint mindenben, ami időtlenséget, letisztultságot sugall.

*

Kívül időn és téren, de közben mégis kiszolgáltatva a látásnak, az érzékelésnek. Vagyis az anyagnak, ami kizárólag térben és időben létezik. Mulasics festményeinek kompozíciója mindig valamilyen visszafogott feszültséget áraszt. Képeinek motívumai – pusztán látványként, még mielőtt tematikusan próbálnánk értelmezni őket – egyszerre könnyedek és monumentálisok, tűnékenyek és megállapodottak. Csábító lenne azt mondani, hogy abszolút két-dimenziós festményekről van szó: a formák mintha kizárólag a felszínen úszkálnak. Ám ennek ellentmond a festmények felületének már említett sokszoros rétegzettsége. Az egymásra rakódó viaszrétegek ide-oda terelik a pillantást, az egyik réteg a másikra mutat, a foltok, pöttyök, kisebb-nagyobb mezők szinte magukhoz bilincselik a tekintetet, amely joggal tapasztalja e látványt elrendezhetetlennek, kaotikusnak. De elég egy lépést hátrálni, s a felület

ismét egységes, monokróm hatást kelt. Ami közelről folyamatos bugyborékolásnak, szinkavalkádnak, archaikus rétegzettségnek hat, az távolabbról egysíkú felületnek látszik, amely puhán fölfog mindent, ami rákerül. A festmények felülete egyfelől elrendezhetetlennek, meghódíthatatlannak látszik, másfelől megnyugtató érzést kelt. Mulasics semmilyen *tematikus* utalást sem vesz igénybe, hogy ezt az egyidejűleg kétféle hatást elérje. Az egyik réteget hordja a másikra, azután visszavesz belőlük, majd újabb rétegek következnek, egyre sűrűbben, közben megint le-lekapar valamennyit. Egyszóval a felület abszolút érzéki megmunkálásával alakít ki olyan felületet, amely már önmagában is feszültséget idéz elő.

A felület gazdagsága attól is olyan feltűnő, hogy a festményeken megjelenő formák és alakzatok viszont rendkívül egyszerűek, redukáltak, időnként már a minimal art határán állnak. Gyakran kifejezetten geometrikusak is. A képek egészét mégsem rokonítanám a geometrikus vagy konstruktivista festészettel. Aki ugyanis ilyen gazdagon megmunkálja a felületet (még a geometrikus formák esetében is), és ilyen sokrétűen alkalmazza a színeket (még ha távolról monokrómnak tetszik is a látvány), az nem egyszerűen a geometria vagy a konstrukció iránti vonzalmának engedve fest ilyen alakzatokat (még ha vitathatatlanul szerepet játszik ez is). Ha erről lenne szó, akkor a képek jóval egyszerűbbek, kiszámítottabbak lennének és egészen más irányba terelnék a gondolatot is. Ezek a festmények azonban olyan erős érzéki hatással rendelkeznek, hogy nemcsak a szemet szólítják meg, hanem a képeket nézve még a tapintóérzék is bizseregni kezd. A konstruktivizmusra oly gyakran jellemző elfojtott ideologizmusnak nyoma sincsen ezeken a képeken; ehelyett feszültségek sűrűsödnek össze és rétegződnek egymásra. Ami eleinte erősen redukált látványként hat, az egy idő elteltével sokféle ellentmondás érzéki sűrítvényeként áll a néző előtt. Mulasics festészetének ez a különleges ereje: súlyos képeket fest, úgy, hogy ezek mégis könnyednek, légiesnek hatnak, képei gondolatokkal terhesek, és mégis roppant érzékiek. Aprólékosan, gondosan vannak megfestve, tele vizuális feszültséggel, de közben nyoma sincsen az erőltettségnek. *Heves nyugalom* jellemzi festészetét.

Mulasicsnak a nyolcvanas évek közepén festett képei korántsem voltak ilyen nyugodtak. Akkori festményei magukon viselték a heves festészet legismertebb jegyeit; tematikusan éppúgy megterheltek voltak, mint gesztusaikat, festői nyelvüket illetően. Mint általában az egész irányzatot, Mulasics akkori képeit is az jellemezte, hogy művei szinte túlcsoordultak önmagukon. Egységes kompozícióval rendelkeztek ugyan s témájukban is körülhatároltak voltak, mégis minden túltengett. Ami az akkori képein a legfeltűnőbb: a festés vad öröme, amit az egyes művek konkrét témái nem is feltétlenül indokolnak. Olyan túlárado ez az öröm és élvezet, hogy hozzá képest az ábrázolt jelenetek eltörpülnek. Az emberi figurák szinte kínlódnak ezeken a festményeken; de gyötrelmükre semmilyen külső magyarázat sincsen – mintha egyesegyedül azért gyötörnének, hogygy nem tudnak felnőni a kép nyelvénél a hevességéhez. Éppoly eksztatikussá szeretnének válni, amilyen eksztatikus az a festői nyelv, amellyel megfestették őket.

Ez persze azt is jelenti, hogy a festői nyelv és a gesztusrendszer nincsen arányban az ábrázolt figurákkal és jelenettel. Ez a veszély Mulasicsot éppúgy fenyegette, mint a heves festészet többi képviselőjét. Az irányzat egésze – a kilencvenes évek közepéről visszatérve – ma már ezért is tűnik fel olyan időhöz kötöttnek. Mint az azt megelőző konceptualizmus vagy redukcionizmus, amely ellenében a nyolcvanas évektől kezdve a festők föllázadtak, a heves festészet is olyan *irányzat*, amely, mint minden tendencia, ideológiailag erősen meg volt terhelve. Ez az ideológia ezúttal, ravasz módon, a látszólagos ideológia-mentesség volt: a korábbi évtizedek erőteljes társadalmi meghatározottságával és elkötelezettségével szemben a cél a szubjektívitás felszabadítása, az érzékiség visszahódítása volt. Am ez oly kötelező érvénnyel jelentkezett, hogy a felszabadulás egyszer-

smind újfajta alávetettségét is eredményezett. Egyfelől vitathatatlan, hogy a festészet ismét szabadon tudott lélegezni és újra létjogosultságot nyert a kötetlen, szabad, akár anarchikus szubjektivizmus; másfelől azonban ennek igénye olyannyira egyetlen nagy mederbe terelte a festészetet s ezzel olyannyira uniformizálta is, hogy az új szubjektivizmusban a szubjektum szabadsága éppoly illuzórikus lett, mint a konceptualizmusban vagy egyéb redukcionista tendenciákban (amelyek legjobbjából persze korántsem hiányzott a szubjektivitás).

A heves festészet, amely, mint minden mozgalom, ideológiailag, társadalmilag, gazdaságilag erőteljesen meghatározott volt, ott tudott valódi eredményeket felmutatni, ahol látszólag önmagát tagadta meg. Például ahol a nyilvánvaló *akará*s helyett az élvezetre fektetett hangsúlyt; ahol a tematikus, irodalmi kötöttség helyett a kötetlenséget részesítette előnyben; vagy ahol – a szigorú szembenállás helyett – a korábbi irányzatok gesztusait, nyelvét, formavilágát is hajlandó volt alkalmazni. A legfontosabb természetesen a szubjektivitás valóban szabadabbá válása volt – azaz: a szubjektivitás vállalása, akár az új szubjektivizmus parancsa ellenében is. Törvényszerű, hogy – mint minden mozgalomban – a szabadság ára ezúttal is az eretnokség volt. Az elkülönülés, a leválás, a magányos útra lépés persze nem jelenti feltétlenül az előzmények megtagadását; inkább a velük való szabad gazdálkodásról van szó, amelynek végső célja azonban nem az akkumuláció, a megfelelés, hanem a legsajátabb igények kibontakoztatása. Más szavakkal: a mozgalom leépítése, a belső késztetések és érzékenység fölépítése érdekében.

*

Mulasics úgynevezett heves festményeit megnézve feltűnő, miként küzd egymással a személyes érzékenység és az akkori festői köznyelv. Számomra egyfelől azok voltak a legsikerültebb képei, amelyeken a hevesség mindent fölperzsel maga körül, hogy végül magát a témát is megsemmisítse, vagy azt legalábbis majdnem felismerhetetlenné tegye. Ezzel egy mindenre kiterjedő absztrakt képszerkezet lehetősége született meg, amely egymásra rétegződő ecsetvonásokból, vad gesztusokból hoz létre egy majdnem zárt, de mindenképpen egységesnek ható felületet. Ez a későbbi, viasszal festett, finoman rétegződő képfelületeket előlegezte. A kilencvenes évek képei felől visszatekintve olyan benyomásom van, hogy akkor, a nyolcvanas években Mulasicsot, bár figuratív képeket festett, az ábrázolt figuráknál, csoportképeknél, jeleneteknél is jobban foglalkoztatta egy olyan látványnak a kialakítása, amely a színek, vonalak, ecsetvonások, árnyalatok, fények, árnyékok pontosan mérlegelt, ritmikus és harmonikus arányaiból születik meg, anélkül, hogy ehhez feltétlenül irodalmi utalásokat kellene igénybe venni.

Másfelől azokat a képeit érzem ebből az időszakból igen jóknak, amelyeken egyértelműen felismerhetők ugyan irodalmi (tematikus) vonatkozások, ám ezek sajátos módon nem vadságot és hevességet sugallnak, hanem összhangban vannak az absztrakttá váló képnyelvvél. E feltűnően nyugodt, kontemplatív jelenetek ugyanazt sugallják, amit az egymásra rétegződő nonfiguratív festői gesztusok. A festmények témája ez esetben a meditáció (figurái lehajtott fejjel gubbasztanak, hasonfekve furulyáznak vagy tenyérbe hajtott arccal méláznak); az alkalmazott festői nyelv pedig arra szolgál, hogy maga a festmény is, témájától függetlenül, meditációs tárgy legyen. A *Virágillat*, a *Zavartalan dallamok* vagy a *Jobb, ha beszélsz* című festmények (valamennyi 1986-ból) tartoznak ide. A művészettörténeti előzmények, amelyek fölsejlenek (Böcklin-, Odillon Redon- vagy Chirico-idézeteket vélek fölfedezni) rajtuk, szintén azt eredményezik, hogy a festmények, azzal, hogy közvetítenek, maguk is közvetettek lesznek. Bár magukon viselik a heves festészet számos stílusjegyét, az idézés révén mégis elcsendesednek. Szinte olyanok, mintha üvegfal mögé lennének helyezve. Ez is a meditációt, a töprengést segíti elő. És az üvegfal metaforát is szándékosan használom: az a csend árad ezekből a képekből, amelyet ké-

sőbb majd a Mulasics által alkalmazott technika, az enkauszтика emel hatványra. Az említett festmények a kilencvenes évek képeinek a mély csendjét előlegzik. S ha az enkauszтика technikáját említve az egyiptomi múmiafestészetre utalok, akkor talán nem túlzás, ha már e korai képekből is egyfajta *halotti* csendet vélek kihallani. A nonfigurativitás irányába lépve Mulasics egyáltalán nem vált formálissá; és a heves festészet súlyos témáit elhagyva sem vált súlytalanná. Festészetének hangsúlyai rendeződtek át.

*

Ezekben a korai képekben ott rejtett az absztrakttá válás lehetősége. 1987-ben Mulasics olyan műveket kezd festeni, amelyek egy gazdagon megmunkált, mégis homogén hatású felületen elvont, absztrakt szerkezeteket ábrázolnak (például *Kényszerbeszélgetés*, *Hódító fogoly*). E képek radikálisan nem figuratívak. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert az erős érzéki hatás, amellyel rendelkeznek, azt jelzi, hogy rátalált egy olyan képi nyelvre és megoldásra, amely egységyedül a sajátja s a legbelső ént engedi érvényesülni. A Mulasics-képeken látható absztrakt szerkezetekkel kapcsolatban számos asszociáció merülhet föl: egyaránt emlékeztetnek ősi szerszámokra, növények darabjaira, régi épületmaradványokra, szentélyek tervrajzaira, ismeretlen rendeltetésű geometrikus alakzatokra, nem evilági formákra, csillagokra, világűrben keringő bolygóteredékekre, alkímiai eszközökre stb. Ami közös bennük: a szemet, annak ellenére, hogy semmilyen evilági rendeltetésük sincsen, megnyugtatók. Talán éppen attól olyan megnyugtatók, mert tematikusan semmihez nem köthetőek, hanem ősi, archetipikus jelleggel rendelkeznek. Időtlenséget árasztanak magukból. És mégis: rendkívül személyesek, sőt intímek. Megannyi *belső láttelet*: e képekben Mulasics szinte leplezetlenül tárja fel magát a néző előtt. Nyilvánvalóan nem a lélek konkrét tartalmai jelennek meg, hanem egy belső struktúra szemtanúi lehetünk.

Még ott is érvényesnek tartom ezt, ahol – mint a legújabb műveiben – figuratív elemek tűnnek elő. A kinagyított technikai lexikon-lapok, a klisék segítségével újrifestett gépszervezetek, a gyakorta feltűnő hajóvázak, a felnagyított, majd átfestett fényképek, a vászonra átvitt régi képeslapok, de még a gondosan megfestett nyomtatott betűk és szövegek is egyfelől éppoly személytelenek, mint az absztrakt szerkezetek, másfelől viszont – a megfestésük, illetve a kép egészének szerkezetében elfoglalt helyük miatt – mégis személyes és intim megnyilvánulások. Olyan kép esetében is érezhető ez a személyesség, mint amilyen egy, a csillagok sebességeloszlását ábrázoló festménye. Ezen esetben a kép teste, az, ahogyan a viaszrétegek egymásra rakódnak, önmagában is felér egy kisebb csillagrobbanással. A téma (egy elvont és távoli természeti esemény) szinte testiesen lett jelenvaló, s ettől belsővé is vált. De ugyanez vonatkozik a lovakat ábrázoló képekre is. Ezúttal nem az anatómiai ló mint olyan válik érdekessé, hanem hogy az egy (vagy sok) példányban megfestett ló a megfestés során egy olyan archaikus múltnak lesz a megnyilvánulása, amely egyszersmind roppant személyessé is tud válni. Az eredmény nem az ősiség mint kuriózum, hanem az archaikusnak a jelenidejűvé válása. Más szavakkal: az idő szűnik meg ezeken a képeken. A múlt jelenvaló lesz, a jelen pillanat pedig bekebelezi a teljes múltat (és bizonyos képek esetében a jövőt is).

*

A viaszfesték maga is eleve időtlenséget és mozdulatlanságot sugall. Mintha mindaz, amit megfestenek vele, színes borostyánba zárult volna be. Ugyanakkor melegséget is sugároz ez az anyag: puha, bolyhos-vattás, testies hatással rendelkezik. Egyfelől mintha mindent megfagyasztana; másfelől pedig mintha mindent magába is süllyesztene, lassú, észrevétlen mozgással. A képek felületének ez az egyszerre közelítő és távolító hatása olyan feszültséget teremt, amelyet a kép elemeinek kölcsönhatása csak fokoz. Bár Mulasics képei rendkívül finom, visszafogott, érzéki alkotások, legtöbbjük mégis egy jól kör-

vonalazható ellentétet testesít meg. Ez lehet a meleg, lágy színekkel megfestett alapnak és egy abba szinte belehasító fekete motívumnak az ellentéte, mint a *Jelszige*t esetében: a kép egyfelől majdnem kizárólag csak felülettel rendelkezik, hasonlóan például Twombly festményeihez; ugyanakkor a késpengére emlékeztető fekete idom, amely a monokróm mezőben feltűnik, olyan benyomást kelt, mintha ezen a helyen maga a vászon is kilyukadt volna. Az eredmény egyfajta negatív-plasztikus hatás. Van, ahol a koromfekete alakzatok négyfelől fogják közre az egészen világos mezőt (*Fényből és árnyékból*); a többször is megfestett *Emlékek csarnokai* sötét archaikus épületszerkezete a koncentrikus gyűrűk által felosztott világos képmező közepét foglalja el; *A kétely csóvái I.* című festményen a sötétbarna geometrikus szerkezetek mintha szabályszerűen kiszakadnának a világosbarna háttérből; a *Célok és eszközök* esetében pedig a kép felülete a középpontban plasztikusan ki is türemkedik, egy alkimista tégely formájába, amelyből kicsordulni készül ugyanaz az arany, amellyel a kép mezője is meg van festve.

Mulasics egyfelől minimálisra redukálja a képi elemeket; másfelől e minimalizmuson belül mégis egy sajátos maximalizmusra törekszik. Legjobb képei paradox módon annál gazdagabbak, minél kevesebb eszközt alkalmaz. *A zajok zítanyai* vagy az *Illatos völgy II.* című képei például éppen a minimalizmus fokozása által válnak egyre sokrétűbbé. Az előbbi esetben koromfekete, párnaszerű alakzatok domborodnak ki az ugyancsak koromfekete alapból, miközben az alakzatok körül meg-megszakadó sötétbarna kontúrok sejlének föl. E kép számos ellentét feszültségétől olyan eleven. Íme néhány: a kétdimenziós sík és a háromdimenziós plasztika ellentéte; az elrendezett forma és a kaotikus alap ellentéte; a hideg és a meleg szín ellentéte; az egyenes és a görbe vonalak ellentéte; az organikus és a geometrikus ellentéte a keménynek és a lágnak az ellentéte; a szimmetriának és az aszimmetriának az ellentéte, stb. Más képeken megjelenik a körnek és a négyzetnek, az ólomnak és a viasznak, a mechanikusan sokszorosított fotónak és a személyes ecsetvonásoknak az ellentéte, vagy a színeknek és a monokrómnak az ellentéte. Az *Illatos völgy* esetében maga a képmező eleve négy különálló táblából áll; ezek közül három világos, egy pedig sötét. A ciprusokra emlékeztető, ezüstös színnel megfestett stilizált fákat ólomszerű vonalak kötik egybe; a fekete alapon viszont három aranyszínű fa látható. E négy részből álló völgy magának a léleknek az otthona (és szerkezete); éppúgy, mint *Az utolsó völgy* című festmény, amelynek elvont geometrikus idomai egyaránt emlékeztetnek kidíszített egyiptomi sírkamrákra, barlangokra vagy edényekre. Minden esetben rendkívül stilizált és mégis nagyon szubjektíven, személyes hitellel megjelenített ellentétekről van szó.

*

Mulasics festészete a kilencvenes évek közepén olyan hiteles festői megnyilvánulásnak látszik, amely nemcsak az ő személyes érzékenységének az eredménye, hanem bizonyos mértékig az elmúlt évtizedek festészetének is hallgatóságos kommentárja. A heves festészet sűrű, rétegzett, szenvedélyes gesztusai éppúgy felfedezhetők a képein, mint az azt megelőző redukcionizmusnak és konceptualizmusnak a jelei. Azt, ahogyan például a viaszrétegeket egymásra rakja, bármely heves festő megirigyelhette volna; amikor geometrikus szerkezeteket illeszt egymás mellé és az arányaikat vizsgálja, akkor a hatvanas évek geometrikus irányzatai idéződnek fel a néző előtt; ha pedig esetenként megfestett nyomtatott betűk, sőt szavak jelennek meg a vásznon, a megfestett (vagy odafotózott) látvány kísérőszövegeként, akkor a sokak számára időszerűtlennek tetsző koncept művészet rémképe sejlík föl. Mulasics láthatóan nem tart ezeknek az elemeknek az alkalmazásától, sőt attól sem, hogy – akár az eklekticizmus vádját is vállalva – egyszerre, ugyanazon a festményen szerepeltesse őket. Művei emiatt is olyan szabadok: alkotójuk mentes minden ideológiai előkelezettségétől, s ezért bárhonnan merít, ahol valamilyen hasznosítható elemre rábukkan. A koncept vitathatatlan értékeit éppúgy átmenti a maga festé-

szetébe, mint a geometrikus vagy a heves festészetét. A saját művészete azonban hangsúlyozottan nem konceptuális, nem is heves és nem is geometrikus. De az individuális mitológiáknak sem kötelezte el magát, miként a szubjektív historizmusnak sem. És lehetne sorolni, még mi mindennek nem. Festészete ettől hat olyan kötetlennek, visszafogottságában is felszabadultnak. Egyszersmind pedig azt is példázza, hogy az irányzatokat, stílusokat, fő vonalakat elhagyva az alkotó magára marad ugyan, de egyedüllétéért kárpótolja őt a belsőbe való alá-szállás tapasztalata. S nem utolsósorban élvezetet tartogat ez a festészet: felszabadult örömmel és a belső egyensúly jóérzésével ajándékozza meg a nézőt.

GYŐRI LÁSZLÓ

A rákos visszánéz

*Elmegy a kertből,
egészen, örökre elmegy.
Siettében a kofferét elejti,
szégyenkezve
kapkodja össze a szirmait,
a kivasalt blúzt, a kis bugyit.*

*De még visszaint:
– Vigyázz a vérvonallal,
kapcsold be gondosan a koffert.
Rossz kert
a miénk, túl hamar elbocsát.
Hajtogasd össze lassan
jól az ingeid!*

Krónika

„Ajándék, hány! Csak győzzük bontani!
Célszerű az összes hemehurmi.
A karácsonyfa alól izgatag
cipők, zoknik, aligatyák omlanak,
a test megváltó újszülöttei.
A dobozt, a Mennyből az angyalét,
is fölbontjuk végül. A hang elég
hamisan zengi. [Ez az egy, anri
célhíjtan.] Azután Beethoven.
[Haszontalanul, botvégsüketen.]
Vacsora: sima kocsonya, kalács.
Szolid kés-, villakibontakozás.”
– Egy írődeák lútséges keze
másolta ezt az egészet ide

rosszmájún. De nézzétek el neki!
A kastélyt egyszer ki kell kezdeni.

Irkák

Füzetekbe írtam a verseim.
És dátumozva. Csak az volt a kín,
hogy el ne tévesszem a keltezést.
Ma sajnos egészen más emészt.
Ott volt a nap, akár Petőfinél,
s akartam látni, hogyan nődögél
a versek száma. Kék füzeteim
megvannak ma is. Akkor ez a szín
divatozott. Egy vers, az a csodarém,
a „Gyűjtsd a vasat...!” volt a fedelén,
pedig már elhagytuk ötvenhatot
is, de az a vers nem múlt el sehogy.
Hol tartunk? Csak ötvenhét elején.
Az iskolában elfogyott a szén,

és írok, írok, írok, keltezek,
nem a tökély a leglényegesebb.

Hab

Az Énre folyton Én tolul
föltartóztathatatlanul.
Nincs benne semmi új.
Az Énre folyton Én simul.
Önre is csak Ön lapul,
édes uram, édes úr.
Hogyha tetszik, hogyha nem,
hordja szüntelen.

Ma még jár-ke, bőszen él,
holnap meccset nézdegél,
bíró hülye, Fradi pfúj,
s holnapután, édes úr,
félrekúr,
de ha ledől, dombra fúj,
infarktusa új meg új,
vágya édes asszonyujj.
Hogyha tetszik, hogyha nem,
édes uram, épp ilyen.

Gyöngy kisasszony, szűz kisasszony,
kis köténye bárha karton,
szép uszálya bárha muszlin,
rég színe nem jön új szín,
kifakul.
A szívecske elgurul,
a helyébe kő nyomul,
derekára hár tolul.
Hogyha tetszik, hogyha nem,
hordja szüntelen.

Tündöklő hullámsír

*A legutolsó szárnycsapások
alkonyi óceán fölött.
Ennyi, ez maradt a létből.
Szeniemmel a győztes örök
kacérkodik. A képtelen, az érthetetlen.
Vergődő, fáradt szárnycsapások
tündöklő hullámsír fölött.*

Tengeri temetés

*Akár a kő, a vízbe hullott,
a mélybe szállt le már nyarunk.
Tengeri, néma temetés.
Állunk a parton könnytelen.
Szótlan szertartás. Hallgatunk.*

Monoton muzsika

*Sötét ősz. Komor magánzárka.
Az eső tompa koppanása.
Élettelen test zuhanása.
Üvegen hulló súlyos cseppek.
Monoton, makacs muzsika.
Valahol már dobok peregnek.*

Se fény, se kegyelem

*A szemed még él. Vallja a tó, az ég.
Átsüt az öröklét haván.
Ha kél az Esthajnal, szemembe néz.
Fáklya a nyirkos esteken.
Járatlan úton vezet fénye.
És elkísér a végtelen éjbe.
Ahol se fény. Se kegyelem.*

Indulni kell

*Szeptemberhajnal. Indulni kell.
Kongató lombok. Süllyed a nyár;
Senmibe hulló, tűnt sziget.
Szemembe villog már az út.
Vakító fényű. Késhideg.
Indulni kell. Onlik a múlt.
Túl hallgató, sötét vizek.*

KIBÉDI VARGA ÁRON

317

*Ez a beszéd a beszédé, nem a Tied:
lejárat Téged, átjár lelkedet,
becsukja.*

*Aztán meg szellőztet, titkaidat nyitogatja,
feltár, lelkedet bejáratja,
kiiíríti.*

Szavát szegi. Nélküled énekel.

320

*A levegőbe csak nullát lehet írni,
Giotto óta alszanak a hangok.*

*Elönti a kerteket a tökély mámore,
harmadnapon elvégezték a szenteket.*

*A tökéletes ábra kerestetik,
a mester végzetes szakasza,
a keringő mámor.*

*Körös-körül az eget szántják,
a levegőt tele kell írni.*

321

*Aki fél, az egészet nem ismeri,
nem otthonos a harmóniában,
haragot tenyészt, gyors naplementéket.*

*Ki felelős a félelemért?
Napja leáldozott, éjszakáit megugatják,
csak a hontalanságot ismeri.*

*Aki a haragos erdőket félti,
az most a bűvópatak fölé jár,
nem címezi meg a zöldülő leveleket.*

Megalvadva és megkövesedve*

(2.)

A szefforisziak gyanakodva hallgatták Lévi imáját az esőért. Simon úgy érezte, hogy a gyanú nemcsak Lévinek, a sorsnak is szól. Ugyanezeket a pillantásokat láttam öt esztendeje, amikor elindultam Tiberiásba. Ugyanilyen volt a halászok, a piaci árusok tekintete, a koldusé is, akivel a városkapuban találkoztam. Mintha része volna a testnek a gyanú, akár a kéz vagy a láb. Mintha rárakódott volna Lévi szájjpadlására is, károgásra emlékeztetett a hangja. Úrrá akarván lenni rajta, a magasba lökte a karját. Meghallgatták. Jajongtak. Átkozódtak. Beözönlöttek a templomba. Kitódultak a templomból.

Simon menekült a tömegből. Kóborolt a szűk utcákon. Nem talált a házak között különbséget. Nem talált a csillagok között különbséget. Nem talállok Tiberiás és Szefforisz között különbséget. Hajnalig ült a városkapunál. A koldus köpenyébe burkolódzva aludt. Virradatkor megérkezett Ruben. Simon úgy érezte, hogy távolléte öt esztendejét máris áthidalja a néhány perces együttlétük.

Ruben elmondta, hogy sokszor jött el ugyanerre a helyre. És kivel? Egyedül jöttem. Simon bizonyos volt benne, hogy nem ugyanaz a koldus ül ott, mint akit három nappal előbb a megérkezésekor látott. Habár ez a koldus is ugyanúgy dél felé fordulva várakozott, mint a másik, ugyanolyan rongyos volt a gúnyája, mind a két koldus hasonlóképpen szótlan volt, és hasonló volt az érdektelenségük is, hogy kapnak-e bárkitől alamizsnát, ám az azonosságuk ellenére is az idő különböző szakaszának voltak a tanúi. Simon abban is bizonyos volt, hogy nemcsak az elkövetkezendő napokon, de a jövő minden napján, habár más és más, ám hasonló tekintetű koldusok ülnek majd a kövek között. Vajon melyikkel találkozott Ruben, amikor egymagában jött ide?

Mintha mindketten kikaparták volna a helyüket, ahol meghitt hajnalokat és alkonyokat tölthetnek el a mindennapos porladásban, hasonlóan a gúnyáik mocskába húzódó, nem tudni, honnan érkező, hová távozó koldusokhoz, akiknek a pillantását akkor is a hátán érezte, amikor végimentek az utcákon. Újra és újra megtették együtt ezeket a sétákat, lássák minél többen, hogy egymáshoz tartoznak, megállnak, összehajolnak, mintha fontos ügyekről váltanának szót. Sűrűtő elmondanivalóik nem voltak. A lényeges elmondanivalók ideje még nem érkezett el. Simon úgy érezte, hogy az egymás gondolatainak mértéktartó és szívós megközelítése, a kölcsönös elhallgatásaikba merülő figyelem többet

* Sándor Iván készülő regényének egy fejezetét két részletben közöljük. Az első részlet az októberi számban található meg.

közöl, mint amit el tudna mondani. Ruben távoli városokba kísérte el az apját. Járt Rómában. Simon megkérdezte tőle, járt-e Türoszban. Nem. Járt-e Jeruzsálemben? Nem. Miért kérdezed? Nem tud magyarázattal szolgálni, de mintha az ilyen kérdések hozzátartoznának a múltjához. Talán nem is a múltjához, habár azért ahhoz is, de inkább a jövőjéhez. Találtam valakit, akivel tudok beszélni, gondolta, miközben szótlanul haladtak egymás mellett. Töredékek. A homokszivatag átláthatatlanságának emlékei. Láta maga előtt Türoszt fehér kupoláival. Láta Jeruzsálemet egymáshoz lapuló házaival. Mintha a múltjához tartoztak volna, holott úgy érezte, éppen hogy várnak rá. De nem kell siettetni a találkozást. Nem az idő hoz bármit közelebb. Nem az idő visz bármit távolabb. Nem az idő gyűjti össze a töredékeket. Azok építik az utat az idő romlásához.

A templomtér mögötti útkanyarulatot lódög torlaszolta el. A lábai, mintha életének utolsó másodperceiben egy felfordult bogárhoz hasonlóan kapálódzott volna, csápokként meredtek az ég felé. Alig egy órával előbb látta, amint a köves domboldalon vezető ösvényen kötőfékét fogva vonszolta a lovat egy bukda-csoló alak. Betegség, sebesülés, szomjúság gyötörhette? De az állat mintha még jobban rászorult volna arra, aki benne keresett támaszt. Két, a pusztulás határán álló, egymásba kapaszkodó vándor. Simon az összetartozásuk láttán legszívesebben megkérdezte volna a férfitől, akiből csak egy fehér köpenyt látott, hogy kije ő a lovának. Megkérdezte volna a felbukó, egyre nehezebben feltápászkodó, de azért a kötőféket nem eresztő férfit maga után vonzó állatot, hogy kije ő a gazdájának. Most a lódögre pillantva először nem gondolta, hogy ez az, ugyanis senki nem volt a közelében. Haláltusájának magányáról görcsbe merevedett lábai adtak hírt. Mintha éppen így tartozott volna hozzá, szemének kocsonyáján a zöld legyekkel, a húsig kimart véres sebeivel a város dögletéhez, ám azért mégsem egy patkány, mégiscsak egy ló. A szügyénél, mint egy nyitva felejtett csapból, még szivárgott a vér, azonnal meg is alvadt, a porban egy dögmadár alakját mintázva.

Léptek közeledtek. Két római katona érkezett. Felszólították mindkettőjüket, hogy kövessék őket. A házak ablakában fejek jelentek meg. Egykedvű pillantások. Olyanok vagyunk, mint akiktől búcsúzni kell, gondolta. Bekövetkezik megint valami elkerülhetetlen. Lépkedhetne bárki más is a két katona között. Megtörténhet ugyanez akárkivel. Lévi majd összehív tíz férfit. Elmondják a kaddist. Annyi súlya van a szefforisziak számára annak, ami most velük történik, mint Lévi szavainak. Olyannak látnak bennünket, mint akik már nem is léteznek. Mit mondjanak egymásnak? Mit lehet egyáltalán mondani? Ezt olvasta ki Ruben tekintetéből. Új vonásokat látott az arcán: fakéreghez lett hasonló a bőre. Sem aggodalom, sem érdeklődés. Az utánuk pillantó emberek közönyét fedezte fel Rubenen. Látja ugyanezt rajtam is?

Kétségtelenül a dög egykori lovasa feküdt a helyőrség omladozó fallal körülvett udvarán. Az állatéhoz hasonlóan szivárgott a vére. Szeme körül gyülekeztek a zöld legyek. A helyőrség századosának a tekintete olyan tétova volt, habár a forró délutánban jártak, mintha most verték volna fel az álmából. Mezítelen felsőtesttel guggolt a halott mellett. Nem volt idősebb Rubennél. Végre felállt. Öt szót ismétel meg többször. A kiejtése kétségtelenné tette, hogy nem érti a szavakat. Minden ellentétben volt egymással, a szó és a beszéd, a kimondás és a

megértés. Az őrség sietős felsorakozása és a holttestet takaró árnyék lassú meghosszabbodása. A százados felsőteste vörösre égve fénylett, mintha olajjal kente volna be a bőrét. Elismételte újra az öt szót. Nem képes megkülönböztetni, hogy a hangzások a számára ismeretlen nyelven elmondott szavak kiejtéséhez, vagy a futár hörgéséhez tartoznak hozzá, gondolta Simon. Anélkül, hogy tudomása volna róla, úgy szólal meg, mintha maga is haldokolna. Feltűnt, hogy miközben eszelősen ismétli az öt szót, ügyel rá, hogy a katonái ne hallhassák meg, amit mond. Intett. Több ajtó tárult fel, több folyosót kereszteztek. A százados a hálókamrájába vezette őket. Ruben leülhetett egy állatbőrrel takart padra. Kérte a századost, hogy lassan ismétlje el az öt szót. Simon felismerte az eltorzítottan kiejtett arameus szavakat. Ruben arcvonásairól leolvasta, hogy ő is, de mielőtt fordított volna, beszélgetésbe kezdett. A százados Ruben apja felől érdeklődött. Ruben megemlítette, hogy kikkel találkoztak, amikor egy évvel korábban Rómában jártak. Mint a halászok és a becsüsök, gondolta Simon. Értik egymást. Nem a szavaik, ők értik egymást a szavaik mögött. A százados azt mondta, hogy Jehuda Hanaszit nagyra becsülik Rómában. Azt nem tudja, miért, a katonák sorsa a be nem avatottság. Ruben azt felelte, hogy tapasztalta a megbecsülést. Vendéglátóik nem vették zokon, hogy az apja nem haladt át a Titus emlékére emelt diadalív alatt, amelyen a lerombolt szentély kincseinek reliefjei is láthatóak. Végre elérkezettnek látta az időt, hogy lefordítsa a damaszkuszi futár szavait. Tartományok. Légiók. Szövetség. Zendülés. Hajnal. A százados elismételte a latin szavakat. Nem nézett Simonra, Simon mégis úgy érezte, fürkészi őt. Mintha nem az alacsony mennyezetű helyiségben álltak volna, hanem tágas tér-ségen, tömegben.

Hajnalban megölték a századost. Hajnalban ölték meg öt esztendővel előbb, amikor Simon már tájékozódni tudott Tiberiás utcáin, Caracallát, az új császárt Rómában. Hajnalban ejtették fogságba a zendülők három évvel később, amikor Simon a Genezáreti-tóra járt a halászokkal, Macrinust, az új császárt. Azon a hajnalon támadtak rá Heliogabalusra, a következő császárra, amelyiken a szeforiszsi helyőrség századosát hat döfés érte. Egybecsúsztak a hajnalok, az alkonyok és az éjszakák, amikor karddal választottak, nem az idő munkálkodott, hanem a fegyverek, nem a nap állása volt meghatározó, hanem a légióparancsnokok döntése; futárok hajszolták halálra lovaikat az ösvényeken, futárok alkudtak hajósokkal a kikötőkben, futárok holttestét lepték el a döglegyek, futárok latinul, görögül, arameusul kimondott utolsó szavaiból próbálták rekonstruálni a hajnalra már a futárok hulláival együtt sietve gödrökbe hányt helyőrségparancsnokok az üzeneteket; a vér mintha nem is a ledöfött futárok, katonák, helytartók, császárok, nem is a leterített állatok és emberek testéből fröcskölt volna, hanem egy, a világot jelentő sebből; a törvényhozás csarnokai üresek voltak, a terek kiürültek, az emberek tekintete érzéketlen volt, s a hatalmas sebből tócsává terjedő vér megalvadva és megkövesedve porladni kezdett, hasonlóképpen a földhöz, a kövekhez és a szavakhoz.

Azon a hajnalon, amelyen a századost megölték, Simon kiáltást hallott. Nem tudta, hogy kiét. Nem is kutatta a hang forrását. A napjai részének tekintette. Nemcsak a veszélyeztetettség, de a mindent az enyészetnek átadó események beszédeként. Nem távoli kiáltás volt, ami eljutott hozzá azon a hajnalon. Mintha

az ő hangja lett volna, kifejeződéseként a roncsvilágnak, amelyet az emlékeire, az érzéseire, Lévi parancsolataira, Ruben tekintetére, a mindent átjáró elszáradás nyomán végbemenő porladás látványára, a koldusok arcvonásaira feleletként barkácsolt össze. A hang az időt is jelentette, oly hosszan szólt, hogy már azt sem tudta, az övé-e vagy másé. Összecsúszott az, ami eltöltötte, azzal, ami kívül történt. Letekintett a házakra. Letekintett az utcákra, a városkapura. Az én városom, gondolta. Nincs különbség abban, ami bennem történik, és abban, ami odakint.

Akkor már úton voltak a Tiberiásból induló halászok, akiknek a szekere, amikor a nap már a tenger felé távolodott, végigzörgött a városon, és berontott Lévi házának udvarára. A bakon ülő fiú úgy hajszolta a lovakat, hogy a porfelhő mindent elborított. A megérkezés elháríthatatlan támadás volt. Akárha egy harci szekér váгна utat a többinek, meghódítva és elborítva minden keréknyomot.

Simon a két halász nevét sem tudta. Nem azért, mintha feledésbe merült volna a nevük. Hálójavítás, kihajózás, merítés. De nevek sohasem kerültek említésre. Az ő neve sem. Nem hangzottak el kérdések, feleletek. A megnevezéseket nem övezte bizalom. Mintha csak akadályok lettek volna. Így hát a két névre sem emlékezett, csak a háló bőrt felsebző bemélyedésére a tenyerében. A víz szabad zúgására. A karizmok elernyedésére, miközben a teli hálókat behúzták. A bot suhintására, amit a piacon felfogott a lovakat hajtó fiú, aki kérte, hogy ne ültessék őt mellé, mert a szótlanságától elalszik, s aki most a testvére kíséretében lekászálódott a szekérről. Simon az udvaron állva ugyanazt a mindent elárasztó bűzt érezte, ami a dögszállítmánnyal úszott. Mintha még mindig Tiberiás piacán álltak volna.

Az idősebb fivér vászonzacskót adott át Lévinek. Lévi megrázta a zacskót. Ötven zuzt számolt le. Simonra pillantott. Szigorú tekintettel. Ellágyult tekintettel. Simon tudta, hogy mit jelent a szerény ötven zuz. Tudta, hogy mit jelent Lévi átható és gyengéd pillantása. Lévi apjaként rendelkezhet a sorsáról. A fivérek a földig hajoltak Lévi előtt. Lévi kiterjesztette karjait, a sasszárnyak felrepültek. Simon nem fordította el a tekintetét. Alanyból most leszek tárgy, amiként már annyiszor. Hallotta: a ház és a birtok az ősök öröksége, de az Örökkévalótól van a választott asszony. Lévi folytatta: akinek nincs felesége, híján van az örömmek, az áldásnak és a boldogságnak, és híján van a békének. A két fivér újra meghajolt. Lévi kiment az udvarra. A kiszáradó datolyafáról leszakított egy összeaszott gyümölcsöt, átadta az idősebb fivérnek. Egyikük sem nézett Simonra. A ház előtt elhaladt az őrjárat. Simon hátrált, beleütközött a szoba falába. Lévi megkérdezte, jó lesz-e, ha Rubent kéri fel megbízottnak a jegyesség megkötéséhez? A fivérek bólintottak. Mindaz, ami Simont jelentette, ráruházódott Rubenre. Nem bánta. Sötétedett. Lévi gyertyát gyújtott. Az udvar üres volt, de a száguldó szekér zörgése még hallatszott. A lejtős úton sziklakövek gördültek alá, ahogy a kerekek utat vájtak. A dögszag, mint súlyos és tapintható lelet, ott maradt.

Simon látta magát, amint elindulva a városkapuhoz belép a saját történetébe. Hálás volt Lévinek, amiért Rubent választotta megbízottnak. Hálás volt Rubennek, amiért a törvényeket követve elment Tiberiásba, a halász házába. Lényem felét ráruháztam. Befogadta, képviseli. Nem kell egyetlen szót sem szólnom,

megtalálja helyettem a szavakat. Annak a súlyát sem kell magamra vennem, hogy átadjak egy perutát, kimondjam a fogadalmat. Megíródott egy történet, ami nem az övé, habár szereplő benne. Ült a városkapuban. A kőoszlopokon a feliratok olvashatatlanok voltak. Úgy érezte, hogy habár mozdulatlanul várakozik, mégis folytatódnak a mások által írt elbeszélésben az élete eseményei. Lévi mindennap megismételte, amit a halászok előtt mondott: az Örökkévalótól van a választott asszony. Simon mindennap emlékezett arra, amit Ruben mondott, mikor az ő nevében elindult Tiberiásba, nincs nagyobb szabadság a lélek számára, mint választani az elhivatottak között. Arra gondolt, hogy ha egyáltalán bizonyos valamiben, az mindössze a saját nemtudása. Olyan erővel tört rá ez az érzés, mintha vihar rázta volna meg. Egy arcot fedezett fel, olyan közel, hogy felismerhetetlenek voltak a vonásai, miközben hallotta a szavakat: és várták a választ a bölcstől. Az belekezdett. Egy történetet akart elmondani a bölcsről, akitől választ vártak, ám amikor belekezdett, elfelejtette a történetet, amit egy bölcsről akart elmondani, aki amikor belekezdett egy történetbe, elakadt, mert elfelejtette azt, s így nem tudta elmondani a történetet arról a bölcsről, aki elfelejtette annak a történetét, aki amikor felelni akart a kérdésekre, szótlán maradt, mert elfelejtette azt, amit arról az emberről próbált elmondani, aki elfelejtette a történetét. Ám a történet nem tudása így végül is éppen a nemtudás megismérése lett. Simon azt sem tudta, kitől hallotta, talán még az apjától, talán mástól, de úgy érezte, a tanácsalansága felismerése könnyít a sorsán.

Ruben visszaérkezett. Elmondta, hogy a lány apja elállt a kétszáz ezüstartól. A lányról nem beszéltek. Lévi is csak arra szorítkozott, miután Rubent végighallgatta, hogy elismételje a törvényeket, amelyek szerint az Örökkévalónak tetsző útnak tekintette az utat és a visszaérkezést. Az esküvőn nem voltak cédrusfából faragott oszlopok, hogy a baldachint tartsák. Nem volt zenész, nem szórtak szét diót és mandulát. A diófák már régen kiszáradtak, a mandulafák nemcsak termést, de leveleket sem hoztak. Ne állj bosszút! Ne gyűlölj! Ne tarts haragot! Lévi többször megismételte a parancsolatokat. A halászok szigorú tekintettel az eget nézték. Simon nem pillantott a menyasszonyra. A menyasszony nem pillantott Simonra. A kelyhet, amelyet azért kellett eltörni, hogy ne legyen zavartalan a vigadozás, hiszen nem lehet zavartalannak tekinteni az életet, Ruben törte el. Simon és Ráchel felszedték a cserepeket. Nem szólították még meg egymást. Simon arra sem emlékezett, hogy a tó partján már találkoztak volna. A kehely cserepeivel a kezében végigtekintett az egybegyűlteken. Arra sem tudott visszaemlékezni, hogy közülük bárkivel valaha szót váltott volna. A forró szél meglebentette a foszló imakendőket. A tekintetek nem fejezték ki sem a befogadást, sem a távoltage. Ráchel egy cserépdarabbal a kezében mintha Simon tekintetében próbált volna megkapaszkodni. Simon szerette volna a tudtára adni: nem érzi magát alkalmasnak rá, hogy támaszt nyújtson. Ráchel pillantása mindenestre őt, a be nem fogadottat így befogadóvá avatta. Nem tapasztalta még, hogy Ruben érzésein kívül ilyen fogékony más ember érzéseire. Később feltette magának a kérdést: miképpen lehet többes számban érezni azt, amit addig érzett. Magamban vagyok. Nem mondhatom, hogy Ráchel pillantása nyomán úgy érzem: ezentúl magunkban leszünk. Az ilyen szavakban föloldhatatlan ellentmondás van. De csak a szavakban, az érzésben nem. Nem beszélhetek arról, ami

eltölt úgy, hogy külön-külön mindketten magunkban vagyunk, de azt sem mondhatom, hogy együtt vagyunk egyedül, még azt sem, hogy én ugyanúgy, mint eddig. Álmaiban többé nem találkozott senkivel. Az apjával sem. Lévível sem. Porfelhő. Pára. Szél. Forróság. Eltakarások. A dögszag és a vízpára egymásba keveredése.

Ráchel a gerendákkal fedett belső udvar egyik zugában akart hálni. Lévi ráparancsolt, hogy költözzön Simon hálókamrájába, mert elterjed a hír, hogy meg kívánja tartóztatni magát tőle, ami ellenszegülést jelent a parancsolatoknak. Simon nem a számára ismeretlen kéjt kívánta, hanem azt az érzést, amelyben egyszerűen veszik birtokba egymást, ő az örömet, s az öröm, mint egy társ, őt. Hete-kig nem érintették meg a másikat. Végre, amikor az ágyéka fájdalma egy másik ágyék fájdalmával azonosult, rémület töltötte el, mert meghallotta a saját kiáltását. De a kiáltás belül hangzott, és remélte, hogy nem hallható. A hangok utazása mindenesetre véget nem érő volt, amíg csak a fülére tapasztott másik szájból, mintha a benne elhangzóhoz akart volna csatlakozni, igen, mintha Ráchel párbeszédbe akart volna kezdeni vele, meg nem hallotta volna a két szót, amelytől mintha az egész teste áradt volna az ágyékán át a másik testbe.

Törődj magaddal. Ezt a két szót hallotta ezután mindig, akkor is, amikor Ráchel már nem ismételte meg, ám ugyanolyan lemondással épített testében utat az ő számára, mint az első közös éjszakájukon. Mintha Ráchel ennek a két szónak az alázatába burkolta volna az övét meghaladó ismereteit. Ez a tudás azonban nem az örömszerzésben való járatosságára, hanem titokra utalt.

Az idő lelassulásának tapasztalata is új élmény volt. Mintha Ráchel jelenlétével, a lépteihez igazított lépteivel, a szavak nélküli összehangolódásukkal, a városkapuhoz vezető közös útjaikkal telítettebbé váltak volna a napok. Ez a sűrűsödés, amely talán éppen azért, mert nélkülözte a szavakat, lelassította Simon számára a napok pergését. Elidőzött egy közös mozdulat örömeiben, a kimondás nélkül is közösnek érzett felismerésekben. Ilyenkor Ráchel arcára mintha mosoly kúszott volna, de amikor megpróbált közelebb jutni a változó tekintethez, magát a mosolyt sohasem látta. Mégis érezte, és az érzés vele maradt akkor is, amikor nem voltak egymás közelében, mert Ráchel, Lévi utasításait követve, a házat és a templomot takarította. Simon ilyenkor a szertartásokat készítette elő, vagy – ugyancsak Lévi utasításai szerint – a város lakóit kereste fel, hogy hírt vigyen a Szanhedrin hiányában most már kizárólag Lévitől származó törvények betartási kötelezettségeiről. A szefforisziak némán végighallgatták, aztán folytatták az életüket úgy, ahogy annak előtte, hol követve, hol megszegve a parancsolatokat.

Vajon nem magam voltam mindig az oka annak, hogy a mások közeledése elakadt? Ruben át tudott törni egy falat. Lehet, hogy a falat én magam emeltem? Ugyanoda jutott vissza, ahonnan elindult. Ha mások számára ismeretlenek azok az érzések, amelyek őt eltöltik, akkor azért, ha nem teljesen ismeretlenek, csak éppen nem tudják magukat a szavakban megmutatni, akkor azért marad meg közte és a többiek között a távolság. Visszagondolt Ráchel testvéreinek a szótlanságára. A kemény arcvonásaikra, a megközelíthetetlenségükre. Visszagondolt a közös mozdulataikra, hálójavítás közben. Mindig csak az elvadultságukat érezte. Holott talán őt tekintették elvadultnak. Lelkiismeret-furdalás gyötörte. Szerette volna elmondani Ráchelnek, de nem volt rá képes.

Álmában látta a testvéreket. Üldöztek valakit? Vagy őket üldözték? Olyan homok, amilyent futás közben a mezítelen lábuk kavart fel, nem volt Tiberiásban. Látszott a verítékben úszó hátuk és tarkójuk. Fölrohantak egy homokdombra, miközben térdig belésüppedtek, s lefelé már csak vánszorogni tudtak. Simont álmában megcsapta a leheletük. Olyan szaga volt, mint a döghalrakománynak. Elborította a lihegés és a bűzfelhő. A testvérek nem menekültek. Elölük futott egy alak. Először önmagára ismert benne. Aztán látta, hogy Ráchel a menekülő. A sivatagi homokot sziklák váltották fel. A két üldöző utolérte Ráchelt, leszaggatták a ruháit, a sziklák közé lökték. Simon úgy érezte, hogy a lihegésük hangosabb, mint az ő ordítása, miközben maguk alá gyűrik Ráchel homoktól érdes, kirepedt bőrének testét. A saját ordításától ébredt fel. Csend volt. Ráchel egyenletes lélegzéssel aludt mellette. Felöltözött, kiment az udvarra.

Ráchel reggel látta, hogy Simon összehúzódkodva, mintha vihar elől keresne menedéket, ül egy kövön. Látta rajta, hogy szeretne mondani valamit, de nem képes rá, hogy megszólaljon. Leült mellé. Közös élményük volt a szótlan-ság. Megszövődött a háló, kifogható lett a nappalokból is, az éjszakákból is, a gondolataikból, az álmaikból is az, ami együttesen volt az övék, anélkül hogy nevet találtak volna a közös zsákmányra.

Simon naponta végigment a városkapuhoz vezető, kagylózúzalékkal teli úton. Már a szekerek kerekei sem hagytak jelet, mert a szárazság olyan keménnyé kovácsolta a talajt, mintha a házak bazalthegyre és nem valaha gazdag termőtalajra épültek volna. A saját lábnyomai nem vezették, de most úgy érezte, azon az úton jár, amelyik az övé. A roskadozó városkapu a közeledések és távolodások találkozáspontjaként az élete színtere lett. Azok, akik a házaik lefüggönyözött ablakai mögül a szefforisziak szokásai szerint minden alkonyatkor próbálták meglesni a szomszédaikat, vagy hajnalonként próbálták ugyanúgy megtudni, hogy ki érkezik, ki távozik a városból, napjában kétszer is láthatták, amint a városkapuhoz érkezik, s amint a romoktól távozik. Miről beszélget a koldusokkal? Abban sem voltak bizonyosak, hogy beszélget velük. Nehéz volt elképzelni, hogy szótlanul üldögél közöttük. Holott szótlanul üldögélt. Az egyik végre megszólította. Ez a koldus hetekig várakozott, szokásos helyét egy másikkal váltva, majd átadva egy újonnan jöttnek. Nem beszélt sem elődjével, sem követőjével sohasem, mégis olyan határozott és kidolgozott mozdulatokkal ment végbe a helycsere, mint a begyakorolt őrsváltás. Ez a koldus időnként visszatért. Simon azt gondolta, hogy azért szólítja meg, mert ruházata alapján őt is koldusnak tekinti. Nem tiltakozott volna ez ellen sem. Végére is az omladozó kapu körzete ugyanúgy az élethelyszíne lett, mint a koldusoknak.

Azon mégis meglepődött, hogy a koldus megkérdezte tőle, járt-e már Jeruzsálemben. Sohasem. És jártál-e Türoszban? Magával vitte a koldus kérdéseit. Hajnalban újra kisietett a városkapuhoz. A koldus helyén már egy másik ült. Simon attól a naptól kezdve a szokásosnál valamivel korábban tette meg az utat Lévi házától a városkapuig. Visszajön, gondolta. Mindig visszajött eddig is. Meg kell érkeznie. Nem telt el sok idő, ott találta a koldust. Leült mellé. Nem készült arra, hogy kérdéseket tegyen fel. Önmagát is meglepte, hogy számonkérő volt a hangja. Azt kérdezte a koldustól, hogy vajon ő járt-e Jeruzsálemben. Ugyan, hogy jutottam volna el odáig? Akkor talán a másik irányba, Türosz felé

indultál. Arra, hogy odaérjek, még kevesebb esélyem lett volna. Akkor miért vártad volna el tőlem, hogy megtegyem ezt az utat? A koldus intett, de nem Simonnak. Láttá már máskor is az érkező koldust. Láttá már mindkettőt ugyanazon a helyen, de együtt még soha nem látta őket. A fiatalabb intésére az érkező leült melléjük. Lihegve a kaptatón megtett úttól azt mondta, annak a városnak a kapujában, ahol korábban koldult, tették fel neki a kérdést, amit ő megismételt. Simon előtt megjelent a nemcsak a szefforiszi kapuromtól semmiben sem különböző másik kapu, megjelent Tiberiás, valamint más városok kapuja is a rongyos, mezítlábas, egymásra hasonlító koldusokkal. A helyszínek mintha üzenni is tudtak volna egymásnak, ugyanazt ismételve meg és erősítve föl, ami a koldus szájából elhangzott. S mindezt, mondta a koldus, attól hallotta, akinek a helyét korábban átvette és nemrégiben átadta, az pedig ugyancsak hallotta valakitől, aki a kérdést maga is ismételte, a szavakat így adták tovább az időnek, ha nem is a kezdeteihez, de mindenesetre az ifjúságához kapcsolódva.

Simon figyelmét felkeltette, hogy a koldus az idő ifjúságáról beszél. Mintha az idő természetéhez hozzátartoznának olyan tulajdonságok, amelyeket a járatlanság, a tapasztaltság, a meggondolatlanság vagy a bölcsesség megnevezésével lehetne megközelíteni. Akárha látni és okulni, netán feledni és vétkezni tudna az idő. Mintha e természetét nem éppen az határozná meg, gondolta, hogy nem más, mint valami szerszám, amivel bánni lehet, mintha nem éppen a folyamatos használhatósága fosztaná meg attól, hogy kezdete és vége, ifjúsága vagy öregkora lehessen.

A kőoszlop mellé telepedő koldus megismételte a kérdést, amit már a másik is feltett. Mintha az időnek valóban lett volna ifjúsága és azóta foglalkoztatták volna a városkapuhoz érkezett őseit, az ősök fiait és a fiúk gyermekeit az olyan események, amelyek Rabbi Méirt is, amikor apjához fordult, hogy ugyanis járt-e Türoszban és Jeruzsálemben. Néhány szónál nem mondtak többet. Simon sem válaszolt néhány szónál többet. A városban mégis elterjedt, hogy a koldusok, akik annak előtte soha nem szólítottak meg senkit, a ritkán osztott alamizsnát is hangtalanul fogadták el, Simonnal beszédbe elegyednek.

Lévi felkereste a legöregebb férfiakat. Végighallgatta őket. Hazaérkezve magához intette Simont. Okkerszínű volt az alkonyat, s ez homokvihar közeledtét sejtette. Az emberek a házakba húzódtak, eltorlaszolták a réseket. Az Örökkévaló megtorolja a bűnt, kezdte Lévi. Az Örökkévaló hosszantűrő és megbocsátó. Ezt Elijáhún keresztül már az idő fiatal korában megüzente. Amikor Aháb király eltántorodott az Örökkévalótól és pogány feleséget választott magának, a föníciai király lányát, amikor Izebel, a királyné bálványszobrokat emelt Izrael fővárosában, Somronban, a gileádi Tibbiből való Elijáhú szembeszállt Ahábbal és szárazságot jövendölt az Örökkévaló büntetéseként. Amikor égő áldozata választ nyert, a felhívására a nép megölte Báál papjait. Az Örökkévaló meg is torolta a bűnt, de hosszantűrő és megbocsátó is volt, mert Elijáhú imájára esővel válaszolt. Elijáhú felkereste a kis falvakat. Átkot mondott a királyra, amiért Türoszból választott idegen feleséget. Átkot mondott a király lányára, Ataljára, amiért apja anélkül adta hozzá Júda királyának fiához, hogy elment volna a jeruzsálemi szentélybe. Szörnyű véget jósolt Ahábnak, amiért megszegte a parancsolatokat. Pusztává teszem a családot. Aki a városban hal meg közülük, ku-

tyák falják majd fel. Akit a mezőn ér utol a halál, az ég madarai tépik szét. Akárhogyan is történt, Elijáhu és tanítványai kiirtották a bálványokat Izraelből. Az Örökkévaló pedig megbocsátott az eltévelyedőknek. A kérdés tehát maga a válasz, csak nyitott szívvel és nyitott füllel kell az Örökkévalóra hallgatnod.

Simon még azon az éjszakán elment a városkapuhoz. Az idősebbik koldus ébren ült a kőhalmon. A csillagok elborították az eget. Lila színű volt a tenger fölött a horizont. Simon úgy érezte, hogy az ablakok mögül kíváncsi tekintetek követik. A koldus készséges volt. A csillagtenger nyugalmas fényében látható volt a tekintete, nem úgy, mint a nappali porfelhőben. Elmondta: hallotta, hogy Elijáhu azért felismerhetetlen, mert az Örökkévaló törvényeit hordozza és az Örökkévaló maga láthatatlan. Elmondta: beszélik, hogy Izraelre Izebel, a föníciai uralkodó lánya hozta a pusztulást. Azt is, hogy a jeruzsálemi szentélybe emiatt nem engedték be Aháb királyt, amikor a lányát feleségül vitte Júdea királyának fiához.

Simon a következő éjszakán is kiment a kapuhoz. Most a fiatalabb koldust találta a kövek között. A csillagok ugyanúgy ragyogtak, mint az előző éjszakán. A koldus tekintete ugyanolyan jól látható volt, amiként a másiké. Igaz, mondta, beszéltek, hogy Aháb király istenfélő ember volt. Beszéltek, hogy Izrael felvirágozott az uralkodása alatt, mert a föníciaiakkal kötött szövetsége megerősítette az országot. Beszéltek azt is, hogy az erejéből részeltetni akarta Júdát is, s ezért adta lányát a Jeruzsálemben élő Jorám fiához.

Simon reggelig ült a városkapuban. Mintha én magam is egy koldus lennék, aki a helyét keresi. Elindult Jehuda Hanaszi háza felé. Most nem érezte magán a figyelő tekinteteket. Elvegyült a piacra igyekvők között. Rubent a hátsó udvaron találta az állatoknál. Néhány szóval értésére adta jövedele célját. Ruben azt mondta, hogy az apja úton van, nem tudja, Damaszkuszban jár-e vagy Rómában, munkában van, ez bizonyos. Megnézhetik, hogy talál-e Simon valamilyen útmutatást a tekercsein. Jehuda Hanaszi háza tágas volt. Négy szobából és egy fürdőhelyiségből állt az alsó szint, még két szoba volt a felső szinten. Egy konyha nem messze a bejáratától, egy a nyitott hátsó udvarban. A két felső szobát betöltötték a tekercsek, átkötve a polcokon, padokon és hosszú asztalokon. Egnémelyik lecsúszott a padlóra. Ruben átlépett rajtuk, bármennyire is vigyázott, rátaposott némelyikre. Simon megismételte a kérdéseit. Ruben rögtön a második szobába vezette és a legfelső polcra mutatott. Mintha egyszerre nagyon sokan akartak volna megszólalni és a hangzavar nemcsak a szobát töltötte volna be, de őt is maga alá temette volna, Simon úgy érezte, hogy belevész a tekercshalomba. Estig olvastak. Mintha már azt is olvasta volna, hogy olvas. Elolvasta a feljegyzésekben Lévi előző este elmondott szavait. Megtalálta a leírások között mindazt, amit a koldusoktól hallott. Jehuda Hanaszi még tucatnyi másik koldust is végighallgatott és azoknak a szavait is lejegyezte, és több, Szamáriában élő rabbit is megkérdezett. Volt, aki szerint Elijáhu mentette meg az Örökkévaló parancsolatait és üzte el a bálványokat. Volt, aki szerint Aháb mentette meg a népet azzal, hogy szövetséget kötött házassága révén Föníciával az asszírok hódításával szemben. Volt, aki szerint Izebel gyűlölte Elijáhut, mások viszont úgy emlékeztek arra, amit hallottak, hogy Elijáhu eltúlozta a bálványimádók számát és a királyi család kiátkozásával meggyengítette az asszírok elleni szövetséget. Elijá-

hú az Örökkévaló megtorló kezét képviselte. Elijáhú nem volt hosszantűró és megbocsátó, mint az Örökkévaló. Az Idegen a nép elvesztésének legfőbb okozója. Az Idegen a nép erejének a gyarapítója.

Simon olvasott. A nap besütött a szobába. Úgy érezte, hogy minden végigolvasott tekercs egy porréteg, amely elfedi a másikat, s mire az olvasás végére ér, őt is betemeti az, amit olvasott. Talált egy tekercset, amelyen csak Lévi szavai voltak. Egy másikon megtalálta Rabbi Méir szavait. A koldusok még nem ismert történeteit olvasva úgy érezte, hogy megelőzik, Rabbi Méir szavait olvasva úgy érezte, hogy a nyomában vannak a betűk. Talált egy tekercset, amelyen Rabbi Méir kérdése héber, arameus, görög és latin nyelven is le volt írva. De csak a két kérdés: járt-e Elijáhú Türoszban? Járt-e Jeruzsálemben? Simon feje zúgott. A zúgásból kihallatszottak az idősebb koldus szavai, amelyekkel mintha Rabbi Méir szavait ismételte volna meg, de hozzá intézve. Türoszból Aháb király felesége érkezett Somriba, Jeruzsálemből Aháb király veje érkezett Somriba. Simon kábultan az olvasástól és verejtékezve a nap sugarainak a falakat is áthevítő melegében, Jehuda Hanaszi tekercseinek tengerétől elárasztva úgy érezte, hogy mindenhol járt, ahol csak a sorok értelmét érdemes volt kutatnia. Megerősödött benne annak a tudata, ami már a jesivában is eltöltötte, hogy Lévi igehirdetése csak egyetlen igehirdetés a megszámlálhatatlan között, s a koldusok emlékei, mint sietős patakok, hatalmas emlékfolyam áradatában sodródniak tovább. Tudta már, hogy nemcsak ő, de mások sem képesek felelni arra a kérdésre, amit Rabbi Méir feltett, s amely kérdés mindaddig a legfontosabb volt a számára, amiként Rabbi Méirnek a haláláig a legfontosabb kérdése maradt. Tudta, hogy bármit ír le, akár szembenállásként azzal, hogy Lévi kizárólagosnak tekinti magát, el fognak veszni az ő sorai is Jehuda tekercstengerében, amiként a mások sorai is elborítják egymást. Az a sejtés élt benne, hogy ez az elveszés meggátolhatatlan, és amikor majd megtörténik, akkor ő is eltűnik a soraival együtt, hiszen számára az élete és az, amit feljegyzett, megegyezett egymással. Igen, ő és a sorai elválaszthatatlanok voltak. De, s ezt is be kellett látnia, ugyanezt jelentették Lévi számára Lévi szavai, ugyanezt Jehuda számára is az, amit ő jegyzett fel. Amikor Simon a fájdalmas különbözőség és a meg nem szüntethető távolság ellenére, amely Lévitől is, Jehudától is eltávolította, abban, ami a számára a legfontosabb volt, az élete és a feljegyzései megfelelésében megpillantotta az azonosítást, elbúcsúzott Rubentől, elhagyta Jehuda házáat. Hazatért. Többé nem vette elő az írószerszámain. Nem vette elő az üresen hagyott tekercseit.

Bejárta a várost. Mindenfelé megörökítésre méltó eseményeket fedezett fel, ám mégsem jegyzett fel semmit, hisz érezte, várnia kell, amíg nem tudja nem megtenni, hogy ne vegye újra elő az írószerszámain. Úgy érezte, hogy a sok figyelemre méltó esemény látványával és szereplőivel egyszer már találkozott, talán fel is jegyezte akkor a benyomásait, tehát csak ismételhette magát, amit méltatlannak tartott. Kérdéseket azért mégis feltett önmagának, és közben átélte újra az apjával töltött estéket, a Rabbi Méirrel töltött órákat. A kérdések különböztek attól, amit a város lakóitól hallott, amikor az utcán vagy a piacon mint Lévi fogadott fiát megszólították. Lehet-e? Szükséges-e? Mi végre? És akkor mi történik? Továbbra is ezek voltak a szefforisziak kérdései, ezeket üzenték a porban növekvő, már a házak alsó részét elborító kagylóhalmok, a falakba préselő-

dő szőlővesszők, a kutyák kikaparta ősi csontokkal borított udvarok. Simont kérdései is elválasztották mindenkitől, habár ennek nem adta jelét, mert csak önmagának tette fel a kérdéseket, többnyire Ráchel társaságában. Előhívó jelenlét volt Ráchel jelenléte. Nem mintha válaszolt volna. Éppen azért, mert szótlan maradt. Ezzel a csönddel, amely egyszerre jelenlét és visszahúzódás volt, avatta Ráchel alkalmassá magát, hogy Simon zavartalanul visszatérjen gyermekora meghitt érzéseihez és mintha apja felhívására fogalmazná meg önmagának a kérdéseit, amelyek megválaszolhatatlanságuk ellenére, sőt talán éppen azért, szerszámok lettek, amelyekkel lakható helyet tisztogatott ki a maga számára. Ráchel számára is.

Váratlanul zúdult le az eső. Lévi azonnal a templomba sietett. Habár kiáltozó fohászai mindig betöltötték az épület kongó ürességét, s a nyitott ajtón kisüvítve hallhatóak voltak még a távolabbi házakban is, most suttogva imádkozott. Ezúttal meghittség volt a szavak dallamában. A meghittség mélyén el nem titkolt diadalérzés. Lévi az Örökkévalóval beszélgetett. Megköszönte a bizalmat. Megköszönte az adományt. Megköszönte a jövőt.

Az eső elállt. A föld beszívta a nedvességet. Mintha semmi sem történt volna odakünt. Lévi erről nem vett tudomást. Hajnalig imádkozott. Mikor befejezte, Simonhoz fordult. Rabbi Jehuda szerint az előimádkozónak kell könnyörögni az esőért. De Rabbi Jehuda azt is hirdeti, hogy a második imádkozónak kell inkább könnyörögni. Ezek egymással ellentétes törvények. Sem előimádkozó nem voltam, sem második nem voltam. Egyszerűen megszólítottam az Örökkévalót, aki bizalmáról biztosított. Nem az esőért imádkoztam. Az Örökkévaló bizalmaért imádkoztam. Az majd meghozza újra az esőt, ha úgy látja, hogy méltóak vagyunk rá.

Visszavonult a szobájába. Felszólította Simont, hogy kövesse. Leültek. Hallgattak. Egy idő után Lévi azt mondta, hogy össze kívánja hívni a Szanhedrin ülését. Új törvényeket kíván hirdetni. Simonra vár a feladat, hogy a törvényeket feljegyezze, a megtartásukat figyelemmel kísérje. Simon érezte, hogy Lévi a hallgatását főhajtásnak tekinti, ezért tudtára adta, hogy félretette írószerszámaikat, tekercseit, s amíg töprengéseiben nem jut eredményre, nem szeretné azokat elővenni. Az volt a benyomása, hogy Lévi nemcsak nem érti azt, amit mond, de meg sem hallotta. Kezét Simon feje fölé emelve megáldotta. Egyértelműek az Örökkévalót szolgáló érzések, egyértelműek a szavak és a törvények, mondta. Ne feledd, aki sok kérdést tesz fel és sok válaszra hajlamos, az összezavarja a kérdéseket és a feleleteket. A törvényeket is, amiként Rabbi Jehuda. Nincs kétféle parancsolat. Ha majd te lépsz az örökömbé, áldásnál sohasem emelheted a homlokodnál magasabbra a kezedet. Rabbi Jehuda ugyan azt tanítja, hogy ez megtehető és Áronra hivatkozik, aki magasra emelt kezekkel áldotta meg a népet. De írva vagyon, hogy csak a homlokodig emeld a kezed. Erre azért emlékeztetlek, mert a békesség érdekében én is elfogadtam Rabbi Jehuda felfogását. Vétkeztem. A mindennapi áldozat rendje szerint ha a homlokodig emeled a kezed, a hívők leborulnak előtted. Ha magasabbra emeled, gyámkodásnak tekintik és eltávolodnak tőled. Okulj az én vétkeimből. Lásd, hová jutott Szefforisz, amiért egyezséget próbáltam kötni Rabbi Jehuda tanításaival. Ha követed a törvény szavait, majd meghallod a kürtöket is. Ó, bár csak tetszenék az Örökkévalónak a Te imád.

Simon mindent elmondott Ráchelnek. Ráchel nem felelte azt, hogy érti őt, nem felelte azt, hogy nem érti. Ültek a hátsó udvarban egy cédrusgerendákból készített padon. Ráchel egészen közel húzódott hozzá, rátette a kezét a kezére. A déli szél behordta a homokot a köves és kagylózúzalékkal borított udvarra. Olyan sokáig ültek egymás mellett, kiszolgáltatva a forróságnak és a szélnek, hogy a lábukat ellepte a zúzalék. Simon arra gondolt, hogy ha most felállnának és elmennének, a nyomaik ott maradnának. Ha ülnének tovább egymás mellett, akkor az alakjuk is ott maradna mint lenyomat. Ráchel kezének érintése is megmaradna és a kiszolgáltatottságának az érzése, ami eltöltötte már a városkapuban a koldusokat hallgatva, aztán Jehuda Hanaszi tekerceinek tengerétől elborítva, főképpen pedig Lévi hagyatkozásának súlya alatt, igen, a kiszolgáltatottság terhe is benne volna a két egymáshoz hajló alak tartásában.

Ráchel tenyerének fészkeiben tartva Simon kezét azt mondta, sokáig töprengett azon, amit el kell még mondania. Úgy érzi, hogy eljött rá az idő. Egy hónappal azelőtt, hogy az apja elküldte a testvéreit Lévihez, egyedül sietett haza a tó partjáról, ahol a hálók összeszedésében segédkezett, amikor két idegen rátört. Megerőszakolták. Az apja ráparancsolt, hogy soha senkinek ne mondja el, ami történt. Próbált volna az erőszaktevőktől a törvények szerint szégyendíjat is, kártérítést is és még fájdalomdíjat is követelni, de azok megszöktek. Kénytelen volt megelégedni azzal az ötven zuzzal, amit Lévitől kapott hozományként. Visszakérheted apámtól. Küldhetsz neki válólevelet is, hiszen találhatsz rajtam szemérmertlenséget. Simon az álmára gondolva megkérdezte, bizonyos-e az, hogy idegenek követték el az erőszakot. Nekik voltam kiszolgáltatva. Simon nem értette, miért kellene visszakövetelnie az ötven zuzt. Miért kellene válólevelet írnia? Vajon én nem vagyok ugyanúgy kiszolgáltatva, mint te voltál? Rajtam nem követnek el erőszakot?

Nem engedték el egymás kezét. Simon aggodalmat érzett. Vajon nem a fivérek voltak mégis az erőszaktevők? Ugyan miért titkolódná tovább Ráchel, ha megosztotta vele azt, ami történt?

Az éjszaka mélyére hullva elérkeztek addig a pillanatig, amikor Ráchel újra a fülébe súgta a két szót. Simon elválasztotta magát tőle, a mellét és a hasát csókolta, a combjait simogatta, ujjaival kitapogatta zugait, szájából kiszívta a lélegzetét, testének nedveit megindítva föllazította benne a rémületnek és a fájdalomnak a hártýákba kövesedett gátjait, amíg csak Ráchel kiáltása nem adta hírül, hogy a múlt leomlott benne. Később megkérdezte, hogy kitől tanulta az ilyen örömszerzést. Simon csak tanulóársaitól hallott mindarról, amit megcselekedett, és remélte, hogy Ráchel nem vár választ.

A szefforiszi jesiva helyiségei nem különböztek a tiberiási iskola szobáitól. Simon tudta, hogy Lévi csak azért küldte el őt évre, hogy távol tartsa Jehudától. A tanítványok felálltak, amikor Lévi belépett. Ruben az utolsó padból figyelte apját, aki az előírások szerint ugyancsak felállt az érkező előtt. Lévi leült. Ekkor ült csak le Jehuda is. Ekkor ülhettek le a tanítványok is. Kis idő múlva Lévi eltávozott. Rövidesen visszajött. A tanítványok felálltak. Jehuda is felállt. Lévi újra helyet foglalt. Valamennyien leültek. Lévi arcán árnyék vonult át. Felszólítottalak talán benneteket arra, hogy üljete le? Nem tanultátok meg, és ha nem, akkor ki szegte meg a parancsolatot, hogy ha a Hakham és az Áv bét-din leül, min-

denki leülhet, ám a Szanhedrin elnökének jelenlétében csak az ő külön felszólítására ülhetek le? Mindenki felállt. Jehuda, a Hakham is felállt. Ruben és Simon egymásra pillantottak. Simon fojtottnak érezte a levegőt. Szeretett volna kisietni. Jehuda mosolygott. Harminc éven át vitáztak Hillél tanítványai és Sammáj tanítványai, mondta. Mindegyikük azt állította, hogy az ő nézetük a törvény. Ekkor Égi Hang hallatszott: ez is, az is az Örökkévaló szava, de Hillél tanítványainak a szava a törvény. És vajon ha ez is, az is az Örökkévaló szava, akkor miért lehet az egyik a törvény? Azért, mert a Hillél iskolájának a tanulói a saját nézetük mellett előadták a maguk hívei számára a másik iskola nézeteit is. Aki önmagát háttérbe állítja, azt az Örökkévaló felmagasztalja, aki önmagát felmagasztalja, azt az Örökkévaló háttérbe állítja. Aki az Időt sürgeti, azt sürgetni fogja az Idő. Aki az Időre rámosolyog, azt az Idő támogatni fogja.

Lévi másnap elrendelte a Szanhedrin összehívását. Régen nem hívták össze a testületet. Meg van írva, hogy minden hónap első péntekén ülésezni kell, jelentette ki Lévi. Meg van írva, hogy a huszonhárom tag félkörben helyezkedjen el a gyűlésteremben, szemben velük három sorban a tanítványok. Simon helyét Lévi a tagok és a tanítványok között elhelyezett írnoki asztalnál jelölte ki.

Éjszaka dörgött az ég, de eső nem hullott. A családfők mécesest gyújtottak, habár nem közeledett ünnep. A csillagok leköltöztek a házak ablakaiba. Az olajprésnél felnyihogtak a lovak. A fellegvárhoz vezető ösvény irányából futó lábak dobogása hallatszott. A tenger felől fújt a szél, a mécsesek lángjai reszkettek, de nem aludtak ki. Amerre a futó lábak dobogása hallatszott, megnyíltak a házak kapui. A férfiak kikémleltek. Egy halottat láttak. Sietve gödröt ástak az egyik elhagyott udvarban, elásták a testet. Kialudtak a mécsesek. A templom előtti téren csoportok gyülekeztek. Híre terjedt, hogy a Szanhedrin törvénykezni fog az esőért mondható imáról. Mikor kerüljön rá sor? Mi teszi alkalmassá a fohászкодókat, hogy az imájuk meghallgatásra találjon? Volt, aki azt ajánlotta, hogy oszoljanak szét, mert az eltemetett holttest egy római katonáé volt, aki kifosztott egy családot és megerőszakolta a lányukat. Másvalaki azt mondta, hogy abban a családban nincs leánygyermek. Rabbi Jehuda tanításaiban ellentmondás van, suttogták. Azt hirdeti, hogy az ünnep első napján kell imát mondani az esőért, de azt is hirdeti, hogy az ünnep minden napján. Csakhogy az első tanítás szerint, suttogták mások, megemlítendő a fohászban az eső, a második szerint csak könnyörögnek érte.

Ruben a városkapuban várta: holnap délután útra kell indulnunk apámmal. Simon arra gondolt, hogy amikor Tiberiásba kellett mennie, ő is itt búcsúzott el Rubentől, ő is azt mondta: holnap útnak kell indulnom. Talán visszajön egyszer Ruben. Ő is visszajött. Ruben várt rá. Ő is vár Rubenre. Hazatért, elővette a terekseit. Hosszú idő után újra írni kezdett. Feljegyezte Ruben búcsúszavait. Feljegyezte a maga búcsúszavait. Nem kell mást leírnom, kizárólag azt, ami történik. Ma is, holnap is, azután is. Ezt rögtön följegyezte. A gyülekezeti csarnok mozaikköveire a hajnali szél behordta a port. Az érkezők saruáról pergett a kagylózúzalék. Simon elfoglalta helyét az írnoki asztalnál. A Szanhedrin tagjai is elfoglalták a helyüket. Lévi a Nászi, a félkör közepén ült. A balján Jehuda, a Hakham, a jobbján a bíróság vezetője. A tanítványok három sorban a padokat foglalták el. Mögöttük gyülekeztek a szefforiszi férfiak.

Elveszettnek érezte magát a csarnok közepének magányában. Nem tartozom a törvényhozókhoz. Nem tartozom a feladataikra várakozó tanítványokhoz. Nem tartozom a szefforisiai nyájához. Az előtte heverő tekercsre ezt is följegyezte. Följegyezte, hány tagból áll a Szanhedrin. Följegyezte a tanítványok elhelyezkedését. Amikor az egymást lökdöső szefforisiai férfiak kiáltozni kezdtek, följegyezte, hogy mit kiáltoznak. Lévi szavait is följegyezte. Azt is, hogy hány-szor mondja ki az Örökkévaló nevét, hány-szor emeli feje fölé két kezét. Lévi nyilvánította a maga elrendeltségét, de hozzátette, hogy az Örökkévaló parancsolata szerint ezt a Szanhedrin tagjainak szavazással kell megerősíteni. Simon megfigyelte, hogy a tanítványok próbálták kipuhatolni a szavazás várható eredményét. Lévi elsorolta azokat az ünnepnapokat, amikor jogos az esőért fohász-kodni. A Szanhedrin tagjai felsorolták a cáfolatokat. Jehuda megemlítette, hogy a könyörgés időpontját a körülmények is meghatározzák. Lévi kijelentette, hogy minden szempontot mérlegelni kell, ám az örökkévaló rendelkezik arról, hogy a tizennyolc áldásmondat között hányadik helyre kerülhet az esőért mon-dott áldás. Simon följegyezte, hogy a tanítványok kifejezésre juttatták egyetér-tésüket minden elhangzott véleménnyel. A szefforisiai előrenyomultak. A Szanhedrin félkörét még nem érték el, de a tanítványok padjai közé már befura-kodtak. Szószólójuk azt kívánta, hogy akár mindennap imádkozni lehessen az esőért. Egy másik férfi azt kiáltotta, hogy minden családfő imádkozhasson a gyülekezeten kívül az otthonában is.

Simon a tekercsek fölé hajolva sebesen írt. Közöket hagyott ki, mint aki arra számít, hogy lesz, aki egyszer véleményt fűz a mondataihoz. A jelenlévők nem egymással beszéltek. Az óhajok és az indulatok elrohantak egymás mellett. Nem találkozott szó a szóval, gondolat a gondolattal, ember az emberrel. Jehu-da csendre intett, de csak néhány pillanatig tartott a csend. Jehuda felszólította az első sorban ülő tanítványokat, hogy jelöljék ki maguk közül azt a személyt, aki, ha a törvénytudók helyén megüresedik egy szék, odaül majd.

A hangzavar olyan erős volt, hogy Lévi nem tudta túlharsogni. Simon felje-gyezte, hogy csak a Szanhedrin tagjai hallhatták, amint szavazásra szólította fel őket, ám Lévi máris azt kiáltotta, hogy megszületett az első határozat, amit az ír-noknak föl kell jegyeznie. Két római katona vágott utat a tömegben. Simon arra a két katonára ismert bennük, akik a fellegvárba kísérték Rubennel. Magasra emelt kardpengéiket megforgatva a fejük felett azt kiáltották, hogy álljon elő társuk éjszakai gyilkosa. Simon feljegyezte a kiáltásukat. Feljegyezte a némasá-got. Mindenkinek fel kellett állnia, akire a katonák rámutattak. Simonnak is, amikor megálltak előtte. A katonák a tanítványok első sorából kirángattak egy ifjút és elvitték. Vajon azok közé tartoznak, akikhez az őrség meggyilkolt pa-rancsnoka tartozott, vagy azok közé, akik meggyilkolták a századost, gondolta Simon. Vajon ráismertek az ifjúbán a római katona elpusztítójára, vagy találom-ra választották ki? Túszért jöttek, vagy önmagukról akarják a nyomozók figyel-mét elterelni?

Följegyezte, hogy amint a katonák elhagyták a csarnokot foglyukkal, újabb férfiak nyomultak be a terembe. A kiáltozásba jajongás keveredett. Lévi magába roskadva ült. Néhány perc telt el. Simon feljegyezte, hogy Lévi oly csendes sza-vakkal, hogy a gyülekezet elcsendesedett, azt mondja: megszületett és felje-

gyeztetett a törvény, amit közösen hoztak meg. Simon följegyezte, hogy sóhaj és megnyugvás töltötte el a csarnokot.

Lévi sorolni kezdte, milyen rangkülönbségekről kell még törvénykezni. A pap a levitánál, a levita az izraelitánál, az izraelita a fattyúnál, a fattyú az alacsony származásúaknál előbbre való. A tanítványok gyülekezete állva fogadja a Szanhedrin elnökét, a Hakhamot és a Bíróság elnökét. Akkor ülhetnek le, ha azok is leülnek, ám a Szanhedrin elnökének külön joga, hogy a tanítványok állva várják ki, amíg szóban is engedélyezi a leülést. Simon úgy érezte, hogy Lévi kizárólag ezért a döntésért hívta össze a Szanhedrint. Följegyezte: a gyülekezet mintha megszűnt volna gyülekezet lenni, a Szanhedrin tagjai lesütött szemmel hallgatják Lévit. Rabbi Jehuda fölemelkedett, kivonult. Simon szenvedett attól, amit leírt, de úgy érezte, még jobban szenvedne, ha nem jegyezné föl, ami történik. Többet kellene följegyezni annál, amit följegyez, de nem találok a megfelelő szavakat. Úgy érezte, hogy a kifejezések keresésében kell eltelnie az életének. Egyre több üres helyet hagyott a sorok között, s arra gondolt, hogy talán egyszer ki tudja majd tölteni a hiányokat, ha pedig nem, akkor megmaradnak mások számára betöltésre váró helyeknek.

Alkonyatkor Rabbi Jehuda Ruben kíséretében felkereste Lévit. Felmálházta, mondta ugyanazzal a mosollyal, amit Simon az iskolában is látott az arcán. Házam népét is előkészítettem az útra. Lévi arcáról nem lehetett örömet leolvasni, nem lehetett bánatot leolvasni. Aki kedvezően ítéli meg felebarátját, azt magát is kedvezően ítélik meg. Ennyit mondott. Jehuda bólintott: ha már minden kapu bezárult, egyedül a megbánás kapui maradnak nyitva.

Simon a városkapuig kísérte a távozókat. Ruben hátramaradt, megállt a koldusok között. Szótlanul váraкоztak. Úgy érezték, hogy véglegesen elveszítették a gyerekkoruk után az ifjúságukat is. Nincs visszaút a hajdani otthonokba. Nincs visszaút a hajdani érzésekhez.

Simon este átadta a tekercseket Lévinek. Megkérte, hogy helyezze el abban a ládában, ahol a feljegyzéseit őrzi. Megkérte, járuljon hozzá, hogy a feleségével elköltözzön és otthont építsenek maguknak. Megköszönte, hogy a házába fogadta, fölnevelte, iskoláztatta, asszonyt szerzett a számára. Kérte, hogy mondassanak el közösen egy imát. Eggyé fűzött hangjuk betöltötte Lévi szobáját, vajha jónak látnád, Örökkévaló Istenünk, a mi őseink Istene, hogy ne kelljen elvándorolnunk, bárcsak semminemű hiány ne érne minket, de ha mégis érne, ne legyen hiány olyan napokban, amikor jócselekedeteket gyakorolhatunk.

Esztendőig építették a házukat a város szélén. Ketten dolgoztak Ráchellel. Néha eljött segíteni egy fiú, akivel Rabbi Méir iskolájában együtt tanult. Néha Ráchel két bátyja is eljött segíteni. A fivérek nem beszéltek, csak dolgoztak. Simon sem szólalt meg. Amikor alapot ástak a háznak, emberi csontokban akadt meg a szerszám. Öreg tőkéket is találtak. Tapasztalt mesterek azt ajánlották, hogy keverjék a csontokat, a tőkemaradványokat, a kagylózúzalékot a malterba. Simon a városkapu omladékából is hozott köveket. Azt szerette volna, ha bekerülnek a falakba az ott töltött órák üzenetei. Tárgyak és emlékek közé szorította a képzeletét. Azon az éjszakán, amikor először aludtak egymást átölelve az elkészült tető alatt, azt álmodta, hogy esztendőig építették az otthonukat. Néha eljött egy fiú, de nem tudta, honnan ismeri, Tiberiásból, netán Bét Seárimból. Ál-

mában foglalkoztatta, hogy mivel Bét Seárimban sohasem járt, ha a fiú onnan jön, akkor talán Ruben küldte maga helyett. Ruben egy csarnokméretű helyiségben ült és tekercseket rendezett, amelyeken azok a szövegek voltak, amelyeket Rabbi Jehuda gyűjtött össze a városokban, a sivatagi településeken és idegen országokban. Az egyik tekercsen hat mondat szerepelt, amit Simon jegyzett fel. Az álom itt megszakadt, de Simon nem ébredt fel, mert két alakot látott közeledni. Ráchel fivérei érkeztek. Ráchel elfutott előlük. A fivérek a városkapuhoz siettek és köveket rakodtak a szekerekre. A kövekből kaput emeltek a házuk előtt. Simon felébredt. Kiment az udvarra. A ház déli falán a mészbe ágyazott szőlővesszőn – a tőkét már ők ültették, évekkel előbb, amikor az építkezést elkezdték – fölfakadt két rügy. Úgy érezte, hogy abban az álomban ébredt fel, amit álmodott. Semmi nem változik, gondolta. A város sem változott. A lakosok hozzászoktak a szárazsághoz, a szegénységhez, a rabsághoz, a kilátástalansághoz. Hozzászoktak az egymás iránti gyűlölethez. Hozzászoktak Lévi hol elcsendesülő, hol kiáltozó imáihoz, ahhoz is, hogy a kölykök gúnyt űznek belőle. Később a kútásokkal dolgozott. Házak építésénél is dolgozott. Felkereste Rabbi Jehuda egyik tanítványa, munkát ajánlott: vegyen részt az ősi törvények ismerőinek felkutatásában, jegyezze fel, amit elmondanak. Lévi is felkereste. Munkát ajánlott a Szanhedrin írnoki asztalánál. A Szanhedrin már régen nem ülésezett, de Lévi azt mondta, kizárólag azért, mert nincs, aki feljegyezné a határozatokat. Felkeresték a fellegrvárban állomásozó őrszakasz egymást váltó parancsnokai és munkát ajánlottak. Leveleket, parancsokat kellene fordítani arameusból, héberből. Simon mindenkinek azt válaszolta, hogy amire kényszert érzett, hogy megőrizze és szavakat talált rá, hogy följegyezze, azt leírta, másra nem talál magában indítékot. Annyi mindent láttál és tapasztaltál, figyelmeztette Lévi. Simon azt felelte, hogy mindent összefoglalt már. És az hol van? Hat mondatot írtam fel a búcsúnk éjszakáján. A ládában helyeztük el a Szanhedrin legutolsó üléséről szóló tekercs mellé. Teltek az évek. Minden út bezárult előttem, gondolta. Semerre nem vezet ösvény. Csak befelé.

Egy estén, miközben kenyeret és szárított halat ettek, Ráchel megkérdezte: van még hangod? Nevettek. Nem mondta azt: látod, van. Csak nevetett. De megrémült. Nem azért, hogy elveszti a hangját. Attól rémült meg, hogy ha elvesznek a szavai, vajon nem száradnak-e ki az érzések forrásai. Péntek volt, piac napja. Nyugatról egy megrakott szekér érkezett. Kelmék, selymek, régen nem látott élelem, füstölőszerek, agyagkorsók. Gazdagság. A kereskedő, aki nem maga hajtotta a lovait, érdeklődött a piac helyéről, idejéről, a keresletről, a kínálatról. Simon, aki a városkapuban állt a koldusok között, valamennyi nyelven válaszolt, amelyen a kérdéseit feltette. Nem vállalna-e munkát mellette a piaci napokon? A hangodat akarom megvásárolni, mondta a kereskedő. Vagyok én magam és van a hangom, gondolta Simon. A kettő nem ugyanaz. Életben kell tartanom a hangomat. Meg kell őriznem magamat. Bárcsak tudnék beszélni úgy, mint mások, és tudnék azért érezni és gondolkodni akként, aki vagyok.

Biztosan fehér bugyit hord

szeretni tilt az ész, mormolom, ismételve hökken-
ten, hitetlenül hitelve magam, mert bizonytalan, mit
ér, s kétségeimben fog-e rajtam a szó az egyre flütet-
lenebb őszben, bizony, nem bánnám, ha helyzetemen
töprengve, napokat tölthetnék magammal, bár ígértem,
hozok kenyeret, feltétlenül elintézem a halaszthatat-
lan számlákat, s ha, nem feledve tanítványaim, néhány
nap múlva csakugyan a német romantikus költészetről
akarok beszélni (tudván, fenn csillagok fénye arany-
lott, kinéztem az ablakon, s postakürt szava hangzott
a távoli tájban), még jó lenne rendezni jegyzeteimet,
s gondolataimat mindenképpen, mert nincs mit szépi-
teni, újra fontos lett az a fiatal, barna asszony, hogy
még az álmait is megpróbálom elképzelni, amint járja
lombardia síkságait tájba illő linuzinján vagy vágyott
kisfiához beszél árnyékok lusta játékában a rozsdá-
színű sétányokat járva, biztosan fehér bugyit hord,
s verseket fordít vagy olvas esti magányában, de senmi
jelentősége, ha tévedek, én még nagyon sok könyvet nem
tudtam kézbe venni, mégis elé rogyok inkább, s nyüszít-
tek, szégyen nélküli vágyakozással, türelemmel könyör-
gök, hogy fölkúszhassak becézhető combjai közé, remél-
ve szebb őszi napot, kívánva újólá, mi annyi kéjt ad-
hatott volna, de nem a kínba fült gyönyört, hogy ne
mondhassam, mostantól naponta halok meg, hogy hiába,
hasztalan

Nyilvánosságra hozzuk-e

ha már így alakult, szerelmem, hogy gyereket vársz
tőlem, röcögtessem-e dicséreted ütött-vert lantomon,
mint klasszikus mesterektől tanult régiek, megvillant-
sam-e a kelő nap vörösében ruhátlan tested romantikus
tájjait, elsuttogjam-e, mért szeretik ujjaim a kerek

*hasikód bársonyán való szánkázást, elsoroljam-e antik
gyönyörbe merevítő bolondos és bolondító ötleteid, na
és a fehérneműmárkád, kifecsegyem-e, milyen bugyikat
kedvelsz igazán, csak bólints, elbődüljek-e, megmutat-
ván, állatian kínlódnék nálad nélkül, egyáltalán,
nyilvánosságra hozzuk-e történetünket, szerelmem,
vagy padok támlájába véssem, az internetre tegyem ősi
neved*

Az óvárosi hídtorony közelében

*veled álmodtam, de nem kell hinned, hogy mostantól ben-
ne élsz majd minden félrecsúszott nyakkendőmben, hogy
ezzel a szöveggel akarlak levenni a lábadról, mindene-
setre azon az éjjel mintha prágában jártunk volna, de o-
dakerülésünk előzményeiről semmire sem emlékszem, csak
egymást ölelve ültünk valahol az óvárosi hídtorony kö-
zelében, mintha fiatal házaspár lennénk, olyannyira,
hogy kívántam volna szerelmeskedni veled, de azt sutto-
gad, haladéktalanul ki kell javítanod egy osztálynyi
dolgozatot, mert hogy egyezséget kötöttél a tanítvány-
iddal, mondtam erre valami hülyeséget, órák ütöttek méltó-
ságteljesen, de nem akart hajnalodni, végigsimítottam
fáradt bokádon a finom ereket, s egy isteni staropramen
után, melyet még a vászontáskádban találtam, elkezdtem
az útitisztatóból szavakat ismételtetni, csupán ötletsze-
rűen, blisko, láska, vlak, kopec, ábrándozva közben,
milyen jó lenne az öreg skodát egy megkímélt favoritra
vagy formanra cserélni*

A NYELV, AMI TÖRTÉNIK

Egy Parti Nagy Lajos-novella poétikai megközelítése

I.

Ha a Parti Nagy Lajos eddigi művészetét kísérő kritikai figyelmet kellene jellemeznem, ezt mondanám: egyetértő kritika. Ez persze egyáltalán nem azt jelenti, hogy ne akadna gondolkodnivalónk, mikor Parti Nagy műveit olvassuk – az egyetértés inkább e művészet értékelésére vonatkozik, s a szerző írásmódjának természetes következménye. Akik ugyanis első ránézésre szélsőséges szövegirodalmat látnának műveiben, egy csapásra fellelégeznek, amint érzékelik a szövegek szociális-realisztikus aspektusát (s így már elnézik a posztmodern vonásokat idéző nyelvi *eltengelytelenedést*, végül barátságot kötnek a diffúz szubjektummal); a posztmodernnek elismerését pedig (morál ide vagy oda, mégiscsak játékban van a szöveg) a *nyelv*ben való dőzsölés és extázis vívja ki. E kettősség – a morális realisztikus és a totális referencialitás kötelmei alól felmentett nyelvi megközelítés – szinte követeli tehát az állandó újragondolást, az árnyalatok finom átszerkesztését, így a Parti Nagy-féle művészet az irodalommal foglalkozók számára kiváló vizsgálati terepnek bizonyul. Ennek ellenére a kritika szempontjait érvényesítő műelemzés eddig nem sok született, ezért e tanulmányban igyekszem saját olvasatomon belül a kritika által lényegesnek ítélt kérdéseket is figyelembe venni.

Ami egy írónak feltétlenül van, az a nyelve – az ítések többsége előbb-utóbb eljut ide, s Parti Nagy esetében ez az a tény, ami a kiélezett vitáknak gátat vet, egyfajta békés kritikai épülést viszont kifejezetten ösztönöz, mert abban mindenki egyetért, hogy Parti Nagy Lajos feltétlenül – ha nem is mindenekelőtt – szórakoztató szerző. A nyelve tudniillik olyan, hogy előírja az olvasónak: tessék nagyon az Erosszal s aztán tessék nagyon a Logossal törődni. És ez a magzati egyetértés – úgy tűnik számomra – még elég sokáig fokozható.

II.

A Parti Nagy-novellákban, ha maga a metamorfózis nem is feltétlenül, az (át)változandóság azonban mint tematikai konstrukciós elv gyakran szerephez jut: ha műveit olvasuk, egzisztenciálisan a jólét-szegénység, morális felhangokkal a fátumszerűség – sors talánság, vagy ha a metamorfózis kezdő- és végpontjaként az élet és a művészet terepeit akarjuk megjelölni – a lét megélésének és szublimációjának dichotómiáit állíthatjuk fel.

A *Waldtrockenkammeri átiratok*ban a metamorfózis mint egyfajta vágyott üdvtörténet tematizálódik: a céljaiban isteni, de praxisában nagyon is emberi antropomorf Hangszer átirata (illetve az arról való képzelgés) alkotja a novellát. A minőségeknek ez az egymást kölcsönösen kioltó és kitüntető kettőssége áthatja az egész művet, s már csak azért is célszerű hangsúlyoznunk, mert ez a distinkció igazolja a kritika egyik plauzibilis megállapítását: eszerint Parti Nagy úgy realista, hogy mégsem az; valós, mindennapjaikban alulstilizált karaktereket emel a nyelvbe, s ott fölstilizálja őket, ahogy Sárbogárdi Jolánt *Ibusárból* vagy Mantin Lajos Taszilót *A fiúrdőző leányból*. Ebben az írásában azonban – társa-

dalmi értelemben vett – parabolisztikusságról vagy tanúságtételről a legkevésbé esik szó, a realitást itt belső, lelki realitásként érzékeljük inkább.

A novella kezdetén tetten érhetjük a szerző jól ismert, gyakran alkalmazott eljárását, miszerint az irodalmi beszédmódon kívül eső, de a kor nonkulturális köztudatában jelen lévő (itt: a hivataloskodó kérelmek modorát idéző) beszédmódot összejátszatja saját szépirodalmi írásmódjával:

„Egy tárgyilagos, amolyan tapogatódzó levélke csupán, személyes hangú átirat, Tisztelt Uram, bámulatos eredményei hallatán, satöbbi, s noha a személyes megkeresésre egyelőre nincs mód, s bár számos aggályaim vannak majdani esélyeimet illetően, magam és családom megnyugtatóra engedje megtudakolnom, hogyan válhatnék, illetve nem válhatnék-e az Ön nagyságos keze alatt, vagyis által? így valahogy, s hogy mittudomén, kérésem megismételve maradok ez és ez, aláírás. Lakcím és dátum esetünkben fölöslegesek.”* (148. old.)

A kérelem pontos tárgyát azonban nem adja meg, hanem a műben finom nyomokat, hiányokat hagyva az olvasóra bízva azok megfejtését; a szöveggel szembeni elvárásaink kiélezése és ki nem elégítése egyszerre történik: „...hogyan válhatnék, illetve nem válhatnék-e az ön nagyságos keze alatt, vagyis által?”

Ez az eljárása egyébként azokban az esetekben is, amikor olyan szövegvilágokba vezet be az olvasóját, melyek első látásra nem térnek el ugyan tapasztalati világunktól, ám szabályaikban mégis mások, bizarrabbak. Ilyenkor azonban nem az történik, hogy az olvasó egy teljesen más rendet reprezentáló univerzumban találja magát, s annak alteritását kellene értelmeznie vagy belaknia – a Parti Nagy-féle nyomok ugyanis felhívások, melyek funkciója a befogadói hipotézisek szinte észrevétlen módosítása. Így a novellák fikatív világa az olvasó és a narrátor együttműködése nyomán épül ki.

A *hullámnzó Balaton* című novellában például a keretet egy visszaemlékezés adja. A beszélő sportpályafutására emlékezik, s már jó pár oldalt elolvasunk a novellából, mire rádöbennünk, miféle sportot is űz az illető: tudniillik *versenyزابálásról* van szó. Íme, azok a kulcsszavak és kifejezések, melyek segítségével az olvasás során megalkothatjuk magunknak (és a szövegnek visszaadhatjuk) e felismerést: képesség, test, teljesítmény, zsír, hormon, elhízás, edzés, Egyesület, Szövetség, Baráti Hadseregek Spartakiádja, B-válogatott stb. Ezek, s a mindennapi sportélet terminológiáját imitáló kifejezések (bábfőzelék kolbásszal mint sportág, édesség mint versenynem) összeillesztése létrehozza egy fikatív képlet az empirikus valósághoz habitusában hű, génjeiben mégis mutáns alakzatát: „Pár év alatt Balaton szeletben Úttörő-olimpiát nyertem”.

A narrátori státus és beszédmód viszonylagos állandóságára, ugyanakkor mint a fabulával szembeni elsődleges szervezőtényezőre Szilágyi Márton kritikája mutat rá (*Nap-pali ház*, 1995/4.) Ennek a monologikusságnak egyik következménye, hogy a narrátori és a szerzői pozíciók közeledni látszanak, az egynyelvű szerkesztettség a közvetlen szerzői beszéd benyomását kelti. A *hullámnzó Balaton* című novelláskötet darabjainak többsége ennyiben megőrizte tárcaszerűségét, és úgy tűnik, hogy a sajtóságot, melyek elválasztanak a Művek stilisztikai, hanem kompozicionális tényezői hordozzák.

A *Waldtrockenkammeri átiratokban* azonban a különböző nézőpontok – ha grammatikailag sokszor nehéz is azonosítanunk őket – jelen vannak, a szöveget keret fogja közre. A szerző precizítása éppen az átmenetek elmosására, a váltások bújtatására irányul leginkább: a novella első változatához képest, amely a *Jelenkorban* jelent meg 1992-ben, a legszembevetőbb újítást a kisebb stilisztikai változtatások mellett a keret kiemelése és az elbeszélés technikájának finomítása jelenti.

* Az idézeteket Parti Nagy Lajos *A hullámnzó Balaton* című novelláskötetéből vettem (*Jelenkor*, Pécs, 1994.). A továbbiakban csak az oldalszámokra utalok.

E novellában is tulajdonképpen monológot hallunk, tehát a *grammatikai* nézőpont majdnem végig változatlan, a Professzor és a Művész alakja is Bőnyeg közvetítésével elevenedik meg. Ez alól talán egyetlen kivétel van, egy félmondatnyi: „Rövid szivar a Kammermeisternek, Mozart-kugel az unokáknak, *na hogy is híjják őket, barátom, hogy is?* ilyen nyájas lenne, így remélem a Professzor Úr” (162. o., kiem. tőlem – K. B.). – Itt mintha az elbeszélő szöveg átfordulna „professzori beszédbe”.

Csak ha tüzetesen szemügyre vesszük a kezdést a zárlat felől, akkor válik érzékelhetővé a beszédalanyok azonosíthatatlansága. A novella első mondata így hangzik: „Ez délután volt, a délutánoknak azzal a markáns ismétlődésével, ami már nem is emberi, istenem, egy délután!” Utóbb nyilvánvalóvá válik, hogy ez a mondat már a monológhoz tartozik, ám minthogy félig lezáratlan (kisbetűs folytatás), azonos alanyhoz kapcsolnánk a másik félmondatot: „mit is lehetne várni tőle? nem igaz? – ahogy mondaná valaki”. Itt viszont már, erről ugyancsak a zárlat tájékoztat, a Professzor szól.

S a következő bekezdés csak még jobban összezavarja a nézőpontokat, minthogy végül lehetetlenné válik eldöntenünk, hogy „ki ne nézzen ki”! Ugyanis ha figyelembe vesszük a tipográfiai elkülönültséget (új bekezdés), és feltételezzük, hogy a bekezdés egészét kitevő (ön)jellemezés végig Bőnyeg szövege, akkor a „kérlek, ne nézz rám” felszólítás egyszerre értelmezendő a Professzor és Bőnyeg szövegének (hiszen eddig Bőnyeg beszélt a délutánról) egyes szám harmadik személyben, most viszont első személybe váltott a narráció); ha pedig abból indulunk ki, hogy az első szám harmadik személy („mondaná”) végig a Professzorra utal, akkor értelmetlennek tűnik éppen ezzel a mondatot kezdeni az új bekezdést, másrészt nem értjük, hogy a beszéd alanya magára vonatkoztatva miért ismétli meg a frázist: „... hát legalább ne nézz engem, *mondanám...*” (kiem. tőlem – K. B.).

Itt három tényező – a hangütés, a nyelvtani alany és a szöveg vehikális megszerkesztettsége – egymás ellen dolgozik: ha megkíséreljük bármelyik szempontot érvényesíteni a másik felett, nem értjük meg, hogy mit is kíván tőlünk a szöveg. Mintha egy harmadik virtuális nézőpont lépne játékba, melynek feladata, hogy bemutassa a többi szöveg, megismerésmód kuszaságát, s amely dolga végeztével ki is lép a narrációból. Így a szöveg eléri, hogy, szándéka szerint, az olvasót adekvát értelmezési pozícióba hozza.

Ugyan a szöveg a továbbiakban egy nézőponthoz kötött, kiegyensúlyozott, követhető beszédforma, stilisztikailag nagyon is sokszínű: az esdeklő, morbid, cinikus, ironikus, lírai, tárgyilagos és fecsegő hangnemek széles skáláját tárja elénk. A szerző írásmódjának szembevető egyedisége egyrészt a nyelvhez mint az írás anyagához és végeredméhez való kapcsolatában mutatkozik meg: Parti Nagy azáltal képes egy nyelvi, a tapasztalati világunk szabályait gyakran meghaladó és kibővítő fiktív világot létrehozni, hogy nyelvezetének referencialitását, világra-vonatkoztatottságát jelentősen mérsékeli. Emiatt a nyelv horizontális szekvenciái a hangsúlyosak, s ennek egyik következménye a prózai szövegek erőteljes lírizáltsága. Novelláiban is kiemelkedően fontos egy-egy színtagma stílusértéke, a mondatok ritmusa, képeinek telítettsége és öntörvényűsége, legalább annyira, mint a narratív-epikai megkomponáltság. Íme egy jellegzetes lírai részlet:

„Ugyan, hiszen te folyvást hordozol majd a szívedben, gyönyörű zenészem, turnéról turnéra: hallok, hallék, szálak, dísztermek, centerok, bronzkristály Akadémiák, megcsillan hajadon a hennafény, s megcsillan, majd úgy igyekszem, vetett fényem – a ritka és hétpecsétes Cremonese.” (153. o.)

Ahogy a szűzség halad előre, a beszéd egyre kiterjedtebbé, szövevényesebbé válik; Bőnyeg szövege kitölt minden teret, s ezzel párhuzamosan hangja esendőségében is egyre szemtelenebb lesz. A Professzort és a Művészt a távollét és jelenlét (hiány és teljesség) alakjaiként azonosíthatjuk: az álomépítésnek igazolása és hiábavalósága grammatikailag a magázás-tegezés kettősségében mutatkozik meg, mely nyelvi formák gyakran egy

mondaton belül változnak, így érzékeltetve, hogy a beszéd kétfelé – s tulajdonképpen mégis egyfelé – folyik. A Professzor és a Zenész alakjai így örvénylenek egymásba, s a 155. oldal menetkoncert-leírásánál a két figura – funkciójában – azonosítódik:

„Istenem, úgy könnyezel, mintha nem a lábam nyomán sétálnál utánunk szívesebben magad is, ezüst retikül, illő kalap és zene, zene, *zene*, nem az a süketen csikorgó lapátka-vics. És vonulnánk, Liszt Ferenc tér, Oktogon, Margit-híd, hiszen érti, látom, hogy érti, fekete, lenyalt hajú fiúcska az élen, olykor visszafordul, röptében lapoz a kottán, s Ön, Professzor Úr, menetiránynak háttal, ugyan nem rajtam, dehogy, de felettem játszik...”

A novella ritmusát a távollevőhöz intézett ódai hangvételű és a jelenvalóhoz címzett elégikus megszólalások együttese hozza létre, mintha egy szerelmi lírát és egy orfikus költészetet olvasnánk össze: az életben gyökerező és a létünket áthelyező transzcendencia játéka.

A címzettek ugyanilyen közelségét egyébként a zárlatban is megfigyelhetjük, s a keret lezárásával a monológ szukcesszív rendje új távlatba lép: a keret által létrejövő ciklikus időképzet a monológ belső linearitását összefogja, az időkezelés új dimenzióját nyitja meg, visszamenőleg is: „...egy ugyanilyen délután fölneéz, mellére ejti a szemüvegét, ef-lyuknak sok, hegedűnek kevés, morogja szellős ligetek hiábavalóságával ujjaiiban.”

Ezzel a megoldással a köztes monológ egyfajta „hiábavaló beszéd” minősítést nyer, amit Bönyeg mentegetőző, apologizáló stílusa végig közvetít: „...de Isten mentsen, hogy beleszóljak, Professzor Úr, s ha így lenne is, szíveskedjék azt lelkesültségemnek, erős iparkodásomnak fölroni (...) ami Önt, illetve Önhöz legfennebb *glissando* képes jó órában is közelíteni.” (152. o.) A negatív csattanó kibontása a Professzor alakjához kötődik (önözés), s az utolsó mondat intimitása, feltételes módja a projekció pesszimizmusát tompítja: „És azon, mindezek után, nem bánkódnál, sírnál-e jobban te magad is? már ne haragudj.”

III.

Parti Nagy Lajos hajlandósága az önértelmezésre, az alkotás mozzanatainak a művekben való átlényegítésére köztudottan meghatározó vonása művészetének, ezért végezetül felhívnám a figyelmet arra a néhány tematikusan jellegzetes szimbólumra (elhallgatás – csönd; megírás – vázlat), melyek közel hozzák egy olyan értelmezés lehetőségét, amely az írás (alkotás) allegóriáját bontja ki: magától értetődőnek tűnik ugyanis belelátunk a monológ alanyába a „szegényes vázlataival” vacakoló-ügyködő író alakját, aki a Professzortól *kezet* könyörög („remegni kell a kéz ott, Uram”), s aki egy reflexió erejéig, rejtetten, ám mégis nyilvánvalóan kihasználja az „átírat” szó novellabéli és műfaji kettős értelmét: „Ne gyújts villanyt, akkor se, ha alábbiakban már csak egy gombóccá gyúrt, sarokba hajított átíratot fogalmazgatok de profundis! Ne, kérlek, messze vagyok még, s tán most a legmeztelenebb”.

Azt gondolom, hogy Parti Nagy e novellájában – mint műveiben oly gyakran – az *ön-reflexió* az az energia, amely a fabula direkt jelentéshálózatát bevilágítja és az írást egy lehetséges ars poetica rangjára emeli – ez az az erő, amely e kulcsnovellát a ciklus egyik fő helyére vonja. S ha figyelünk a szerzőre: a kötet alcímével mintha maga is arra kívánná rávenni olvasóját, hogy a műveket egy kicsit e *száritókamra* belső világa felől is szemlélje.

KINEK NEVEZZELEK, SÁRBOGÁRDI JOLÁN?

Parti Nagy Lajos: Sárbogárdi Jolán: A test anyyala

Szilágyi Juditnak

A részek egésze Parti Nagy Lajos évenként megjelenő, műformai variánsokat felmutató könyvsorozatában – egy régi terv és ígéret szerint – 1997-re, a *Sárbogárdi Jolán: A test anyyala* című *habszódia*-regénnyel végérvényesen összeállt. Az egész részei ebben a programmatikus egészben, az idővel fokozatosan végső könyvekké átformálódott szövegek: a tárcák, a novellák, a versek, a színművek és végezetül a regény mind a szerző (eddig) poétikai életművében, mind az olvasó (jelenlegi) könyvespolcán mára egységes elhelyezést kívánnak. Formailag legalábbis, ami a folytonosságot és a könyvek számát illeti: lehet ugyanis most már teljes bizonyossággal közlekedni a Parti Nagy – úgynevezett – összesben, részeiben is és egészében is lehet látni – és kézzel foghatóan megtapasztalni – a bejárt poétikai ösvények térképszerű lenyomatát, az egyes pihenők arculatát, lehet olvasni ide és oda, egyik könyvből a másikba – a szövegek nyelvi koherenciájukban összeolvashatók, mert egyik a másikának elágazása –, és lehet tájékozódni, hogy miből mi lett – vagy pedig: mi lett miből – e metamorfikus kirándulás végére. Az már most sem tagadható, hogy a műformai variációkra komponált sorozat, a választott kereten belüli mozgás és az egyes elmozdulások poeticitásának magas foka sajátos kiszerelésű és játékos hangvételű, grammatikai életműprogramot testesít meg, ami az utóbbi évek magyar irodalmában üdítő és frissítő hatáselvével nem csupán tartós jelenlétet biztosít szerzőjének, de mércét és elismerést is. Ha Parti Nagy Lajos formát talál mondanivalója beöltöztetéséhez, legyen az prózai, drámai vagy lírai, száznolcvan fokos szögben hajlíttja befelé, felfüggesztési pontjainál fordítja kifelé a tárcá, a novella, a vers, a színmű, a regény vázát, egyszerre felismerhetővé és felismerhetetlenné téve így az eredeti és a fíliáns közti elmozdulás mértékét. Produktumként mégis olyan szövegek keletkeznek a szövegbel-

ső mozgatóelvek azonossága folytán, amelyek éppen többszörösen transzponált lényegük következtében vetkőzik le az esetleges elkülönítő becikkelyezések formai-esztétikai öltözetét. És mivel heterogén formák homogén nyelvezetté történő átalakítása – a szerzői szótárból kölcsönzött szakkifejezéssel élve: *átírása* – teremti meg az átjárás lehetőségét az egyes szövegművek (és könyvek) szilánkos egészét alkotó rendszerében, nem árt tudatosítani e poétikai eljárásmodnak azon vetületét, amely receptív módon az olvasóra hat igen erőteljesen. A szokás és szoktatás kérdése ez, amit Thomka Beáta vet fel Parti Nagy Lajost illetően: „[...] ahogyan kemény munkával magához nevelte,

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1997
92 oldal, 640 Ft

állandósuló és fokozott odafigyelésre készítette olvasóit, értelmezőit, s ahogyan a munkálás, csinálás, csináltság szükségességét minden gesztusával szüntelenül tudatosítja.” (Jelenkor, 1997/4.)

Szerzőnk nyelvének befelé hullámozását, befelé tágulását szokni kell, hogy látható és tudható orientációs pontokkal rendelkezessünk e fokozatosan alakult „összesben”. Ez az átfertélt életmű a maga néhány, inkább vékonynak nevezhető kötetével nem is számszerűen és mennyiségileg van jelen: a bennük szereplő nyelvi körülhatároltság a maga törésmezőit mélyfurataiban mutatja fel. A rövid távok viszont (ezért talán a líraiság dominanciája mindeknek felett) a mindenkori nyelvi kondíció, hasítottságát és önmagán belüli hatványozódását feltételezik. Ez a művészi ökonómia tökéletessége: sajátosan kevés sokat mondani. Parti Nagy *összes* kötete ezt a tapasztalatot közvetíti: beszédmódspektrumainak nincsen belső, nyelvi határa, a mondhatóságnak a zárt rendszeren belül nincsen akadályoztatása, származzon bárhonnan is, bármilyen hagyományból is a nyelvi minta. Ahol számunkra véget ér annak eleven, értelmes és jelentésközvetítő működése a felszínen, ott kezdődik Parti Nagy játéka ugyanazon nyelvi episztémé repedéseiben és vájaiban.

Most, hogy az egész összeér, mindaz, ami eddig volt és lett, érdemes megállni egy pillanatra, ránézni a különböző színű borítókba bújtatott „kincsesbányákra”, és elmerengeni, hol és meddig tart e parti zóna: mert ha nem érvényes az időrendi sorrend, ha kifordítok-befordítok műfajt és történetet, ha újraolvasható ez meg az, hol versben, hol prózában, hol színdarabban – van, aki néha meglepő sokszorozódásban jelenik meg, mint Sárbovárdi Jolán, az *Ibusár* jegykiadója és *A test anyyala* szerzője, vagy Margittay Edina, aki amúgy sem volt még soha egymáséi, nemhogy önmaga –, akkor ez az egész tényleg összeér? Akkor most tényleg együtt van minden és mindenki – egyelőre?

Valamikor még úgy gondoltam, hogy a fent leírt nyelvi működés (a „feltéptett nyelv”) valóban terjedelmi kötöttségű, és nem bírja majd el igazán a nagyobb, epikai távokat (*Tiszatáj*, 1996/2.). Gonosz módon sem az olvasó türelmi ingerenciáját, sem a szerzői poétika nagyobb hatótávolságú képességét nem feltételeztem előre. A Parti Nagy-féle vers hasítottsága természetes állapot, ha, gondoltam, de vajon az olvasó kompetenciája képes-e az epikus átiratokat recipiálni, ahol ugyanaz a működési elv, csak nagyságrendekkel erősebb változatban? A hosszas és rendszeres olvasás, no meg a szoktatás eredménye lett, hogy kérdésemet arrébb csúsztattam az epika lineárisán, és azt kérdeztem magamban, vajon a tervezett és beígért regény mégis: milyen lesz? Meg kell mondanom, hogy eleinte nem örültem a hírnek, miszerint Parti Nagy Lajos *A test anyyálát* szedi elő és alakítja át könyvvé. Az a gyanúm támadt, ha nem lenne meg ez a prózakezdeteket jelző szerelmes regény-átirat, nem lenne Parti Nagy Lajosnak mit átírnia. Az *átirat* az ő koncepciójában szent és sérthetetlen. A probléma viszont, gondoltam tovább megjelenés előtt, onnan fog eredni, hogy már dicsérték Parti Nagy prózaelmozdulásainak jelentőségét, többek közt a többnyelvvezetőséget, a többszólamúságot, ami meghaladta a Sárbovárdi Jolán-féle nyelvtörténet, és most, kerékbe törve időrendet és fejlődési irányt, bizonyos értelemben az első prózaalakulat, az „egyirányú paródia” (Margócsy István kifejezését idézve: *Holmi*, 1995/7.) megismétlésével zárja kompozicionális kötet sorozatát. Ebben az értelemben tehát visszalépést jelent *A test anyyala* újírása, nem a fentebb leírt nyelvi mélymozdulatokat reprezentálja, hanem egy bizonyos nyelvi sikot denaturál, ráadásul hosszabb távon ingerli az egysíkú degrammatika az olvasó befogadóképességét. Hipotézisünk azért bizonytalan, mert részben nem tartjuk szem előtt éppen a Parti Nagy-művek kronológia-mentességét, részben a regény műfaji adottságánál fogva kitaratottságról és kitartásról kell, hogy szó legyen. Ellenben ha a kronológia felfüggesztését szem előtt tartjuk, felfogható az ismétlés poénnak, miszerint Parti Nagy éppen a próza kezdetével zár, ha zár (pillanatnyilag és egyáltalán), és számítsuk csak ide azt a destruktív formai igényt is, amely a regényt célozza meg és transzponálja saját poétikai rend-

szerébe. Ezért maradok régebből megfogalmazott sejtésem mellett, és ezt terjesztem ki a regényre mint leghosszabb epikai távra, és mondom: Parti Nagy Lajos, ha nem *A test angyalát* dolgozta volna át könyvalakká, nem biztos, hogy teljesíteni tudta volna régi tervét és ígérétét. *A test angyala* ugyanis mint átírható regény eleve adott volt, és bár az olvasó elvárása is adott volt (Parti Nagy Lajos csak csinál valami nagy „regényt” ennyi minden után), mégiscsak féltő, hogy ezen a távon a Parti Nagy-féle nyelvhasítás mégsem, vagy másképp: kevesebb újdonsággal és erővel működik.

Sárbogárdi Jolánnak már akkor mítosza volt, mikor még könyve meg sem jelent, csak a Jelenkor-beli publikáció 1990 júniusában. Azt hiszem, nem árt emlékeztetni erre a régi történetre, mert a most megjelent könyv nem emlékeztet rá, és bár a régi olvasó (a szokványos Parti Nagy-olvasó) úgyis mindent tud, én bízom abban, hogy vannak újak és kíváncsiak, akik nem igazán értik, mit keres Sárbogárdi Jolán neve a könyv címlapján és miért nem jelenik meg a történetben. Az aktuális könyv borítója – képzeletbeli naiv olvasónak – azt sugallja, hogy a Parti Nagy Lajos szerzőiségében megjelent *habszódia* magának Sárbogárdi Jolánnak, a test angyalának történetét kívánja elmesélni (erre utal a címmé avasztált *Sárbogárdi Jolán* neve és *A test angyala* között olvasható *kettőspont*), egy másik naiv olvasót magam elé képzelve pedig azt is gondolhatnám, hogy végigolvasva a történetet ijedten homlokára csap, és azt kérdezi, ha társszerzőségről van szó, ha, kié volt a micsoda, és hogyan engedheti meg magának ezt a nyelvi badarságot egy babérkoszorús magyar szerző (akitől természetesen még nem olvasott semmit, de – és tovább fokozom –, látta és hallotta a tévében Grétsy professzor ízes nevetésétől kísérve és elejtve a történet szlogenné vált, első mondatát, megtett az aranyos szerző is, ahogyan beszélt, meg ahogyan kinéz, és ment és megvette *A test angyalát*). Volnának tehát anomáliái a kötetnek, és bár tudom, hogy partizánkodom és félrefeltételezek, de én már tényleg találkoztam olyan Parti Nagy Lajos–Sárbogárdi Jolán olvasóval, aki nem tudta, hogy mi mindent tudhatott volna. De abban sem vagyok tökéletesen bizonyos, hogy a most megjelent kötetnek tényleg tartalmaznia kellett volna valamit a történet őshomályából. Hiszen ez már egy másik kor másik története, másik változata. De ahogy Margittay Edinában is „még sokáig birkózott hasadt lelkének két fele egymással”, az Enikő (41. oldal) és az Emese (56. oldal), úgy a két Sárbogárdi Jolán-történet, az 1990-es és az 1997-es is vívhatja még csatáját kritikusok élveboncos asztalán.

A tény: Jolán az 1990-es Jelenkor-közlést hét évvel követően, 1997-ben megjelenik Parti Nagy Lajos kötetssorozatának tagjaként, és azonnal felveti a szerzőiség elméleti problémáját: *Keresd a nőt!*

Sárbogárdi Jolán neve címként jelenik meg újra (a kötetformában), a szövegtest, a test angyaláé közben megfeledezni látszik róla. Ha őshomály-tudásunkkal az első publikációt kiegészítő levélkére gondolunk, rögvést rávághatnánk, ahogy Szilágyi Márton tette is az *Élet és Irodalomban* (1997. jún. 7.), hogy *A test angyalát* Sárbogárdi Jolán, dilettáns női szerző, szabadidős regényíró jegyzi történetében-nyelvében egyaránt. Szilágyi úgy gondolja, hogy az egykori játék, az álneves-levélkés Sárbogárdi-kitaláció jelenlegi státuszában (Parti Nagy szerzőiségében) elveszíti eredeti ízét és szándékát. Úgy gondolom, mára megváltozott a helyzet, részben szükségszerű volt tartani az azonos kötetküllemű tervet, részben más idő más szövegről: *átíratról* van szó. A Parti Nagy Lajos–Sárbogárdi Jolán kötet nemcsak önmagában más, nemcsak önmagával nem azonos, de új kontextusában – és pragmatikusan megközelítve – a belőle kiolvasható nyelv és a nyelv történésein keresztül megjelenő történet a *Jelenkorban* közölt „eredeti” változathoz képest is más képet ad magáról, a világról és persze magunkról. Újabb átírat született, és ennél a pontnál fogva én a könyvet külön történetként és külön szöveggként kezelem. Margócsy az átírat lényegiségét, csak hogy utaljak a két, egymástól elkülönülő Sárbogárdi Jolán-szöveg tényére, a *Se dobok, se trónbiták* tárcagyűjteményének és *A hullámmzó Balaton* novelláskötetének megfelelő, tehát ismételt, átírt szövegein a következőképp mutatja be: „Mily érde-

kes, hogy ha úgy tűnik is fel, hogy e nyelviség, egyedisége, pillanatnyisága, szituációhoz kötöttsége révén, nem engedi meg az utólagos variatív parafrázist, a megelőző variáció megléte szinte természetesnek hat.” (Holmi, 1995/7.) A kérdés csupán annyi, vajon *A test anygylának* átirata átiratában (Margócsyt parafrázálva) mennyire akar még valami fontosat elmondani azon túl, amit egyszer már elmondott? Mi az a kontextuális, pragmatikai változás, ami e többletet van hivatva betölteni? Sárbogárdi Jolán – Balassa Péterhez címzett levélkéje elég bizonyíték –, ha fiktíven is, de létezett, mert nyelvezetén túl rendelkezett személyes megszólalással: volt léte. Ez újólag nem hiányként jelentkezik, bár a név magyarázatra szorul mindenképp, különösen, hogy átiratról van szó.

Visszatekintve Parti Nagy Lajos eddigi szövegeire, azt állapíthatjuk meg, hogy figurális világa nem igényli túlzottan a test-építés „klasszikus” kellékeit, jobbára nincsenek is figurái, csak nevei és e nevekhez tartozó nyelvezetei. Nomen est omen: a névben megjelenő testiség esete áll fenn Parti Nagy figurális világában. És ha e testiség ki is van oltva a történet új változatában, változatában, tehát Jolán egykor volt, maradék, levélkés léte is felfüggesztett, az életmű egészeinek mozgását figyelembe véve igencsak jogos volt a nyelvi adó pusztán tényszerű megadása. Példánál maradva, a legutóbbi, jelentős Parti Nagy-mű, a *Mauzózeum* című darab szereplőit a színpad változtatja át egyénített figurákká, a szöveg nyelve, a *Mauzózeum* nyelve olvasás során nem különbözik el a figurák megszólása és megszólalása szerint: végig ugyanaz a nyelv történik a darabban. Újra Margócsyt idézve: „[Parti Nagy Lajos] valóban anyaggá, azaz csak anyaggá tette a nyelvet, s nem egyszerűen eszközként használja fel elbeszéléséhez a nyelv anyagságát, hanem épp megfordítva, a nyelv önállóuló anyagságában oldja fel az elbeszélés, a cselekményvezetés stb. azon fogásait is, melyek mások szövegeiben hagyományosan önállóbbnak, sőt magasabb rendűnek minősültek.” Sárbogárdi Jolán mint név, mint szignifikáns nyelvcsatorna működik. Maga a mű cselekményes, leíró, figurális, „klasszikus” abban az értelemben, ahogy Parti Nagy többi szövege nem az, és persze azért is, mert modell-eredetiként a szerelmes-füzetes regények struktúráit deformálja. Viszont mégsem a szövegvilág figurái beszélnek úgy, ahogy beszélnek, nem azok cselekszenek úgy, ahogy cselekednek, és a világ, amelyben mindez „történik” sem olyan, mint amilyen, mert ebben a kötetben nem elsősorban „minimális dramaturgiáról” van szó, hanem egy fajta nyelvi történésről: hogyan történik meg a nyelv életében az, amikor olyasmit kell csinálnia, mint amit Sárbogárdi Jolán csinál vele. Az olvasó – elvileg – nem feledkezhet bele a sztoriba, mert abban a pillanatban már nem arról szól, amire hivatott. Ahol az olvasót elkezdi érdekelni Margittay Edina és Balajthy Dénes szerelmi kettősének véletlenekkel teli eseménysorozata, a történet kimenetele, máris letértünk a nyelv történetének pályájáról, és beleestünk a naivitásnak abba a szeretetteljes csapdájába, ahol a szerelmes-füzetes regény eredeti, olvasói nézőpontja bújik meg. A nyelv mint történet – olvasatunkban – rájátszás az említett szerelmes történet modell-eredetijére, annak indirekt átírása. A nyelvi történés ezen az absztrakciós szinten leválik a modell-eredetiről, hiszen annak a nyelvezete „nyelvi sémák közepes invencióval bonyolított variálása”, *A test anygyla* esetében önállóul, és megszünteti kapcsolatát az eredetivel. (Az idézet Békés Pál, a szerelmes-füzetes regényekről írt tanulmányából származik: Holmi, 1992/3.) Ezért a Sárbogárdi Jolán-könyv nem paródiaja a szerelmes-füzetes regényeknek, mert csak részben használja azok apparátusát. Parti Nagy Lajos a Sárbogárdi Jolán által fémjelzett nyelvi defektizmust: a helyesírási hibákat, a képzavarokat, az elírásokat, elhagyásokat, a sztereotípiák és irodalmi idézetek banalizálását, nagybetűs tipográfiáját és idézőjeles felstilizálását, a mondat szerkezet alárendeléseit és dagályosságát, a dimenziós problémákat, az összekötő és figuraetimológias ismétléseket állandóan melegen tartva, koherens módon mozgatja, és általuk teremt a maga inkonzekvens nyelvi állapotában konzekvens „világot”. A paródia *A test anygylában* holt komolyra vált.

Sárbogárdi Jolánnak egyébként is megvannak a maga további, gerjesztett anomáliái. A szerzői szándék szerint – ahogyan ez egy néhány évvel ezelőtti, Závada Pállal folyta-

tott szegedi irodalmi beszélgetésből kiderül – ez a Sárbogárdi Jolán nem az a Sárbogárdi Jolán, aki az *Ibusár* zenés-táncos *huszerettjében* szerepel. Ez a zavar, ha zavar egyáltalán, vissza is köszön a színműveket recenzáló írásokban. Például Kovács Eszterében: „Az *Ibusár*nak és a *Mauzóleum*nak, túl azon, hogy mind nyelvileg, mind tematikailag szervesen illeszkednek a Parti Nagy oeuvre-be, konkrétan kimutatható előképei vannak. Gondolok itt elsősorban a drámák szereplőire, mindenekelőtt Sárbogárdi Jolánra, akit *A test angyala* című kisregény »írójaként« tartunk számon – őt magát nem, de írását ismerjük, így ez a névadási gesztus (ti. hogy az *Ibusár* főszereplője Sárbogárdi Jolán) sok mindent előre sejtet.” (*Jelenkor*, 1997/4.) Vagy Bikácsy Gergelyében: „Kacagtató ismerősünk, Sárbogárdi Jolán, a naiv giccsoperett-szerző vasúti pénztáros lett egy Ibusár nevű, isten háta mögötti településen.” (*Kortárs*, 1997/4.) Úgy gondolom, hogy némi igazsága van a fenti identifikációknak. A lehetőségének legalábbis. De én ezt nem elsősorban a névegyezésre hárítanám, hanem az operett és a füzetes szerelmes regény – mint hasonműfajok – köztes karakterisztikájára: a dramaturgiára, a túlsorduló érzelmességre, a habos süteményre. Ami operett a színpadon, az füzetes regény a kézben. Formai oldalról a nevek hasonló írásmódja, az ipszilon-használat a nevek végén, mindkét műben ugyanazt a zárt strukturájú, előjogokkal rendelkező társadalmi réteget reprezentálja, amely vágyként, hiányként jelentkezik (jelentkezhet) mindkét Sárbogárdi Jolán számára. Ami az *Ibusár*-ban Bajkóhallóy Richard huszárkapitány, Talpighy gróf, muszka kém és Istensegítség agg közhuszár (ellentétezve Vargányai Gusztáv állomásfőnökkel, Kleisermann Mihály jegyzővizsgálóval, Jénai Pál hang nélküli vasutassal), az *A test angyalában* Margittay, Kótay, Balajthy, Balmazújvárosy, Oromkövy-Sík és Beléndy nevek által alkotott bornírt, kis-nagypolgári társaság (ellentétezve senkivel, legfeljebb talán Dr. Havas Tamással, de Havas Tamás túl hamar ahhoz, hogy titkárnőjének angyali természetét felismerje). Sárbogárdiságában, hiány-létében és dilettáns nyelvezetében Jolán két korszak szappanoperáját varázsolja maga elé.

De marad annak felkutatása, mennyire női nyelv a Sárbogárdi Joláné. Ennek megválaszolását nem kockáztatnám meg. Utoljára nekem Ingeborg Bachmann beszélt nőként „férfiul”, és Závada Pál férfiként „Jadvigául”. Békés Pál a már említett tanulmányában a szerelmes-füzetes regényeket statisztikailag abszolút női műfajként (tehát nőknek, nők által írt történetekként) apoloizálta, talán innen is keríthető magyarázat Sárbogárdi Jolán kilétére. De kétlenem, hogy ez a nyelviség – lelki tüneteiben – annyira nőies volna. Különösen nem szerelmes-füzetes. (Egyébként érdemes volna szerelmes-füzetes regény-olvasókkal elolvasatni *A test angyalát*. Hogy lássuk, empirikusan, abból a másik, szerepteljes nézőpontból, hogyan veszi az olvasó a könyv akadályait.)

Sárbogárdi Jolán keresésének vége felé a regényre, mint műformára kell pillantanunk: arra a destrukciós viszonyra, amely műformai „elvárás” és „megvalósulás” közt feszül. Mint a valóság láthatatlan tartományainak feltárójának oldaláról nézve azt mondhatnánk, hogy e műformai deformálás során Parti Nagy Lajos valóságokat, korábbi szakterminuszával élve *kisreálíákat* ütköztet és tükröztet, vagyis ezt az úgynevezett magyar valóságot. A *test angyala* ebben az értelemben túlélte a félpárti olvasat időben eltűnő távlatait (bár megjegyzésre szorul, hogy számomra éppen ennek az eltűnésnek és más hangsúlyra tevődésnek volt jelentősége az átirat olvasása során, mégis furcsállom, hogy Parti Nagy Lajos ragaszkodott ehhez a nézőponthoz, és utólagos beírással jelzett visszafelé, ebbe az irányba. Lásd Bécs Karl-Marx-Stadtra való cserélését, és a „Föl, föl ti” kezdetű nóta bejátszását a szerelmes pár végső egymásra találásának jelenetében). Tehát *A test angyala* – fordított viszonyban – a *Mauzóleum* ellenpárjaként szimulál valóságot. Ahogy a darabban a nyomor átpoetizálását hajtja végre szerzőnk, úgy a regényben az úgynevezett felső tízezer divatszakmunkás, menő képviselői jelennek meg kíméletlen gúnyíratban, amely egyszerre szól észbontó kulturális és nyelvi állapotokról. A *Mauzóleum*

um nyomorúsága és *A test angyalának fényűző bornírtsága* között ugyanaz a virtuális szakadék feszül, mint napjaink társadalmi rétegei között. Balassa Pétert parafrázálva Parti Nagy Lajos ebben az értelemben a poszt-szoc-reál hír-adója (*Nappali ház*, 1995/4.), ha nem sértenénk meg ezzel az aktualizált, és valóságot-fikciót összemósó nézőponttal szerzőnk *nem* mintázásra épülő poeticizmusát. Megfelelő lebegtetésben – egymásra olvasva a két művet (és éppen mert lehet, nem kell bedőlni a műformai változatok túlon-túli jelentőségének) –, nem nyelvi, de referenciális megközelítésben annak a valóságnak egy felfedetlen tájkáját reprezentálja a *Mauzóleum* is, *A test angyala* is, amelyben itt és most alaposan benne vagyunk. Hogy mennyire működik ez a fajta szimuláció, arról hadd említsek egy személyes élményt. A *Mauzóleum* kamrabeli előadása után, a Ferenciek tere alatti aluljáróban botorkálva hirtelen abba a zavart helyzetbe kerültem, amelyben a színpadon látott „valóság” és a valóságban látott valóság egymástól elválaszthatatlanul összecsúszik. A playboy-társadalomra pedig ne is vesztegessünk szavakat, elég ha tudjuk: a Blues Kertben mi már nem vagyunk szívesen fogadott vendégek. „[...] maradna mindez játék, ha nem lenne Parti Nagy műveinek az általa használt nyelvtől éppen le nem választható szociális és már-már társadalmi olvasata. Az 1990-ben eljátszott történelmi lehetőség felhangjai ott kísértének a Sárbogárdi Jolán által felrajzolt polgári miliő aerobicos-libresses komfortra cserélt szabadságában, finomkodó érzésekkel hivalkodó alpári gondolkodásmódjában, otrombán hazug nyelvében.” (Idézet a Jelenkor Kiadó könyvheti reklámfüzetecskéjéből.) Az átírt, újabb kisreáliákkal teletűzdelt változat egy letűnt kor világából átranzponálta magát az újabba, nem csupán állandósult hírét megőrizve, de folyamatosan aktualizálható gyönyörűségeire is felhíva a figyelmet.

Befejezésül egyet kérdeznék: most, mikor tényleg egymáséi lettünk, tárca, novella, vers, színmű és regény, no meg szerző és én, hogyan tovább a parti zónán?

BÁTHORI CSABA

SÖTÉT VEREM ÉS MINDENT LEGYŐZ

Parti Nagy Lajos: Sárbogárdi Jolán: A test angyala

„Margittay Edina még soha nem volt egymáséi” – ezzel a körmönfont, kaján és hunyori, névipszilonnal és várakozást keltő kielégületlenséggel lebegtetett mondattal kezdődik Sárbogárdi Jolán dilettáns írói regénye, amely amúgy Parti Nagy Lajos újabb mesterkedése és nyelvéből nyelvedzett alkotása. A főhősnő egyszerű, kíváncsinak alítható, jótét lélek; libu és kékharisnya, pillangóra hajazó és egyszersmind csupa de csupa érzeménnyel tölt lelkecske, aki vágytelien és bakfisillatúan, lassú és finom remegések közt érik ivarrá a szakérettségi és az első zöldágyravergődés miljom veszéllyel kecsegtető idejében. Minden munkanapon ártatlan gerjedelemmel s friss piperefelhőben ellibeg a Váci utca üvegtengerében, „arab’s székel” mének közt; munkahelyén – fess titkárnő – nyájasan s készségesen felszolgálja a feketét Hungimpo-cégnél menedzser főnökének, aerobicra jár hetente konditerembe, alkalmasint kikocsikázik – már csak kormány- és váltómarkolás okán is – a reptérre (Ferihegy Two) Apuka elé, aki Dr., sőt DR. és fontos

ember, s épp „Bonbay”-ból tér haza kiküldetésből (mint ahogy a regény számtalan alakja élvez kiküldetést és egyéb privilégiumot); Edinánk (vagy Emesénk vagy Enikőnk, ki tudná? – neve változik a szöveg különböző ficakjaiban, mint ahogy szereplő kollegáié is), szóval Edinánk „Vörösmarty-Zserbóba” jár cukorfalatra barátjánőjével, ahol egyebek között semmiről is pontosan eszme cseréltetik, s ahol – egy aprócska, de korántse véletlen, sőt sors-, sőt végzetszerű malhőr után – szerelme is lobot vet, sőt első pubi-fázisába lép egy Balajthy Dénes nevű szépséggel-fiatalsággal, aki (ismétcsak DOKTOROK és drága kapcsolatteremtő nagybácsik ivadéka lévén) tévérendezővé lesz, azaz országtól-világtól tisztelendővé; csak-hogy még kettő és felet se moccan fiatal tévérendezőben a szerelmi vezérhangya, máris le-pottyán egy 4,5 méteres daruról, mikövetkeztében hősszerelmesből vigasztalando balekká hervad, s így aztán hiátton hiába esd Edina vagy Emese-kicsoda kezéért s kéri is meg azt valóságosan, az még „gondolkodnék” egy picit; satöbbisatöbbi, mígnem végestelen végül még-iscsak egymáséi lesz Margittay Edina, vagyis hát furcsa, de effektív familiáris karitász nyomán közössé kel a pár, s miközben (mindketten első s rögvesti családkozás keserű poharát kihörpintették volt) kárt szenvedett lelküket mátrafüredi Szanatórium európai hírű lélekorvosa veszi javításba, egymásba találunk, aggodalmi rokonságuk s hovatovább kacajjal csigázott olvasóik kisdedi örömeire s éjszakai nyugalomára.

A kisregényről eleve, már első lapjainak olvastán kiderül: paródia ez, a lányregények, filléres „orvosregények”, bájlógó „romantikus füzetek” könnyed és „habszódikus” utánpótlás és egyúttal torzképe; olyan ez, mintha egy írói ambíciókat dédelgető butikoslány vagy írónőként szorgosan piperéző kozmetikusnő vetné papírra gondosan gyűjtögetett szépecske benyomásait egy velejéig talmi, hamis vonzásokban és választásokban tengődő későszocialista-korakapitalista szűkvilágról. A „főhősnő”, Margittay Edina élettörténetének és mindennapjainak sablonos dágványában könnyen felismerhető annak a félmagasra felkapaszkodott, törpe jólétben élő, de mégis némileg kiváltságos rétegnek a jellemrajza, amely magándélbábainak és ügyeskedéssel töltött, csalóka színekkel élénkített hétköznapijait nagyon is hajlandó volt méltányos „magántulajdonnak” tekinteni, és gondatlan cinizmusával úgy mesterkedte kellemes hiedelemmé az életét, hogy kétesen megkaparintott boldogságpótlékokat, kis körben működtethető kapcsolattrendszert és egyedi kényelmi formákat teremtett magának, roskatag értékrendjének fáradhatatlanul nyüzsgő, vak haszonélvezőjeként. A kisregényben mindegyik papa „kiküldetésben” van, volt vagy lesz, az ivadékok szeretnek jobb helyekre járni, például „magyar költőről” elnevezett „Vörösmarty-Zserbóba”, szeretik a későszocialista-korakapitalista életformának azokat a csábító, drága és friss ígéretekkel kecsegtető adományait (aerobic, sízés, autó stb.), amelyek néhány árnyalattal elkülönítik őket a nagy magyar szürkeségtől, s a többséggel szemben megadják számukra a hamis fennsőbbrendűségi érzetnek azt a tudatát, amely létüket oly siralmasan-elegánsan-blóden nevetségessé teszi. Remekül modellelt a könyvben ennek a téves értékeket bálványozó, felszínes és üres beszédben érintkező, félkiváltságos rétegnek a rajza, s úgy gondolom, a stílusparódia ötlete azért képes itt ugyan nem részletező és egyetemes, de mégis részlegesen általános korszakkritikát közvetíteni, mert a mű figurái (Hungimpomenedzser, „külker”-re ácsingózó titkárnő, kiküldetésben időző rokonságok, „európai hírű orvos”, fiatal és „fölfele mozgolódó” tévérendező stb.), helyszínei, társasági világa, egyszóval: a mű rejtett háttéranyaga – a giccs maszkjai mögött – a valóság vaskos vegetativitásából merítkezik, s az olvasót (a derűkeltés örvén) mégiscsak kritikus tűnődésre ösztönzi.

Még mindig a mű másodlagos szándékretegénél maradva: elementáris sodrásban táruul élénk a figurák hisztérikusan bonyolított életgyakorlata, és hamar szembeötlenek a cselekmény apró, sebesen mozgatott, szinte táncoló „időkapcsolói”; ezek az alakok minduntalan mozgásban vannak, örökké sietnek valahová, mintha azt mondanák: szeretnék géppé változni. Nemcsak igyekeznek, hanem rohannak, nem étkeznek, hanem

„bekapnak valamit”, nem megérkeznek, hanem „berobbannak valahová”, nem egyszerűen célba érnek, hanem „berobbannak”; nem gondolkodni szeretnek, hanem öltözködni, „bulizni” és vásárolni (és ennyiben már csakugyan kisamerikaiak), s életüknek ebben az üresség-hajszolta pergetésében úgy vélik, megszerezhetik maguknak a fontosság tudatát; hogy úgy mondjam: az örökös *csinálásban* feneklenek meg (a *csináltság* összes járulékaival egyetemben). Minden percükben arra várnak, hogy észrevegyék őket, s ennek érdekében még egy balesetből is hasznót húznak: itt a baleset, a kudarc is arra hivatott, hogy láрма keletkezzék belőle; az esztelen sürgés-forgásnak zajlania kell a végkimerülésig („the show must go on”), nehogy beálljon életükben a csend, nehogy szembe kelljen nézniük önmagukkal vagy valamely akaratlan föltoluló erkölcsi követeléssel (utalok itt például a fiatal tévérendező balesetére, amelyet az újságok azon nyomban szélteben-hosszában kitergetnek). Aktivitással takargatott passzivitásuk fenyegeti őket kudarccal, a szakadatlan funkcionálás rögeszméje teszi őket érdektelenné és fakóvá, s mivel minden pillanatban hasonlítani szeretnének ahhoz, akik lenni szeretnének, folyton önmaguk ellenségeiként élnek, ösztöneik csiklandó bizsergésében, csupa „vízszintes” igény bűvöletében, értelemről megfosztott történetek dób-bábjaiként. Mintha valamely ördögi zsinórpaddlászról mozgatnák őket – inkább elnyalásra, semmint szárnyalásra ösztönözve; boldogságóhajaik, anyagi haszsolhatnékjuk, fárasztó kielégüléseik vakci foglyaiként. Ezért képtelenek mintegy megszületni, ezért maradnak csökött minden nap végén, kicsinyes és folytonos erőfeszítéseik ráncos bőrű, lucskos csecsemőjeként. A kisregény hajszolt, lüktető cselekményvezetése roppant érzékletesen ábrázolja ezt a megcsontosodott ön-kívületet, a minimális kielégüléseknek és mikromazochisztikus kényszer-vesszőfutásoknak ezt az eszméletlen szövevényét, s – ismét hangsúlyozom – a mű benső oldalán (nem görbületi felületén) föl-fölvillantja az ábrázolt életanyag valódi tragikumát, termékletlenségét és boldogtalanságát.

Jolán életszemlélete – s tekintsük őt egy pillanatra valóságos írónok, gombolyítsuk ki könyvét a paródia csomagolópapírjából – Jolán életszemlélete egyébként naiv, egyszerű butácska és mesterségesen emelkedett. Hőseit csakugyan papírmaséból, pálcikákból, tortahabból meg egy pici piros marcipánból ügyeskedni össze, s ezzel – amellet, hogy röhögteti, sőt olykor rőfögteti az olvasót – szépen megérezkíti, hogy a kevésbé fontos vagy jelentéktelen elem fontossá üte, sőt állandósítja – a mércék tótágasa – meglehetősen komikus hatást kelt. A könyv humorának taglalása veszélyes: maga is mulatságossá válhat. Csak utalok hát itt arra, milyen nyelvi ötletekből és furcsaságokból épül itt e parodisztikus regénybuborék: a szavak hibás értelmű használata, két szokásmondás helytelen egybevonása, a magyar költészetből asszociált, de balogul alkalmazott áthallások sorozata, az indokolatlanul használt nagybetűzés, a képzavarok tömkelege, a jobbadán a határozott névelő elhagyásából (vagy a határozatlannak odabiggyesztéséből) eredő mondattani ösztövérség, egyszerű helyesírási hibák, szándékos idézet-torzítások, a szereplők nevének DOKTORosítása (a könyv végén még a fiatal tévérendező és Edina barátja is doktorrá avanszál), valamint nevük ipszilonosítása, a hétköznapi nyelv romlott vagy egyszerűen csak slendriánul használt fordulatainak emlegetése, a bizalmaskodó, vállveregető vagy szlenges élőbeszédbeli modor kifejezései, az írásjelek hibás használata, a triviális megállapítások halmozása, a középiskolai dolgozatokra emlékeztető üde, gyámoltalan fogalmazásmód (ki emlékezik ma már arra, micsoda remek könyvet írt valaha Robert Walser ebben a modorban?), egy-egy tájszó megcsillantása a méltóságosnak célzott szövegkörnyezetben, a szocialista korszak jellegzetes szókincsének hibás idézése stb. A parodisztikus hatás tehát szemlátomást a nyelvi anyag olyan nyűvészből és nyüstölésből ered, amely – miközben harcba akar szállni a trivialitással – éppen görcsös szépelgéseivel és robusztus pongyolaságával válik a humor forrásává. „Ezzel elárultad a fogad fehérjét most és mindörökké! Hitttem szép szavadnak, mégis megcsaltál ezzel a

durvasággal.” „...olyan pontosak vagyunk, ahogy a Csillag ragyog az égen. Persze, csak úgy érdemes.” „Jó reggelt, Tamás! – Dobta vissza a találkozás fonalát a lány...” „Ne csalfa vak reménykedj,” „Zokogott zömmel befelé, mert kora kislány korától fegyelmezett, kulturált leány volt, noha mélyérzésű is.” „...mert akkor aerobic-ja van Csanády utca 7. szám alatt.” „Edina mint a Szanatórium kedvence s »Szépségkirálynő-győztese« tojás-hejszínű moire-selyemruhájában ült a vidám Betegkoszorú gyűrűjében, mely beutaltakból fonódott össze, kik között volt Vezető Beosztás, ellenben Bányász-származású is.” A figurák rajza amúgy nem törekszik mélységi hatásra, a környezetrajz szándékosan elnagyolt és bohó – Edina ábrándjai közben olykor-olykor még a tihanyi apátság ikertornyát is odaálmélikodja a budai vároddal képeslapszerűen megjelenített sziluettjére –, az emberi kapcsolatok ábrázolása sietős, gyöngéden zilált és egydimenziós. A színek harsányak, a tabló plakátszerű, a cselekmény nem szerteágazó, hanem gyermekien lineáris; a szerzőnő amolyan turbóenergiákkal száguld a valószínűtlen, ámde annál szórakoztatóbb, informatív végkifejlet felé, reliefek fölrakására vajmi kevés ideje marad; itt a sebesség, a felületesség és a naivan fröccsentett „életesség” az úr. A sziporkázó nyelvi ötletek, kaján nyelv-öltögetések és nyelvtani faxnik növelik az olvasó kitartását, gyarapítják türelmét, odacövekeli a könyv mellé még akkor is, ha alkalmasint komolyabb falatra áhítozna, vagy a kacagva bejárt történet-ingovány hártvány jege alatt elevenebb és szervesebb valóságot sejtetgetne. A siker a nyelvi találékonyság örvén hitelesített; nem a szemlélet egyéb módon összetett híradását méltányoljuk, hanem azt a kecses formavilágú humort, amely egy vékonyka könyv erejéig ily mesterien képes szüneteltetni a létkérdéseket.

Felvetnék még itt röviden egy érdekes kérdést. Ahogyan az emberi háttérrel kereső olvasó a valóság érintéseit várja (végül is minden irodalom valamely közös emberi tapasztalatra utal), úgy hírt vél venni a könyvből arról is, hogy ez a rendkívüli bűbájjal megjelenített történet egy fontos nyelvfilozófiai kérdést is fölvet, nevezetesen azt: meddig terjedhet a nyelvi anyag bontása anélkül, hogy az olvasói élményhorizonton ne tűnjenek el egyszersmind a legalább részleges együttérzés töredékesen katartikus figurái. Úgy emléik, a posztmodern eszköztár (a művészi eszközök egyenrangúsítása, a műfajhatárok elmosása, a nyelv többé-kevésbé határok közé szorítható jelentéstartalmainak felfüggesztése, a fantázia nyelvromboló szerepe stb.) végül is nem kétségtelenül alkalmas arra, hogy meghívja huszonnégóránkba a lényeges léttartalmakat, nem kezeskedik bizonyossággal arról, hogy a bontott felület mögött többlettartalmakra bukkanunk, sőt túl-túl az a benyomásunk támad: feldúlt szertartásrendje mindössze a mélyebb emberi tapasztalat erőfeszítés nélkül megpillantható, többnyire rejtelmek nélküli és csekély érdeklődést mozgósítani képes rétegeit tárja fel, de nem tudja elmondani az egzisztencia olyan esemény- és élményegyüttesét, amelyet a hagyományos nyelvi gesztusrend foglal magában, amely ebben a gesztusrendben szóvá tehető. Úgy vélem, Parti Nagy Lajos könyve mélyén ez a szkepszis is meghúzódik: mintha nyelvi szakrilégiumai ellenére azt sugallná, hogy egy kigyulladt hagyományú, föllazított szellemi-nyelvi térben, ahol a mű szférikus sajátosságai közt elaprózódik az ember, nem bizonyosan lehetséges egy mű boldogságának ígérete, s a sűrű akusztikus hallucinációk elfedhetik szemünk előtt a művészi mondandó fojtottan hangzó regisztereit. Nem gondolnám, hogy egy ilyen rangú író pusztán egy amúgy is csenevész műfaj paródiáját kívánná fölkinálni – hiszen ne feledjük, a mű 1989-ben keletkezett –; sokkal inkább gondolnám, hogy *A test anygala* ezzel a nyelvfilozófiai kérdéssel is összefügg, s minden mosolya mögött erre a kérdésre is utalni látszik. Az a jó olvasó, aki hozzá tud tenni valamit elsődleges olvasói tapasztalatához. Parti Nagy Lajos művének érdeme, gyanítom, egyebek között abban áll: nyelvi minden tudásával – mintegy a nyelv sarkvidékére érve – arra emlékeztet, hogy a nyelv dinamikusság és statikus rendje egyenértékű; hogy a nyelvbontás kétes áldás is lehet; túlzásaival azt az elhomályosult nyelvi üdvrendet derengeti fel várakozásainkban, amely hiányzik a műből; amely éppen benső szilárdságával hódíthatja majd vissza a törvényt és a maradandóságot.

PUZZLE

Sándor Iván: *Átváltozások kertje; Tengerikavics*

„Ami történik, az olyan előnyben van azzal szemben, amit gondolunk, amit tenni szándékozunk, hogy soha nem tudjuk utolérni, és soha nem ismerhetjük meg a valóságos képét.” (Rilke) Sándor Iván legutóbbi két könyve (az *Átváltozások kertje* és a *Tengerikavics*) olvasható „útikönyvként”, csakúgy, mint egy-egy nyomozás dokumentumaként, talán még egy kirakósjáték „szabályleírásaként” is. Útikönyv abban az értelemben, hogy az Egyén otthon- és önmagát kereső útjának állomásait villantja fel valós (az *Átváltozások kertjének* néhány fejezetében fiktív) térben és időben. Az utazás, az úton levés a bizonytalanság és ugyanakkor a biztonság érzetét is kelti. Bizonytalanság, mert egy rögzített ponttól való távolodás egyben menekülés is, és biztonság annyiban, hogy valamitől távolodva lehetőség nyílik a hátrahagyott áttekintésére, értékelésére.

Mindkét könyv egy-egy nyomozás dokumentuma. Az *Átváltozások kertje* – azon túl, hogy kerettörténetében (*Előjáték, Utójáték*) és „kihallgatás-fejezeteiben” (*Kerengő, Kereszt-hajó, Apszis*) látszólag két haláleset körülményeinek a felderítése áll – annak a kinyomozására vállalkozik, hogy megtalálja a modernitás utáni széttöredezett és darabjaira hullott világban a cselekvő, az értelmes létezés lehetőségét. Arról a folyamatról van tehát szó, ahogy a körülöttünk lévő világot fölfogjuk, azt vizsgálva szünet nélkül önmagunkra vetítjük, és megkíséreljük felfedezni a világ és az egyén közötti együttállásokat. A regény férfi alakja „alászáll”, „átkel”, majd „feljut” – az önmegismerés útját járja végig. Azért „száll alá”, mert reméli, hogy az önmagának önmagáról feltett kérdésekre választ kaphat, önnönmagát megismerve pedig lehetősége nyílik a világot magában, és magát a világban egységesnek látni. A világ és az egyén szétszóródottságára keres magyarázatot, feljutva azonban rá kell döbbsennie, hogy kérdései megválaszolatlanok maradtak: „ami megismerhetetlen és áttekinthetetlen volt, az meg nem ismerhető és talányos maradt”.

A *Tengerikavics* című regény azt nyomozza, hogyan lehet összeállítani emléktöredékekből, rokonok elbeszélésfoszlányaiból, a történelemből mint közös emlékezetből – legalább az egyén számára – koherens, egységes képet. Hogyan megy végbe történetek örökítésén mint érték közvetítésen keresztül az az átadás-átvétel, aminek következtében egy ember az a formálódik, ami. Ezzel párhuzamosan azt is kutatja, hogy a történelem egyes eseményei milyen módon avatkoznak bele az egyén életébe. Nem arról beszél a szerző, hogy miként lehet meghatározni az én-t a történelem folyamatában, sokkal inkább ennek ellentettjéről, hogyan határozódik meg az én a történelem felől.

Jelenkor Kiadó
 Elő Irodalom sorozat
 Pécs, 1995
 249 oldal, 440 Ft

Mindkét könyv kirakósjátékként is értelmezhető. Az *Átváltozások kertje* „kihallgatás”- és „tudatutazás”-jelenetei egymást váltogatják, e két különböző típusba sorolt jelenetek két történetszálat jelentenek, melyek egymásba fonódottságuk ellenére is csak akkor vonatkoztathatók egymásra – és ezáltal lesz értelmezhető a kettő között lévő viszony –, amikor az utolsó darabka is a helyére kerül, azaz az utolsó fejezet, az *Utójáték* elolvasása után. A *Tengerikavics*ban ez a játék egyértelműbb. A család életéből elbeszélt történetek és a történelemből felvillantott jelenetek folyamatosan reflektálnak egymásra, magyarázza egyik a másikat. Az egyén története csak a család történetén keresztül válik érthetővé, a családé viszont csak akkor, ha mellé helyezzük a történelem egy-egy darabkáját.

Sándor Iván e két könyvének szövegszerkezete könnyen felismerhető. Szándékolta az. Olyan úgynevezett „háromdimenziós robbantott rajz”-ként írható le, amelyen például egy ház szerkezeti elemein, falain túl látható az épület belső elrendezése, sőt akár a bútorok, használati tárgyak sokasága is. A szöveg helyenként nehezen értelmezhető részeit (különösen az *Átváltozások kertjében*) ez a nyílt szerkesztés értelmezhetővé, átláthatóvá teszi. Az *Átváltozások kertje* első és utolsó fejezete (*Előjáték*, *Utójáték*) keretbe foglalják a közöttük lévő három „tudatutazás”- és három „kihallgatás”-jelenetet. Az *Előjáték* bemutatja egy férfi és egy kisfiú halálának körülményeit vizsgáló „nyomozás” kezdetét – amelyet a Polgármester folytat le a „kihallgatás”-jelenetekben –, az *Utójátékban* pedig mind a „tudatutazás”, mind pedig a „kihallgatás” eredménye summázódik: „semmi nem volt felismerhető a mindent elárasztó sötétségben”. A „tudatutazás” apokaliptikus énkereső fejezetei (*Alászállás* – *Átkelés* – *Feljutás*) – amelyekben egy férfi és egy kisfiú(!) próbál visszajutni az emberekhez, haza –, közé ékelődik a három „kihallgatás”-jelenet: a dubrovnikai asszony menekülése (*Kerengő*), az öregember története, aki a zsidók kitelepítése idején rokonai után kutat (*Kereszthajó*), és a szerelmespár története a második világháború utáni időkből (*Apszis*). Az *Alászállás* a meneküléssel, otthontalansággal, az *Átkelés* a kereséssel, a *Feljutás* a túléléssel kerül párhuzamba, a két történetszál egymásba játszik, egymást értelmezi. Önmagukban is vizsgálhatók, de csak összeolvasva lehet felértékelni. A kétszer három fejezet a külső és a belső világ kettősségét, ugyanakkor egymásra vonatkozását mutatja fel. A könyv szerző által írt fűlszövegén olvashatjuk: „Többször jártam a Szent Péter bazilikában. Néhány éve, egy késő délután, zárás előtt talán öten álltunk a főhajóban. A rám zuhanó csendben a pillanat tört része alatt tárult fel előttem ennek a regénynek az alaprajza, hosszanti fejezeteivel – *Alászállás*, *Átkelés*, *Feljutás* – és kereszt történeteivel: *Kerengő*, *Kereszthajó*, *Apszis*.” A szövegrészek egymásra olvasására szorítanak a fejezetek közti írásjelek is. A könyv első mondata kisbetűvel kezdődik, a

fejezetek kisbetűvel és három ponttal indulnak és három ponttal is végződnek. A külső világ és a belső így nem határolódik el élesen, olyan benyomást keltve mintha egyetlen szövegfolyamból lenne kiszakítva az, amit éppen olvasunk.

A *Tengerikavics* tizenkét fejezetének mindegyike két szövegegységből áll. Minden egyes a család életéből felvillantott epizód után – tipográfiailag is jól elkülönítve, új oldalon kezdve – egy-egy történelmi esszé, esszérészlet áll. Természetesen a kétféle szöveg – melyek különböző műnemhez tartoznak – itt is összeolvasandó. Az

Jelenkor Kiadó
Élő Irodalom sorozat
Pécs, 1996
209 oldal, 690 Ft

egyen élete (magántörténet) a történelem felől értelmezhető, a történelem (köztörténet) pedig felfogható az egyéni életutak összességének. Sándor Iván magántörténetei – különösen, mert fényképekkel is dokumentálja elbeszéléseit – emlékiratszerűek. Hogy mégsem akként, hanem regényként olvashatóak, annak egyik oka az egyes szám harmadik személyben megszólaló elbeszélő, ami – úgy tűnhet – távolságot teremt a túlságosan személyes múlt és elbeszélője közt. Nem távolságtartásról van itt azonban szó – nem is lehet, az ilyen fokú személyesség kizárja az objektivitást –, az egyes szám harmadik személyű elbeszéléssel arra tesz kísérletet, hogy az általánost lássa meg az egyéniben, a sorsban a történelmet. Másik okként az elbeszélés-esszé kettős szerkezetet lehet említeni. A magántörténet előadása nem a megtörténés időrendjében halad. A vissza-visszatérő történetelemek, szövegegységek megtörik a linearitást, az újrafogalmazás, az újra és újra elmondani próbálás igyekezetét mutatják. Ismét el kell mondani a történeteket, mert így mutatkozik esély a magyarázatukra, az egykori cselekedetek, viselkedések értelmének keresésére. Az elbeszélő megpróbálja összerakosgatni az én-t – történelemből, rokonokból – mindabból, ami a nem-én kategóriájába tartozik, hogy a szétszóródott darabkákból összeálljon valamilyen kép, amiben magára ismerhet.

Howard Hughes, a század első felében élt – kortársai elnevezésével szólva – „vizionárius” arra tett kísérletet, hogy az idő ura legyen. Talán úgy értette ezt, mint Rilke: hogy úrrá lehessünk azon, ami történik, hogy megkíséreljük nyomban utolérni azt, ami bekövetkezik. Hughes számára az idő megszüntetése azért volt fontos, hogy semmi és senki lehessen, ehhez azonban egyszerre kell mindenütt és sehol sem lennie. Ez a mindenhonnan távollét azt a célt szolgálta, hogy semmivel se legyen azonosítható. Az idő szemléletének megváltozása, vagyis az, hogy a linearitás helyett egyidejűséget, egymás mellettiséget érzékelünk, jól tetten érhető e kettős szerkezetű regényekben. De az *Átváltozások kertje* és a *Tengerikavics* elbeszélőjét az önazonosság keresése hajítja, nem feloldódni akar az időben és megszüntetni azt, hanem szétszálazni, hogy a rétegek közé pillanthasson. A különböző időkben felrétegződött emlékeket próbálja meg egymásról lefejtetni. Nem emlékezhet a történésre, csak a korábbi emlékezésre emlékezhet. E „kudarc” felismerése és egyben feloldására tett kísérlet a *Tengerikavics A hegyeshalmi pajtától a Café Luxembourg teraszáig* című fejezetében található dupla-szöveg. Az 1944-ben írott levél (a történés, illetve annak „csak” dokumentuma) szövege verzállal szedve, és e levél sorai közé kisbetűvel írt kommentár, emlékezés. És ez az ugyanarra az eseményre való emlékezések sokaságából csak egy, amelyet az elbeszélő időről-időre újraírhat, hiszen „tudta, hogy arra, amit ráír a hajdani szövegre, még nagyon sok új réteget fog ráhúzni”.

Megkísérelni szavakba foglalni a világot, az én-t és a kettő közötti viszonyt, örök mozgatója az irodalmi mű létrejöttének. A nyelv kihívása az, hogy mi módon lehet leírni a bennünk és körülöttünk levőt akkor, amikor a nyelvi jelek jelölnek, de már nem jelennek. Az emlékek, történések egymásra rakódó rétegeit kell kifejezni olyan eszközökkel, amelyek gyakran jelentés nélküliek. Vélhetően ezért is próbálja meg az elbeszélő újra és újra definiálni magát, körkörös utat bejárva, különböző nézőpontokból szemlélve az éppen elmondandót.

Klasszikus családregegy, egyáltalán klasszikus szerkezetű regény – talán nem túlzás ezt állítani – már nem írható. Sándor Iván e két könyve a regényforma megújítására tett kísérlet, annak az útkeresésnek egy állomása, amely a klasszikus történetmesélés ellehetetlenülésének felismeréséből indult el. Hogy a szétesett, szétszóródott tudat- és történetfragmentumokból felépülő regény után mi következhet, az nem látható előre. Sándor Ivánról szólva abban biztosak lehetünk, hogy nem az irodalom fölszámolódása.

AZ UTOLSÓ KAPUNÁL

Paul Celanról – Bacsó Béla könyve kapcsán

„Niemals war Himmel.
Doch Meer ist noch, brandrot,
Meer.“

(Celan: *Osterqualm...*)

1.

A XX. század egyik legkülönösebb költőjének, Paul Celannak a versei vagy minden bizonnyal inkább *szó-építményei*, alaprajzuk, statikájuk, illetve ornamenteik tekintetében egyaránt elszakíthatatlanul illeszkednek abba a *nyelvi tájba*, amely az építmény mozdulatlan méltóságát, s ugyanakkor a benne élők minden apró rezdülését áthatja. Nyelvi tájat említettem az imént, de ugyanígy mondhatnám azt is: *metafizikai tájék*. Mindenesetre valamiféle olyan hely a térben, melynek megadható „topográfiaja” van: a különféle poétikai, filozófiai, teológiai megközelítésmódok egymást tagadó nyomvonalain vagy éppen közös metszéspontjain. Am Celannak az értelmező számára rengeteg fejtörést okozó egyszemélyes költői tájával kapcsolatban szinte kényszerítő erővel vetődik fel a kérdés: miféle „hely” az, amelynél megállapodva – Celan egyik szellemi anyanyelvének, a hébernek *maqóm* kifejezésében rejlő „felemelkedés helye” értelemez hasonlóan – az ember nem igazán érez biztos talajt a lába alatt; mondhatni, már a talaj érintésének pillanatában az említett táj elemeire hullik szét?

A celani nyelvi táj domborzata, hegy- és vízrajza mindenesetre semmiben sem hasonlít a tér egyenletlenségeit rögzítő atlaszok szerkezetéhez. Ami ezen a nyelvi térképen igazán feltűnő helyet foglal el, az nem *kiemelkedik*, hanem éppen ellenkezőleg, beleolvad a síkba; a keresgélés, a kísérletezés stációjában, s a remény tartományában ez a térképre vetített tájék a meg-

világítás jellegénél fogva válik felismerhetővé. Jesája próféta hasonlatát idézve: „Minden völgy emelkedjék föl, és minden hegy és minden halom sülyedjen le, legyen a görgöngyös simává, és a meredélyek legyenek völgygyorsos-sá. És megmutatkozik (majd) az Úr dicsősége, és minden ember egyként meglátja majd, mert maga az Úr tette szö-vá ezt.” (ki pi adonáj döbbér; *Jes.* 40,4). Ez a mindent látó, meghalló pozíció természetesen a költészet messiási ígérete is egyben – nem pusztán Celan számára, hanem a század jó néhány, egyébként rendkívül különböző gondolkodója számára is: Walter Benjamintól Emmanuel Lévinasig. Legtöbb-

Jelenkor Kiadó
Élő Irodalom sorozat
Pécs, 1996
91 oldal, 440 Ft

jük esetében azonban az ígélet hordozója valami/valaki *nyelven-tüli*, míg Celannál korántsem magától értetődő mindez: az ígélet elsősorban a minden veszélyt és katasztrófát túlélő ultimatum moriens-hez, a nyelvhez kötődik.

Az önmagát „transzcendáló” nyelvet Celan verseiben jéghideg csönd és nem szűnő szorongás burkolja. Hideg az élő-halott nyelvi táj, s jobbra dermesztően magányosak a szavak.

2.

A mottóként idézett versrészlet – a sosem volt égről és a lángvörös tengerről – kétirányú asszociációt is megenged; mindkét esetben a tükörkép tükröződése a létező: vagy a tenger vöröslő fénye tükröződik az égboltozaton (tehát az ég mégiscsak *van!*), vagy pedig az ég vörösét látjuk viszont a tenger felszínén; mintegy a tenger *emlékezetére* utalva magunkat. A tehetetlen víztömeg a „niemals”-előttről tudhat valamit...

A celani nyelv-tájakon a tükröződések, elmozdulások, a vízfelszín csillámlásai – apró jelek, megannyi helyiérdekű katasztrófa nyomai, de egyúttal fundamentális- vagy összevak is, amelyek ott sorjáznak – mintegy elhullatva – a nyelv teremtéstől fogva ívelő világtörténelmi útjának szélén. Ilyenek: lélegzet-visszafojtás, jégpára, lángoló szó, a veszély kiszimatolása stb. De a legmaradandóbb nyom a jelentés geológiai rétegei közt: a *bűn* nyoma. A celani költészet, illetve nyelvi táj orientációs pontjait tekintve a nyomok a tér kitüntetett szegletei körül gyülekeznek. Ezek közül is különösen egy pont vonzásának engedelmeskedve: pontosan a *szív* helyén.

Bacsó Béla Celan-esszéinek gyűjteménye – hiszen *A szó árnyéka* aligha tekinthető másnak, mint a felderíteni vágyott költői életmű egyfajta konzekvens értelmezői hagyomány szellemében történő óvatos körüljárásának – egyik, a *Művészet komor ég alatt* című tanulmánya olvastán szintén az eddig érintett „nyelvi topológia”, illetve katasztrófa-nyomok rögzítésével alapozza meg a további értelmezések logikai pályáját. A karcsú kötet utolsó, Celan *Meridian*-előadását elemző tanulmányában ezt olvassuk: „Celan lírája a felégetett (nyelvi) tér olvasása és kiolvasása a pusztulás és pusztítás által a nyelvben visszahagyott, s az emlékező nyelvben mindinkább elmosódó nyomoknak.” (*Az iszonyat nyelve és a költészet*, 73). Kétségtelenül így van. A kérdés csupán az, hogy a katasztrófa-nyomok, illetve a katasztrófa emlékezetét megőrző nyomokhoz vajon tényleg valamiféle *nyelvi archeológián* keresztül vezet az út, vagy sem? Ha igen, akkor a költői nyelvet – Bacsó hasonlatával élve – egyfajta tektonikus mozgás létrehozta üledékréteggé kell felfogni (ez a megközelítés szinte provokálja részint a heideggeri etimologizálást, részint pedig a fenomenológiai hagyomány ma már akár „klasszikusnak” is nevezhető műfogásait); ha nem, akkor viszont a feltárási, avagy üledékrétegek helyén az archeológusok szemétdombjával szembesülünk csak: széttört cserépdarabokkal, egy voltaképpen írás nélküli kultúra híradásaival. Ahogy a cserépdarabok hullanak szanaszét, úgy törnek darabokra a költői nyelv, egyáltalán: mindenfajta nyelv alkotóelemei, a szavak.

A nyelv című esszében Bacsó (helyesen) Merleau-Ponty alapján utal a *nyom* (Spur, trace) „világdivatjára”, tudatosítva, hogy a nyelvi jel mindenkor önmagára is utaló referencialmaza nem csupán, s nem is elsősorban az „izolált nyelvi jelet” tünteti ki; mindaz, ami megtörténik – megint csak Walter Benjaminsól Emmanuel Lévinasig – a szó-, illetve az *időközökben* történik meg.

3.

Tizenvalahány évvel ezelőtt, az akkor még kevésbé elharapódzó Celan-kultusz idején, Danyi Magdolna megpróbálta fölvezetni azokat a tipikusnak tekinthető értelmezési paradigmákat, amelyek az 1970-ben öngyilkosságot elkövető költő életműve köré fonód-

nak. Az első a sorban a „hermetikusnak” nevezett költészeti, interpretációs minta; ezen túl pedig megkülönbözteti a „hasszid (sőt: kabbalista) Celan” portréjának alakítóit, azokat, akiknek a szemében a versek csupán a költő zsidó gyökereinek felderítése nyomán érthetőek. A harmadik típust a „posztkáundká Celan” jelentené, akinek a költészete elsősorban fiatakorának nyelvi izolációja alapján elemezhető. (—: *Paul Celan költészetéről*. Újraközlve: *Átváltozások*, 1995/3.)

Bacsó Béla kötete esetében egyik hagyományos értelmezési minta sem minősül kizárólagosnak. Bár kétségtelen, hogy itt is – miként más, eddig megjelent műveiben – annak a *hermeneutikai* vonulatnak a híve, amely Schleiermachertől Hans-Georg Gadamerig terjed. Ugyanakkor azonban Franz Rosenzweig, Gerschom Scholem, Hans Jonas, Emmanuel Lévinas, a XX. századi zsidó filozófia meghatározó egyéniségei szintén a tanulmányok hivatkozásainak gerincét jelentik: éppúgy jelen vannak tehát az írások mögöttesében, mint a „súgó kora”: Heidegger, Derrida, Lacoue-Labarthe, Peter Szondi, Celan odaadó barátja, Jean Bollack vagy éppen a költő, Edmond Jabès. Tekintettel arra, hogy e század paradoxonokkal zsúfolt történetében a német nyelv „mélységei és magasságai” felülhaladják a német kultúra ugyane koordinátákkal jellemezhető határait, többen – köztük a soknyelvű, német, román, orosz, jiddis, francia stb. Celan – gondolkodnak németül, különösen a Kelet-Európa különböző régióiból kikerült zsidók közül, mintsem azt a faji, nemzeti, kulturális stb. hovatartozások „végösszege” indokolná. Az így felfogott német tehát egyfajta szellemi anyanyelvnek tekinthető, vagy még inkább: *lingua philosophiae*-nek; s úgy tűnik, Bacsó is ilyesfajta *szellemi koiné* lenyomataként érzékelteti azt a tradíció-együttest, amely első pillantásra valóban valamelyik freiburgi, tübingeni egyetemi dolgozószoba belvilágához hasonlít.

Némi hiányérzetet talán csak az okoz, hogy a „zsidó Celan” szellemi jelenléte nem igazán előkészített, s ezt nem azért mondom, hogy a bukovinai vélt-valós hasszid környezet nyomainak kimutatását kérjem számon. Egyáltalán nem erről van szó. Az előbb említett szellemi jelenlét éppen azért fontos, hogy néhány ezer év [sic!] valóban a nyelvben rejtőző villanásait, apró rezdüléseit „deszifrizálni” lehessen. S ebben nem sokat számíthat (igazából semmit sem!) Celan elhíresült jó tanácsa, amelyet a verseit elborító jótékony lírai kód elhessentőinek mondott: használjon szótárt! Nyilvánvaló a vaskos ironia: mit kezdhet a *Duden* egy állítólagos kabbalistával, s megfordítva, mit kezdhet a *Duden*-nel egy kabbalista?

4.

Mint már szó esett róla, a Celan-versek nyelvi-metafizikai tájékainak kitüntetett orientációs pontjai vannak, s ezek közül elsősorban a *szív* (Herz, az ótestamentumi léb) érdemel figyelmet. Főleg azért, mert – miként az 1952-es *Mohn und Gedächtnis* című kötet egyik versében olvasható –: „stößt dein Wort zu den Monden des Herzens” (szavad a szív holdjaival kering; Marno János fordítása; a továbbiakban M. J. ford.) Azaz, ennek a viszonylag „korai” költeménynek a példájával is igazolva: a *szív* és a *szó* egy és ugyanazon elliptikus pálya két gyűjtőpontja, másrészt pedig a *szív* a megsejtett, az emlékezet előtti, valamint a távoli jövőben előtűnő *jövő* horizontját is fölvezolja. Az 1963-as *Die Niemandrosé*-ban található *Anabasis* című költemény enigmatikus példájára utalva: „Hinauf und Zurück / in der herzhelle Zukunft”. (Fel-Fel és Vissza / a szívviszta jövőbe, M. J. ford.) De ha a speciálisan Celanra jellemző orientációs pontokat egy-egy (képzeletbeli) vonallal össze is kötnénk, az így létrejövő ábrákból még egy „légifelvételen” sem biztos, hogy látszana valami. A statikus ábrákat „széttolja” a múltó idő, a korrózió, a vibrálás és a feszültségingadozások sora.

Egyébként viszont a celani glóbusznak megvannak a maga pólusai, délkörei, szélességi és hosszúsági fokai. De a jövő *felől*, avagy *felé* haladva változik maga a mérték is. A

jövő ugyanis az egyedüli igazán fix pont, amelyhez viszonyítani lehet; ahogy az 1967-es *Atemwende* című kötet egyik versében fogalmazza meg Celan: „In den Flüssen nördlich der Zukunft / werf ich das Netz” (a jövőtől északra / vetem ki a folyókba a hálót; M. J. ford.). A „jövőtől északra” – bizonyos fokig az „Édentől keletre” üdvtörténeti tájolást jut-tatja az ember eszébe; az egyik az emlék-előttire, a másik az emlék-utánira utal.

Ám az előtt és az után végül összeér, összetalálkozik – a várakozásban. Ezek a találkozási pontok azonban – legyenek bárhol is a nyelvi térben, Celannál mindig a veszély érzetét hordozzák. A szabályos lélegzetvétel ritmusa ilyenkor megtörik; „Az én és a másik, az én és az ő másika, az én és a Másik – a lélegzetvisszafojtott hirtelen figyelem a bennünk némán fel- és visszhangzó szóra, mely miatt Celan joggal mondhatja, hogy a költészet éppen a lélegzetvételben beállt fordulat” – írja ezzel kapcsolatban Bacsó (*Az iszonyat nyelve és a költészet*, 79.).

5.

A lélegzetvétel persze Celannál nem csupán az izgatott várakozást jelenti, hanem jóval több annál; voltaképpen a „nyelvi topológia” egész előfeltételrendszerét érinti. Bacsó Béla a *Zeitgehoft* kötet egyik versének értelmezése alapján hivatkozik Harold Bloom *Kabbalah and Criticism* című könyvére, s abból is elsősorban a luriai kozmológia kulcsfontosságú kifejezésének, a *cim-cum*-nak az ismertetésére. (Az eredeti szójátékot – reménytelenül – megőrzendő a *cim-cum*-ra azt mondhatjuk, hogy „bijt-böjt” vagy hogy „hely-szűke”.) A *cim-cum* a nagy XVI. századi misztikusnál Isten önkorlátozását jelenti; a *boré-ólám*, a mindenség Teremtője pontszerűen visszahúzódik önmagába, hogy – úgy mond – *helyet adjon* a világ és az ember létrejöttének.

A *cim-cum* gemináta gyökének, a *cúm* igének palpél participiuma, *mecamcém* a visszafojtott lélegzetet, avagy a levegő beszippantásának folyamatát jelöli; Bloom tanulmánya ugyanezen alakot a *szorongás* fogalmával hozza összefüggésbe; Bacsó pedig Freud egyik – az *Einführung in die Psychoanalyse* XXV. – előadására hivatkozik: „... ahol az Angst = angustiae, azaz a légzés korlátozódása, elakadása eredeti értelmére utalt: »Freud azt mondja, a legelső szorongás toxikus, és az eredendő beszűkülés az inspirációé volt. Amennyiben elképzeljük a levegőtér által kiváltott szorongást, akkor az önkéntes beszűkítés, amely *egy új vers kezdetét engedi* (kiem. B. B.), egy lélegzet-visszafojtásra fut ki, míg szabaddá válik számára a tér.«” (*A nyelv*, 30.) Vagyis a szorongás közvetlen okozója a *cim-cum* nyomán felszabaduló *üres tér* fenyegető, nyomasztó érzése.

Ennek ellenére a vers létrejöttének, a költői alkotásnak kulcsfontosságú mozzanata, a *másik* megkeresése nem valósulhat meg más úton. A nyelvi üledékek pedig – adott esetben – őrzik a visszafojtott lélegzet, a szorongó várakozás tárgyát és egyúttal emlékét: az imént felidézett kabbalisztikus kép-világ egyik meghatározó elemét, a *fényt*. Az 1959-es *Sprachgitter*-kötet egyik versének, az *Entwurfeiner Landschaft* című darabnak a példájával élve: „Laven, Basalte, weltherz- / durchglühtes Gestein. / Quelltuuff, / wo uns das Licht wuchs, vor / dem Atem.” (Láva, bazalt, világszív- / kihevülte kő. / Forrástufa, / ott támadt lélegzetünk / előtt, a fény. M. J. ford.) A *fény* (Licht) tehát *lélegzet* (Atem) előtti; a celani nyelvi tér kitüntetett orientációs pontjainak viszonyát illetően egy újabb problémát vetve fel: ezen csomópontok *hierarchikus rendjéét*, illetve a legkülönbébb kabbalisztikus irányzatok közös gnosztikus örökségét, az emanációt.

6.

A nyelvben megkövülő, ám időről időre földrengésszerűen átrétegződő hierarchikus rend Celan nyelvében szorosan összefügg a grammatika kérdésével is. Bacsó Béla köny-

vének az egyik legerőteljesebb, legmeggyőzőbb értelmezési kísérlete a celani mondatok „belső logikájának” a feltárása. Jó néhány klasszikusnak nevezhető elgondolásra – elsősorban Heidegger *Was heißt denken?*-jére (Parmenidész kapcsán a *taxisz* szó etimológiáját elemezve), Adorno *Parataxis*-tanulmányára – utalva Bacsó a mellérendelő mondat szerkesztést a – főleg a kései – celani nyelv alapvető sajátosságaként jelöli meg. Logikai ősforrásként természetesen a *Biblia* héber nyelvének szintaxisa kerül szóba, de a szerző részletes figyelmet szentel Franz Rosenzweig fő művének, (a) *Der Stern der Erlösung*nak az elején olvasható, s az „összavakat” (igen, nem, és) körülíró alfejezeteinek is.

A szün(pontosabban hüpo)taxisz, vagyis az alárendelés kérdése, szemben a parataxiszal a celani költészet egyfajta „prelogikus”, avagy szintaxis előtti állapotának a kifejezésekképpen kerül szóba. Ez a sajátosság részben talán a perspektíva nélküli festői térhez, részben pedig valóban az ótestamentumi szövegek egy részének – az indogermán nyelvek logikájához mért – aszintaktikus természetéhez hasonlítható. Az egymásra dobált szavak kölcsönös függésének a kiderítése nemhogy megengedi, hanem egyenesen megköveteli az értelmezői nyitottságot, illetve „többszólamúságot”. A költői alkotás imént érintett, és kabbalisztikus analógiával jellemzett önkorlátozó, helyteremtő mozzanata során felszabaduló ürességet valamilyen formában mindig lefedő nyelvalakzatok érdekes módon éppen azokat a térrészeket hagyják üresen, amelyek az alany, a szubjektum lakóövezeteiként jellemezhetők; nyilván ezzel is magyarázható, hogy miért uralkodnak Celan verseiben a teljesen személytelen mondatok.

A költői nyelv sajátos parataktikus nyelvének felépülése mellett mindenképpen beszélni kell az előbbiekről *emanáció*nak nevezett kérdéskörrel is, különösen akkor, amikor a Harold Bloom-tanulmány kapcsán amúgy is számos kabbalisztikus hasonlat tolatkodott elő eddig is. (Csak jelzésképpen ugyan, de meg kell említenem, hogy a kabbalisztikus fény-metafizika, valamint az ehhez kötődő különféle megváltásteóriák a kelet-európai hasszid ideológiáktól sem állottak távol, másrészt pedig Gerschom Scholem tipológiája értelmében a korai kabbala éppen akkor emelt önnön szellemi fejlődése elé szinte áthághatatlan falakat, amikor saját, lineárisnak nevezhető misztikus útját felcserélte az emanációs filozófiák hüposztatikus rendjével.) Márpedig – ha nagyon távoli analógiát sejtetve is, de – a lélegzetvétel/váltás előtti, az üledékek mélyén megbúvó tiszta költői nyelv szavainak számtalan „szótári burka” is egymásból előáramló, majd megszilárduló rendet alkot.

7.

Az áldozati felajánlásként elővezetett szavak, illetve a(z áldozati) kehely celani motívuma köré a fény-víz-lélegzet áramlás egészen sajátos, megfordított folyamata társul. A *kelyhek* című vers alapján – a középkori klasszikus kabbalisztikus szövegek, elsősorban a *Zóhár* metaforikáját földidézve – Schein Gábor tanulmánya hihető módon kísérli meg a fordított emanáció folyamatának a bemutatását. Íme a vers – a tanulmány szerzőjének fordításában: „Az idő hosszú asztalainál, / Isten kelyhei toroznak. / Kiisszák a látók szemét és a vakokét, / a parancsoló árnyak szívét, / és az est hűvös arcát. / Ők a legduhajabb torozók: / szájukhoz emelik az üreset éppúgy, mint a teltet / és nem csordulnak túl, mint te meg én.” (–: *Tégy keserűvé. Határ*, 1994/október.) A kelyhek, amelyben a fény-víz, a pneumatikus szikrák találhatók, nem árasztják ki tartalmukat – hogy az alanti világban szerteszóródjanak, egyre lejjebb és lejjebb, a „sötét anyag” felé, hanem éppen ellenkezőleg, magukhoz vonzzák az emberi tekintetet, a látók és a vakok szemét; a film visszafelé pereg, vissza a teremtés-előtti felé.

A visszafelé pergő film hasonlata a celani versteremtés mechanizmusára vonatkozóan is árulkodó lehet. Celan ugyanis, aprólékos figyelemmel, verseiben visszafelé hatol a

szavak eredendő, (ősi) megnevezés előtti állapota felé (!); amikor a *név* – héber szójátékkal élve – még nem „kiáltható (qára) világgá”, hanem talán csak „suttogható” (náam), vagy „sziszeghető” (száraf), szinte teljesen beleolvadva így a lélegzetvétel aktusába. Erre a megfordított „teremtési folyamatra” a legjobb példa *Jeremiás próféta könyvének* 4. fejezetében olvasható látomás. Itt a *Genesis* elején rögzített teremtéstörténet szisztematikus visszavonásával szembesülhetünk: „Láttam a földet, amint tóhu vabóhu volt, és az eget, amint nem volt világossága, láttam a hegyeket, amint megrendülnek, és mind a dombokat, amint egybecsúsznak, és láttam, amint nincsen ember és az ég összes madarai elmenekültek; láttam, amint a termőföld sivataggá lett, és valamennyi városa romba dőlt, az Úr tekintetétől, lángoló haragjától.” (*Jer.* 4,23-26).

Az idézett versekben Jeremiás mintegy megfordítja a „teremtés filmszalagját”, az *Ószövetség* elején benépesülő teremtett világ fokozatosan elnéptelenedik, s a látomás visszavezet bennünket a *Genesis* 1. és 2. verse „közötti” állapotig, a tóhu vabóhu-ig, vagyis a teljes katasztrófa nyomait őrző sivatagos állapotig. Mindenesetre Celannál maguk a szavak is részesei a katasztrófának: lángolnak, ha nem is égnek el. Ahogy az *Atemwende* című kötet egyik versében olvasható; (azt hiszem, megint csak kabbalisztikus forrásból eredő módon!?): „Wo flammt ein Wort, das für uns beide zeugte?” (Hol lángol szó, mely bennünket tanúsít? M. J. ford.)

8.

Nem esett még szó arról, hogy a feltartóztathatatlanul pergő filmszalag képei, amelyeket ráadásul szinte megperzselnek a „lángoló szavak”, miért színtelenednek el oly gyakran; másként megfogalmazva: joggal érte-, éri-e Celant oly gyakran a *homályosság* vádja? Ezzel kapcsolatban Bacsó Béla Ingeborg Bachmann előadásából idéz: „A metaforák teljesen eltűnnek, a szavak minden álöltözetet és leplet levetnek, a szó nem szárnyal a másikhöz, és nem is ragadja magával egyik a másikat.” (*Homályosság, obscuritás*, 49.) Tény és való, hogy az „antimetaforikusnak” nevezhető nyelv a celani költészet egyik legfontosabb, legjellegzetesebb sajátossága. Talán igaza van Philippe Lacoue-Labarthe-nak is, amikor ugyane jelenség kapcsán „a trópus hatálytalanításáról” beszél; (–: *Katasztrófa*. In: *Paul Celan versei*. Enigma, Bp. 1996. 193.). Vagy még egyértelműbben fogalmazva – a *Tübingen, január* című költemény elejére utalva – Lacoue-Labarthe ezt írja: „...nem lehet, kérdezi A. R., hogy ez (ti. a »mit dem Lichtbart der Patriarchen«; a pátriárkák fényszakállai sor) utalás Mózesre? Eszembe sem jutott. De most, hogy újraolvasom ezeket az oldalakat, (...) szemembe ötlök, hogy voltaképpen titokban talán csak egyetlen tárgyuk van: a leképezés tilalma, pontosabban: áthatja őket a megformálhatatlantól vagy a megjeleníthetlentől való rettegés. Alapjában véve, többé-kevésbé tudattalanul, a metafora (a kép) destrukciója uralja el őket.” (Uo.) A vélt vagy valós tünet: a kép-bálvány előtt tisztelgő költészet illegitim volta (?), s mindaz, ami ennek a folyamatnak álságos jellegét végigkíséri – talán jelen van az alkotás szellemi mélyrétegeiben; de a metafora „destrukciója” (*horribile dictu*: „dekonstrukciója”) legalább annyira az erőteljes értelmezői előfeltevés szülötte! Ha ugyanis igaz, amit Lacoue-Labarthe állít, akkor kénytelen-kelletlen megint csak kabbalisztikus hasonlatra kell hivatkoznom. Miféle költői szándék rejtőzhet a „metaforák destrukciójának” tette mögött? Talán: feltörni a szó burkát, hogy annak héja, öltözeke (malbus) lekerülvén láthatóvá váljék a minden sokértelműség mögött megbúvó belső mag, a „titkos” üzenet?

Az eddigiek során elsősorban a héber nyelv, illetve a zsidó hagyomány mélyrétegei által kínált analógiákra figyelő recenzióknak – bizonyos aszimmetriák nyilvánvaló fenntartása mellett is – a „másik oldalt”, a Celan-értelmezők legbensőbb körének gondolkodását lényegi szinten meghatározó görög költészetet, filozófiát is számba kell vennie.

Gerhard Baumann visszaemlékezéseiben olvasható, hogy Celan számára milyen sokat jelentettek Hölderlin Pindaros-, s főleg Szophoklész-átültetései. (A költői nyelv felidéz-
te „rettenetes” – deinon, das Unheimliche – alighanem a hölderlini „fordítások” szelle-
méből is táplálkozik.) Bacsó pedig – Jean Bollack könyvére (*Herzstein*. 1993) utalva – em-
líti meg Celannak Hölderlin költészetével való folyamatos párbeszédét. (*Homályosság, obscuritas*, 53.). Magyarán, valamiféle egészen különleges költői hagyományhoz fűződő erős kapocs (bár az igazat megvallva, számomra a „hölderlini költői hagyomány” egye-
dül valódi képviselője Heidegger!) már önmagában is feltételez egyfajta *excentrikus utat* – ez azonban csak feltételezés, gondolati játék. Ami viszont korántsem feltételezés, ha-
nem bizonyosság: a Heideggertől Gadamerig ívelő „német-görög”, s egyfajta nyelvi ar-
cheológiára alapozott hermeneutikának nevezhető értelmezési tradíció az „obszurus Ce-
lant” éppúgy megpróbálja a saját képére és hasonlatosságára formálni, mint más, már említett irányzatok. Úgy tűnik azonban, hogy eddig igazából egyiknek sem sikerült.

9.

Bacsó Béla – Wolfram Hoglebe: *Metaphysik und Mantik* című könyve alapján – a *jóslatok* (mindenfajta filozófiát és hermeneutikát) megelőző nyelvről beszél, arról a nyelvről te-
hát, amelynek az *obscuritas*, a homályosság, mondhatni természetes sajátossága. Ám a rejtkezés, a homály „létmódja” a görög poétikai, filozófiai hagyomány szellemében egé-
szen másként ragadható meg, mint az eddig érintett kabbalisztikus analógiák esetében.

Bacsó Gadamerre hivatkozva említi a „fel-nem-tűnő mérték” (aphanész metron; *Obs-
curitas*, 54.) fogalmát, másutt pedig az „elő-nem-tűnő” egy másik nyelvi alakját (adélun; *A szó*, 44.). A két kifejezés hétköznapi értelme között meglehetősen nehéz különbséget tenni; talán a *délun* alaknak több köze van a világossághoz, a láthatósághoz, míg a *pha-
nész*nek a napvilágra kerüléshez, a megjelenéshez. A vers (heideggeri) „görög értelme” a költemény „önmagát feltáró jelenlétéből” fakad. Ám a megjelenő, napvilágra kerülő „au-
tentikus értelem” – levetközvé a szó, a nyelv eredendő büntudatát –, s miután befutotta már pályáját, újra a legfontosabb „topológiai csomópont”-hoz”, a *szív*hez próbál meg visszatalálni, s lehetőségképpen el is időzni ott. A vers, amely Celan felfogása alapján nem független az időtől, nem csupán néhány kimerevített pillanat lenyomata, az idő sa-
jatos metrikáját talán éppen a szívnél való *elidőzés* intenzitásából meríti? Bacsó Béla Her-
mann Cohent (a század első felének német-zsidó filozófiai gondolkodására talán a legna-
gyobb hatást gyakorolt egyéniségét) idézi azzal kapcsolatban, „hogy a bűn szétszakított
szív miként juthat vissza a sértetlenség állapotába; a nyelv útján éri el a tudat a szív
egységét »de mindig veszélyeztetett, mindig kockán forog, újra és újra kell biztosítania
és alapoznia«” (*Die Religion der Vernunft. A szó*, 47.).

A *Die Niemandrose* egyik verse, az *Anabasis* a nyelvszűkösség és a szívszűkösség va-
lóban elszakíthatatlan kötelékeit érzékelteti – egészen zseniális módon – egyetlen „tér-
kép-vázlat” formájában. A már idézett „tájékozás”: „Hinauf und Zurück / in die herzhelle
Zukunft” előtt – a falak közé szorított írás, maga az írás, a vers; majd egy másik perspek-
tíva felvázolása következik: a „Silbenmole”, amely messze, a nyílt tengerre vezet („weit
/ ins Unbefahrne hinaus”). Ezután pedig: „Dann: / Bojen-, / Kummerbojen-Spalier /
mit den / sekundenschön hüpfenden / Atemreflexen-: Leucht- / glockentöne (dum-,
dun-, un-, / unde suspirat / cor), / aus- / gelöst, ein- / gelöst, unser.” (Majd: / Bóják- /
Gondbója- korlát, / a másod- / perc cifrán szökdélő / lélekreflexszel –: Fény- / harang-
szók [bimm-, / bam-, im-, unde suspirat / cor], ki- / oldva, be- / váltva, miénk. M. J. ford.)
Az így felvázolt térkép, atomjaira bontott benyomások töredékes mozaikja – unde suspi-
rat cor, ahonnan elősóhajt a szív –; s az az ember érzése, hogy Celan tudatosan mindent
Saint John-Perse nagylélegzetű költeménye, az *Anabasis* „tágas dimenziói” ellenében állít

elénk (erre vall egyébként a másik hosszú Saint John-Perse-költemény, a *Bóják* címének feltűnése is); akár paródiaként is felfogható lenne az egész! Mindenesetre a Másik megkeresése ténylegesen is másik térben és másik időben történik; a szívtől szívig ívelő vers-út pontosan olyan beláthatatlan távolságokat futhat be, mint amilyen messze van egy mástól a mottóként idézett versrészletben a tűzvörös tenger és a nemlétező ég.

10.

„A vers magányos. Magányos, de úton van. Aki írja, útítársul adatik mellé” – írja Celan *Meridian*-előadásában. (Ford. Schein Gábor. In: *Paul Celan versei*. i. m. 11.) Bacsó Béla e szöveghelyhez fűzött kommentárja pedig így szól: „A vers tehát út, kitérés és kerülő, melynek folytán magunkat előre küldve, magunkat az esetleges eltévedésnek kitéve, mégis, eljuthatunk önmagunkhoz, magunkhoz, mint másikhöz.” (*Az iszonyat nyelve és a költészet*, 82.) A Celan-interpretátorok visszatérő állításait képezik a költő gondolkodásának vélt-valós *dialogikus* szerkezete, valamint a vers és az *emlékezet* viszonya. A megemésztetlen múlt és a dialógusképtelenség összefüggései (ebben az „összefüggésben” egyébként egyáltalában nem hiszek), illetve a dialóguspartner, a mindenkori „Te” nehezen körvonalazható pozíciója helyett azonban mindenekelőtt az „útítárs” szerepről szeretnék beszélni. Mit jelent ez az önmagában enigmatikus megfogalmazás egy olyan költő számára, aki a nyelvben, mint *aplasztikus* (nem-formálható, áttetszetlen) közegeben mozog; s akinél a szavak – a matematika világához hasonlóan – bizonyos fokig olyan számok módjára viselkednek, amelyek mindennemű tradícióval szemben közömbösek?

Már idézett visszaemlékezésében Gerhard Baumann ezt írja: „Celan a felfedező és feltalálók türelmetlen örömeivel végezte kutatásait; hogy a nyelvtörmelékben végre megtalálja kincseit.” (*Emlékeim Paul Celanról*, i. m. 99.). Az itt felbukkanó kifejezés, a „nyelvtörmelék” – úgy gondolom – telitalálat; a lehető legpontosabban fejezi ki az „útítársnak”, jelen esetben a Büchner-interpretátor Celannak, a nyelvhez, a vershez fűződő viszonyát. Ahol ugyanis törmelékek, romok találhatók, ott egy egész romba dőlt világnak is rejtőznie kell. Ezek a törmelékek feltehetőleg a költői Jerikó leomlott falai mentén húzódnak. Mindenesetre a nyelvi törmelékek között „guberáló” Celan felidézett alakja az én szememben az őtestamentumi *lázat* ige jelentéskörére utal. A *lázat* gyök alapjelentése: „gyűjtögetni”, „szedegetni”; ahogy például Jákob fiai gyűjtöttek követ a Lábánnal kötendő szövetség jeléül szolgáló *maccébához* (emlékoszlop), vagy ahogy a sivatagban vándorló izraeliták gyűjtötték össze a tápláléklul kapott mannákat, illetve ahogy Rúth szedegette az aratók után elhullott gabonaszemeket. Kissé módosult értelemben ez az ige fejezi ki azt is, amint például József – gabonáért cserébe – begyűjti az összes pénzt, ami csak Egyiptomban található; vagy ahogy a hüvelyk- és nagylábujjától megfosztott Adonibezek keresgél „morzsát” a győztes izraelita vezérek asztala alatt. De Jéssa egyik prófécijában ez az ige adja tudtul Izrael fiainak a fogság utáni egybegyűjtését is: „Azon a napon kicsépel az Úr a kalászokat az Eufrátesztől Egyiptom patakjáig. De titeket, Izrael fiai, egyenként fognak *összeszedgetni*.” (*Jes.* 27,12). Végül pedig, a *Bírák könyvének* redaktora a *lázat* reciprok (úgynevezett hitpaél) alakjával érzékelteti, hogy miként gyülekeznek az akkor még csak az örökségtől megfosztott rablóvezér, Jefe köré különböző „hitvány emberek”, (anásim réqim); az itt előforduló igealak jelentése: „gyülekezni”, „hozzágyűlni”, „csatlakozni”. A „magányos vers” útítársának feladata talán éppen ez: csatlakozni, hozzászegődni a nyelvhez, amelynek gabonaszemeit, kódarabjait – tápláléklul és fegyverül – az útítárs maga gyűjti össze. Így tehát a nyelv egyszerre dús termőföld és halálos kősvatag; aki elindul benne/rajta, annak – miként Celannak is – vállalnia kell, hogy esetleg eltéved benne, vagy ha nem, akkor is világossá kell válnia számára: a gyűjtögető, a guberáló aligha birtokolja az *archeológus* büszke pozícióját, hanem szolgál lesz, sőt rabszolgája.

„Egy este a napnak, és nemcsak a napnak, vége volt, akkor indult, kilépett házikójából, és elindult a zsidó, aki zsidó, és aki zsidónak fia, és vele indult a neve, a kimondhatatlan” – írja Celan a *Párbeszéd a legyen* című novellájában (ford. Márton László, *Átváltozások*. 1995/3. 89.). Az a másik, „amely” – akár áldás, akár pedig átok formájában – mint valamiféle árnyék, mindig hűségesen követi az ember útját: a *név*. Mindaz, ami a szó történetét s egyben a költészet célját lényegi szinten meghatározza, az nemcsak a teremtés „eredeti írásművének” mindenféle nyelv-törmelékkel (végső soron: az írott történelemmel) való elfedése, hanem egyúttal a szó-esszenciát, a nevet ért sérelem, illetve sérelmek együttese. A szavak „teherbírásától”, a beszélő és a hagyomány viszonyától függ, hogy a költő a kezdet vélt-valós integritását, avagy a sérelmekbe sűrített radikális rosszat tartja-e fenn? Ám ahogy az ember – nappali fényben – képtelen megszabadulni az árnyékától, úgy a név hatalma is mindenképpen nagyobb, mint a viselőjéé. Ezért, ahogy Celan novellájában olvasható, a zsidó neve mindenkor együtt jár a KIMONDHATATLANnal, vagyis az Isten-Névvel.

„A név – sebezhető”. Bacsó Béla Edmond Jabès hasonlatát idézi a kezdetet, a feledés mélyrétegeiből kiásott kezdetet érintő gondolatmenetében. „Auschwitz – jegyezte fel – kikerüli ezt a kezdetet, mindig kezdet előtti marad; inkább egy kimondhatatlan név sebe, semmint egy gyógyíthatatlan seb neve.” (A szó, 41.) De a kezdetet vagy a kezdet nevét (a kezdetet mint nevet) – még ha *kimondhatatlan* is – valamiképpen mondani, megszólítani kell; a bibliai hagyománnyal ölelkező költészet eredendő szükséglete ez. A *mondás* (a német *sagen* csakúgy, mint a héber kompletált infinitívus, a *lémór*) annak a már meglévőnek a birtokbavétele, amely mindig is kimondásra vár.

A Celan hagyatékban maradt verseit tartalmazó *Zeitgehöft* (1976) című kötet egyik költeményéből idézett felszólítás – „sag, daß Jerusalem ist.” – voltaképpen ott visszhangzik az egész költői életműben, a *név-kimondás* („kikiáltás”) mintájaként. Talán a legismertebb – és Derrida nyomán bizonyára a legdivatosabb! – „visszhangzó” példát említem. Azon a napon, amikor a Jefe vezette győztes gileádiak negyvenkétezer efraimit mészároltak le a Jordán gázlójánál, minden menekülő és átkelni szándékozó efraimi felé a következő felszólítás hangzik el: „mondd (ki), hogy *sibbólet!*” (emór-ná *sibbólet*), de, mint köztudott, az efraimiak nem tudták kimondani; *sibbólet* helyett *szibbóletet* ejtettek; a héber *sin* betű helyett *számekli* szerepel a *Birák könyvének* szövegében (12,6). A betű, illetve fonémacsere egyúttal a halálos ítéletet is jelenti. Mindez a Jordán gázlójánál (maabrót hajárdén) történt, az *átkelés* helyén, ahol a költő a kimondhatatlan név apasztikus világából a költőileg birtokba vehető szó felé jut el.

Celan egyik korai versében, a *Von Schwelle zu Schwelle* (1955) című kötetben szereplő *Schibboleth*-ben is elhangzik a jelszó, a kimondásra utaló parancs – „Ruf's, das Schibboleth, hinaus / in die Fremde der Heimat: / Februar. No pasarán.” (Kiáltsd a jelszót, kiáltsd e / hazától idegenbe: / Február. No pasarán. M. J. ford.) –, ám a kontextus egésze és a jelszó egyaránt a spanyol polgárháborúra utal: a *gázló* (a szó héber gyöke, *ábar* jelentése körülbelül megegyezik a spanyol *pasar* igéjével) helyén „No pasarán” (nem mennek, nem törnek át) áll; ugyanígy szerepel a Pireneusok is az efraimita hegyvidék „helyén”. Avagy a *Schibboleth* „tükröképe”, a *Die Niemandroses*-ben található *In Eins* című költemény esetében hasonló az őtestamentumi Abdiás prófétára, az Edóm elleni felkelés megörökítőjére célzó megjegyzés: „... er, Abadias, / der Greis aus Huesca, kam mit den Hunden / über das Feld” (agg Abadiás / Huescából érkezett a kutyákkal / a front fölé; M. J. ford.).

De az utóbb idézett versben az „Im Herzmund / erwachtes Schibboleth” sorok – a jelszó, avagy a kimondhatatlan kérdésén túl – megint csak a nyelv legfontosabb *átkelőhelyéhez* vezet el bennünket: a *Herzmund*-hoz, a *szív* és a *száj* egybeesésének színteréhez. Eh-

hez képest minden más üledékréteg, saját vagy vendégszöveg – valóban nyelv-törmelék csupán, néhány kavics a folyóparton, vagy a Jordán uszádék.

Mindaz, amit Celan az üres, látni képtelen szemek és a néma, beszédképtelen nyelv gyakorta (és néha eléggé brutálisan) alkalmazott példájával kifejez, az maga a teljes névtelenség, illetve dologszerűség állapota. A már idézett *Párbeszéd a hegyen* című novellában olvasható, hogy „az atyafiaknak nincsen szemük”, pontosabban van szemük, de „fátyol hullámszik előtte, nem is előtte, hanem mögötte, mozgékony fátyol.” (I. m. 89.) Feltehetőleg a II. *Korinthuszi levél* hasonlatára vonatkozhatnak az iméntiek, ahol Pál apostol az egész törvénytisztelő zsidóságot úgy jellemzi, mint akiknek „lepel van a szívükön”. (II. Kor. 3,15). Ám a novellában már a szem *mögötti* fátyolról esik szó, vagyis olyan akadályról, amely a látás előfeltételeit is megszünteti. Ami így megmarad, az nem egyszerűen a sötétség, hanem a megnevezhetetlenség dermedt állapota. A *dolog* – amivé a névtelen lények visszaminősülnek – olyan, mint egy-egy kő, vagy tégl a falban: „elfekszik” (hüpokeimenon) halott *világszerűségében*. Nincs neve.

Rendkívül inspiráló könyvecskéjében Bacsó Béla részletesen kitér a *dologszerűségnek*, illetve a burkától megfosztott szó-mag körül keringő *névnek* egymásra találási kísérleteire. Ismét csak Franz Rosenzweiget idézve így ír: „... aminek neve van (a névszó), ami megneveztetett, rést hasít a dologszerűség szilárd falába.” (*A szó*, 35.). Pontosan erről van szó. Mindahányszor, amikor a nyelv-törmelékek között „guberáló” valódi kincsre akad, saját esszenciális költői nyelvében a *megnevezés* hatalmát gyakorolja: rést üt a falon, vagy kaput nyit ugyanott.

A feltáruló résen keresztül pedig – a végtelen várakozás bármelyik pillanatában – [egy] „másik” világra nyílhat kilátás, mi több, maga a *Másik* mutatkozhat meg. Ahogy a *Die Niemandrose* egyik versének elején olvasható: „Einem, der vor der Tür stand, eines / Abends: / ihm / tat ich mein Wort auf --”. Valakinek, aki az ajtó előtt állt, neki, egy este, feltártam szavam.

EGY BOHÓC MAGÁNÉLETE

Kemény István: Család, gyerekek, autó

Család, gyerekek, autó – hétköznapiságra utaló hétköznapi cím. *A koboldkórus*, *A néma H* (lehetne bármelyik más, korábbi is) – erősen metaforikus címek. Ám ne alkossunk elhamarkodott véleményt, a különbség Kemény eddigi és legújabb kötete között nem olyan drasztikus, ahogy azt a cím sugallná. Nézzük meg inkább a borítóképet, amely udvari bolondot ábrázol (család, gyerek, autó nélkül) – nem jellegzetesen (jellegzetesen nem) mindennapjaink része. Köznapi dolgokról szóló könyv ez, nem köznapi módon előadva. Cím és kép – e kettő (s ami belőlük következik) válik majd tulajdonképpen a szövegről való gondolkodás két alappillérvé.

Induljunk el a kép felől. Kemény Istvánról többször, több helyen elmondták, hogy misztikus, irracionális elemeket használó költő, hogy a lírát az epikával vegyítő költő (és az epikát a lírával vegyítő író), hogy különféle álarcok mögé bújó költő. Mindezek a jellegzetességek legújabb kötetében is megtalálhatók, ezek közül is elsősorban és leglényegesebbként az utolsó – a szövegek (kisprózák, a kiadói meghatározás szerint, inkább talán tárcák) főszereplőbeszélője egy udvari bolond, egy bohóc. És itt most ez az egyetlen álarc, a sok, szétaprózódó és tűnékeny maszk helyett egy darab, erős és többfelé ágazó szimbólumként.

Mert mi is jut eszünkbe bolondról, bohócról? Udvari bolond – ő kiváltságos helyzetű, ki mondhat bármit, joga van bírálni, véleményt alkotni, funkciójánál fogva azonban, bár mondani bármit mondhat, változtatni lehetősége nincs. Amit meg mond, senki sem veszi igazán komolyan. Komikus ember. Tragikus ember. Aztán itt van a jól ismert, társadalmon kívül álló és kívül állni akaró, kéretlenül is véleményt formáló clown alakja. Tekintélyt nem ismer, magát viszont annak tartja, nem fogadja el a többieket, azok sem fogadják el őt. Keserű ember. Szabad ember. Igen, és itt van a cirkuszi bohóc. (Cirkusz, különös. Varázslatos mesevilág egyszer, hatalmas szabadság másszor. Ötéves kor fölött hát miért utáljuk mindannyian? „Figyelem, figyelem! Ön ott az út mentén a két gyerekével! Tudjuk, hogy nem szívelheti a cir-

kuszt. Vegyen erőt magán!”) A cirkuszi bohóc hülyét csínál másokból, hülyét magából is. Ügyetlen, idétlen, vidám (látszólag), szomorú, szájalmas, félénk (valójában). Közös viszont mindben az, hogy MÁS, mint a többi, és ennek örül, mert a másság lételeme.

Mindez a narrátor tehát, bolond is, bohóc is, hol így, hol úgy nevezi magát. Hiszen ez a bolondság expressis verbis ki van nyilvánítva: hol ő a Bolond, az egyetlen, századok óta jelen levő, jövőbe látó, mindenki által ismert magányos bolond, hol pedig egy egyszerű, halandó fiúbohóc – nem egyedül, lánybohóccal együtt. (Nemegyszer előfordul,

Palatinus Kiadó

Budapest, 1997

148 oldal, 540 Ft

hogy nemcsak ő bohóc, hanem az is, aki vele van, így például a barátja: „Ők az út végére megkedvelnek mindkettőnket, mert eldöntik, hogy nem vagyunk gazdasági rendőrök, hanem egyszerű bolondok.” Vagy „Bohócok vagyunk, döntenek el, és nem várnak választ. Szóval bohócok.” Akár így, akár úgy, bolondnak lenni – válasz, vélemény, menekülés, hivatkozási alap és nagy könnyebbség. Bolondnak születni kell, nem választható státusz, és bolondnak lenni nem jó addig, amíg a bolondság ténye nem realizálódik. (Mondjuk, kamaszkorban, tizenhat évesen a b.-i kultúrházban, akkor még rossz másnak lenni. „A tánciskola alatt megizzaszt a szégyen, minden lánytól félsz, ezért rohansz azonnal el.”) Onnantól kezdve és tudatosan felvállalva viszont (nem is kell, hogy maga jöjjön rá az ember: „Kinga volt a lelke a társaságnak... ő nevezte először fiúbohócnak a fiúbohócot, de engesztelésül ő varrt neki csörgősipkát is, amit a Hradzsín lovagtermének a közepén rá is húzott a fejére, vagyis még ő kezdte el ezt az egész udvari bolondozást.”), onnantól kezdve bolondnak lenni – ha nem is jó, de elegáns és szimpatikus dolog.

Egy szimpatikus felnőtt bolond éli tehát mindennapjait az ezredvégi Budapesten. Vagyis... a tér és idő meghatározása nem ilyen egyszerű. Mert a konkrétumokkal párhuzamosan, vagy azok alapjaként, amúgy Kemény István-osan, a meghatározhatatlan, mitikus „Időszámítás Helyett”, azaz az I. h. rendszere uralkodik. („Hatszáznegyven éve történik. I. h. Vagy ma délelőtt.”) Volt – van – lesz határai elmosódnak, nincs múlt, csak állandó jelen. S ez az állandó jelen a Pestis éve – tavaly kezdődött, s azóta ez van, ebben élünk és ebben számoljuk időnket. („A múlt év tizennegyedik hónapjának a végén járunk, amit csak az nevez februárnak, aki nem tudja, hogy már a tavalyi is ugyanez az év volt.” Ugyanígy huszonkilencedik óra.) És hogy múltunk olyan volt, amilyen, a következő szerződésből rögtön megértjük: „*Amennyiben viszont az oltást visszautasítjátok, nem kezdeszék jövőtökről.* (Ti. a Döghalál.) *Boldogtalan kis nép lesztek haladékokkal, félmegoldásokkal, és megemlegetitek még a mai napot...*” (Az oltást visszautasítottuk.) Köszönhetően azonban egy óriási, altató-zsibbasztó-fájdalomcsillapító injekciónak, amit Budapest kapott a század elején (a közepibe, a Jászainál), városunk él még, úgy-ahogy. Ez a történések háttere tehát, a Pestis éve és a tiszta nagybetűs ENYÉSZET, múltunk, jelenünk, élőhelyünk szűrreális megidézése a könyv első (tárca)novelláiban.

Ugyanakkor teljesen természetesen keveredve és eggyé olvadva a reális élet reális dolgaival már ezekben az írásokban is, eloszlásukban itt még az „irracionális” vagy „szűrreális” vagy „szimbolikus” (egyik sem a megfelelő szó) javára. Mondhatni, ezek az első novellák inkább hasonlítanak Kemény István eddigi szövegeire, azoknak hibáit is beleértve – túlságosan (számomra legalábbis) kimódolt, megcsinált „víziók” a fentiek. A novellák nagy többségében azonban megfordul az arány: a reális győz a nem reális (így a legtisztább) felett, előtérbe kerülnek a mindennapok és a magánélet – és akkor most vissza is kanyarodhatunk a címhez.

Kemény Istvánnál eddig nemigen fordult elő, hogy Kemény Istvánként engedte volna látni magát. Egy ilyen, a szubjektivitás felé való elmozdulás elvértve észrevehető-felfedezhető *A néma H* egyes verseiben (*Apa barátai, Tíz csillag, Múló rosszsullét*) – ez a tendencia azonban a *Család, gyerekek, autó* című kötet esetében nemcsak hogy erősödik, hanem meghatározóvá, uralkodóvá válik. Tehát, egyik oldalon, egyik tartóoszlopként a kép – a bohócság és egyéb realitáson túli, mesés dolgok köre; másik oldalon pedig a cím – a realitások, egy igazi világ egy igazi emberrel. Persze a két dolog, kép-cím igazából egyazon világ és világlátás két oldala, erősítik és magyarázzák egymást, hogy igazán pontosak legyünk, az előbbi az utóbbinak szimbóluma.

Család és gyerek és autó tehát, ami itt fontossá, a Kemény oeuvre-ben újdonsággá válik. Aztán Budapest, Prága és Szíria. Gyerekkor, kamaszkor, felnőttkor. (Ez utóbbi esetben a téma nem, a téma kezelése új.) Hogy érzi magát, miket gondol, mivel tölti napjait Kemény István, a felnőtt, az író, a pénzkereső (erről majd még valamit később), a család-

fő – mind-mind felelősséggel járó pozíció, hogy azt ne mondjam, társadalmi kötelesség, ami elől persze menekülni volna jó. A menekülés útja pedig többé-kevésbé meg is talál-tatott, az élet legalábbis elviselhetőbbé tétetett a már tárgyalt bohóc-bolond szerep meg-találásával és elfogadásával. Hiszen a hang bohócosan szemlélődős, egyhangúan beletör-dős. Mert emlékezzünk csak vissza a legutóbbi kötet, *A néma H* utolsó versének utolsó soraira: „mert mi lettünk az erdő, és a házban / Csak egy üres képernyő zúg, a tenger / Az emberélet útjának helyén / Egy nagy, sötétlő allé és a semmi.” Az itt megszólalt tra-gikum és reményvesztettség jelen kötetben kétségkívül feloldódni látszik, és átadja a he-lyét egy korántsem vidám, de életképebb világlátásnak-világsszemléletnek. (Igaz, eb-ben a kötetben is jelen van a már említett Oltásokkal és Pestisekkel a világvége, enyészet és romlás víziója, de éppen a kötet egészének elolvasása után válnak ezek a képek, ebben a szövegvilágban túlzóvá, a cselekmények pusztá háttereként is oda nem illővé.) Hiszen itt a befejezés – ha bizonytalanul is – de mégiscsak a boldogságé! („Mindezek ellenére megkockáztatom, hogy aznap boldog voltam.”)

De térjünk kicsit vissza a pénzkeresésre: „Otthon már a második fűtésszámlát nem bírjuk kifizetni.” „Holnap költöztünk volna le gyerekestül a nyaralóba, amit megkap-tunk kölcsön a nyárra, de nem költözünk, mert még mindig nem jött meg a pénzünk” – olvashatjuk az ilyen és ehhez hasonló kitételeket több helyen. Ezek ténymegállapítások, elhisszük. Ez viszont már direkt provokálás: „mostanában pénzért írok, bárhova, bármit, bármennyiért.” Ezt olvasva az az érzésem-feltevésem alakult ki, hogy Kemény István ezeket az írásokat kevesebbnek tartja verseinél, nem állnak hozzá olyan közel, mint a versei (vagy akár az eddigi prózái), és valószínűleg gyorsabban, kevesebb odaadással és kevesebb műgonddal készítette, mint azokat. A témák egyszerűbbek, köznapibbak, a műfaj egyszerűbb, köznapibb. (Hát, mire nem képes a pénz.) De ha tévedek, s ő nem is gondolná így, a fenti vádak (ha ezek vádak) a kötetre könnyedén ráhúzhatók, úgyhogy talán nem fölösleges erről beszélnünk. Tény, kevés szabadabb műfaj van a tárcánál. S bár a tárca kétségkívül nem vers, nem regény, és igazából nem is novella, mégsem alábbvaló ezeknél. Ráadásul nagyon is divatos műfaj. De mivel a tárca szabad és könnyű és gyors-an készül (nemigen szokás évekig csiszolgatni-javíttatni), nehéz igazán jól írni, és szin-te törvényszerű, hogy becsúszik pár könnyen feledhető darab.

Minderről pedig csak a következőt szerettem volna mondani: örülök, hogy Kemény István tárcákat írt, mert – bár persze igen vegyesek, és színvonaluk sem egységes – akad köztük számos valóban jól sikerült darab (itt van például *A tett halála*, nekem mindig itt nyílik ki a könyv, már a könyvesboltban is, ezért vettem meg). Általános érvénnyel is el-mondható azonban, hogy az új írások metaforikája, szimbolikája (többé-kevésbé) vissza-fogottabb, szerényebb, ennél fogva hatásosabb. Jót tesz a szövegeknek, hogy könnyede-bek, és nem tesz kárt bennük a könnyedség (könnyelműség) ott, ahol a versekben esetleg kárt tett. Stílusa pedig van Keménynek, tud írni, rengeteg rafinált szerkesztésbeli vagy retorikai ötlettel áll elő. A szövegek többsége monológ, amely azonban sokszor valaki-hez, valakinek szól – felséghez, feleséghez, önmagához, közvetve mindig, néha közvet-lenül is az olvasóhoz, néha abszurd módon felszólító módon előadva a múlt idejű tör-ténetet: „A két pillanat között láss rókát kétszer is, értesülj egy másfél milliárdos sikkasz-tásról eltűnt tettel. Igazoltassanak vezetőddel együtt. Láss összesen tizenkét volánt tartó férfikezet, de csak egyetlen karikagyűrűt.” Máskor egyes szám első személyből át-vált egyes harmadikba, közelít, távolít, benne van, nincs benne – egy íráson belül.

Említettem már, miféle kijelentést kockáztat Kemény István a könyv végén („boldog vol-tam”). Én is kockáztatnék egy állítást itt a kritika végén: *A Család, gyerekek, autó* című kötet színvonalá összehasonlításban magasabb, mint a versesköteteké. Az utolsó mondatom pedig le-gyen közös Kemény utolsó mondatával – mielőtt bármelyikünk meggondolja magát. Szóval:

„Most gyorsan vége.”